MAURICE CORNFORTH

BİLGİ TEORİSİ

maya

MAURICE CORNFORTH

BİLGİ TEORİSİ

ma · ya Yayınları : 8

Felsefe Dizisi : 1

Birinci Baskı : Nisan 1975

Dizgi · Baskı : Kutulmuş Matbaası

ma - ya Yayınları

Yönetim yeri : Ankara Cad. Konak Han, No :43, Kat 4
Cağaloğlu/ İSTANBUL

M. CORNFORTH

BİLGİ TEORİSİ

çeviren
H. Selman

maya
YAYINLARI

Maurice CORNFORTH, 1909 yılında Londra'da doğdu. Koleje devam etti. 16 yaşında Londra Üniversitesine girdi. Felsefede iftahara geçti. Ardından, Cambridge Üniversitesi'nin ünlü Trinity Koleji'nde, ahlak bilimleri kürsüsünün mantık bölümünde okudu. Daha sonra, felsefe dalında bir araştırma bursu kazandı. Cambridge'deki ilk yıllarında Ludwig Wittgenstein'ın çevresinde toplanan öğrencilerden biri oldu. 1931 de İngiliz Komünist Partisi'ne girdi. Bursunun sona ermesi üzerine doğu illerinde bölge örgütleyicisi olarak çalıştı. 1945'de Londra'ya dönen Cornforth, o tarihten beri sol yayıncılıkla uğraşmaktadır.

ÖNSÖZ

Bilgi kuramı, * *fikirler hakkındaki sorunlarla — fikirlerin kaynakları, gerçeği yansıtma biçimleri, sınandıkları ve geliştirildikleri biçimler, toplumsal hayattaki rolleri — ilgilenir. Bu sorunlar, daima fikirlerin önemli bir bölümünü meydana getirmişlerdir.*

Bilgi kuramı, herhangi bir konuda felsefi bir sonuç çıkarmadan önce neyi bilmemiz ve hangi temeller üzerinde bilmemizden emin olmamız gerektiği gerekçesiyle burjuva felsefesinde ilk yeri tutmuştur. Ancak, burjuva felsefecileri konuya genellikle mümkün olan en soyut yolla yaklaşmışlardır. Bireysel insan kafasının varlığından başkasına kulak asmayarak, bilginin orada nasıl doğup büyüyeceğini sormuşlardır. Fakat, bireyler ve onların kafaları bir boşluk içinde varolmadıklarına göre, bu tür soruların cevaplanamayacak sorular doğuracağı ve kısır kalacağı açıktır.

Öte yandan, marksçılık, konuyu daha somut incelememiz ve fikirlerin, gerçekte, toplumun maddi hayatında, gerçek insan hayatının somut şartlarında nasıl doğduklarını, geliştiklerini ve sınandıklarını sormamız gerektiğini kabul eder. Bu kitap, insan bilinçliliğinin nasıl doğduğu ve geliştiği üzerinedir. Bu süreci, hayvan organizmasının dış dünyayla ilişkiye girdiği temel biçim olan basit şartlı refleksten, insan bilgisinin ve insan özgürlüğünün gelişmesine kadar adım adım izlemeye çalışıyor.

---

* Yunancayı İngilizceden daha felsefi bir dil olarak kabul edenler **epistemology** ya da bazan **gnosiology** diyorlar.

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm: KAFANIN DOĞASI VE KÖKENİ

1. Kafa ve Beden ... 11
2. Maddenin bir Ürünü ve Yansıması Olarak Kafa ... 23
3. Toplumsal Emek ve Toplumsal Düşünce ... 35
4. Düşünce, Dil ve Mantık ... 44

İkinci Bölüm: FİKİRLERİN GELİŞİMİ

5. Soyut Fikirler ... 57
6. İdeoloji ... 65
7. İdeolojik Yanılsamalar ... 78
8. Bilim ... 90
9. Bilim ve Sosyalizm ... 110

Üçüncü Bölüm: HAKİKAT VE ÖZGÜRLÜK

10. Hakikat ... 131
11. Bilginin Kökleri ... 144
12. Bilginin Büyümesi ... 158
13. Zorunluluk ve Özgürlük ... 173
14. Özgürlüğün Gerçekleştirilmesi ... 187

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFANIN DOĞASI ve KÖKENİ

1. KAFA VE BEDEN

Madde ve Kafa

Genel olarak, kafayla beden ne kadar yakından bağımlı ise de, kafanın, bedenden yine de farklı ve ondan ayrılabilir olduğuna inanılır. Bu inanca göre kafa, bedeni «hareket ettirir» ve dış dünyanın etkilerini hem kabul etmek, hem de tepki göstermek için bedenin organlarını kullanır; ancak, varlığı, bedenin varlığına bağımlı değildir. Bundan başka, bazı faaliyetlerinde kafa, bedeni kullanır, bazılarında da kullanmaz. Örneğin kafa, bedeni, duyum eylemlerinde kullanır, ancak «daha saf» akılsal ya da ruhsal eylemlerinde kullanmaz.

Bu, özünde çok eski bir kavramdır. Bazı ilkel kavimler, ruhu, bedende yaşayan, ancak bedenden ayrılarak bağımsız bir varlık sürdürebilen, has bir buğu — «ruh» (spirit) sözcüğü aslında bunu ifade ediyor — şeklinde düşünmüşlerdi. Örneğin, ruh uyku sırasında ağızdan çıkarak bedenden ayrılıp gezebilirdi. Aynı şekilde, yanlış bir ruh da bazen yanlış bir bedene onu «ele geçirerek» girebilirdi; bir delinin ya da bir saralının bedenine kötü bir ruh girdiği için acı çektiği söylenirdi. Bu ilkel ruh kavramının bir parçası olarak, ruhun ölümden sonra yaşaması ve doğumdan önce de varolması kavramları doğdu.

Kafa hakkındaki idealist felsefe kuramları, son tahlilde, sadece bu tür hurâfelerin özümlenmesi ve akılcı kılınmasıdır.

Böylesine özümlemelerin ve akılcı kılmaların arasında kafa ve bedenin iki farklı varlık — ruhsal varlık, maddi varlık — olduğu yolunda bir öğreti var. Maddi varlık ya da beden, somuttur, ağırlığı vardır ve boşlukta hareket eder. Ruhsal varlık ya da kafa düşünür, bilir, hisseder, ister. Bu görüş hâlâ geniş ölçüde savunuluyor. Maddenin özelliklerin-

den kesinlikle farklı olan düşünme, hissetme vb., gibi özelliklerin bedenlerimizin durumuyla ne kadar bağımlı olurlarsa olsunlar, bedenden farklı olan, maddi olmayan bir varlığa, kafaya ait olduğuna inanılıyor.

Kafanın bedenden ayrılabilir olduğunu kabul eden idealist felsefeciler, düşünceler, hisler ve benzeri şeylerin hiçbir maddi sürecin ürünü olmadığını iddia ediyorlar. Örneğin, düşünüyor, hissediyor ve akıllıca davranıyorsak, bu davranış maddi varlığımızın şartlarıyla değil, kafalarımızın bağımsız işleviyle açıklanabilir. Kafanın, bedensel organları kullandığı belirtiliyor; fakat, akılsal davranış, bedenin maddi olmayan bir ilke ya da bir ruhsal varlık, yani kafa tarafından hareket ettirildiği, olgusundan kaynaklanıyor.

Ancak, yaygın oldukları halde, böylesine idealist kuramlar çok uzun bir süredir karşıt materyalist görüşler tarafından çürütülmüşlerdir. Materyalizme göre kafa, bedenden ayrılabilir olduğu sürece, bütün zihinsel işlevler, onlara uygun bedensel organlara bağımlıdırlar ve onlar olmaksızın birşey yapamazlar. Bu tür faaliyetler kafanın kendine özgü ürünleri ve bizzat kafa da, maddenin ürünü — en yüksek ürünü — olduğuna göre, bütün insanların bilinçli ve akılsal faaliyetlerinin temelinde maddi nedenler görülür.

Organik hayatın biçimlerinin bilimsel bulgularının sonuçlarıyla ve evrim kavramıyla silahlanmış olan modern materyalizm, idealist kafa kavramına yeterli bir cevap verebilir. Kafa, hayatın evrimsel gelişmesinin bir ürünüdür. Hayvanlarda gördüğümüz gibi, sinir sistemi belli bir gelişme düzeyine ulaşmış olan canlı bedenler, bilinçlilik biçimleri geliştirebilirler ve geliştirmektedirler. Evrim süreci boyunca bu bilinçlilik, sonunda, düşünce aşamasına, insan beyninin faaliyetine ulaşır. En alçak düzeyden en yükseğine kadar zihinsel işlevler, bedenin, maddenin işlevleridirler. Kafa, maddenin bir ürünüdür; çok yüksek bir örgütlenme düzeyindeki maddenin.

Bu bir kez kabul edildi mi, kafanın ya da ruhun bedenden ayrı, onu terk edebilir ya da onu yaşatabilir olduğu anlayışı da sona erer. Bedensiz bir kafa saçmalıktır. Kafa, bedenden soyut olarak varolamaz.

Ancak, kafanın, bedenden soyut olarak varolamayacağı-

nı söylemek, zihinsel süreçlerin varolmadığını ya da insan kafasının bir mitos olduğunu söylemek değildir. Kuşkusuz, kafa, bilinçlilik, düşünce, irade, hissetme, duyum, vb., *gerçektirler.* Materyalizm, akıl gerçeğini inkâr etmez. Materyalizmin inkâr ettiği, «kafa» denen şeyin bedenden ayrı olarak varolmasıdır. Kafa, bedenden ayrı bir madde, bir şey ya da bir varlık değildir.

«Kafa» hakkında genel olarak konuşurken bu olgu herhangi bir örnekle açıklanabilir. Felsefeciler ve din bilimciler (teologlar) kafanın, bedenden ayrı olarak kendi başına bir varlığı, nitelikleri ve faaliyetleri olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak, kafa hakkında konuştuğumuz zaman, bu düşünce pratik hayatta hiçbir şey ifade etmez.

Örneğin size, «kafanda ne var?» diye sorulduğunu kabul edelim. Bu, doğal olarak «ne düşünüyorsun?» anlamına gelir. Başka bir deyişle, «ne yapıyorsun» sorusunun bir çeşididir. Bu, hiçbir şekilde bedenimizden ayrı olarak kafamız diye bir şeyin varolduğu anlamına gelmez.

Aynı şekilde, size, «birinci sınıf bir kafan var,» ya da, «pis bir kafan var,» ya da «kafanı geliştirmen gerek,» denirse, bütün bu sözlerin, normal olarak yaptığınız belli şeyleri ifade etiği anlaşılır. Ve tabiî, eğer ölürseniz, başınıza vurulursa, şu ya da bu şekilde bir beyin bozukluğuna uğrarsanız, kafanız hakkındaki bütün bu sözler de artık geçerli olmaz. Çünkü onları ortaya koyma unsurları bozulduğundan ifade ettikleri eylemler de ortaya konamaz.

O halde insan, düşündüğü, hissettiği, arzu ettiği vb. sürece kafayla bağımlıdır. Fakat bütün bu faaliyetler bir insanın, bir maddi varlığın, organize bir bedenin uygun bedensel organlara bağımlı faaliyetleri, işlevleridir. Uygun örgenleşme (organizasyon) ve uygun yaşama şartları sağlanmış bir bedende bu faaliyetler doğar ve gelişir. Bedeni ya da organları mahvettiğimiz zaman, bütün bu faaliyetler de onlarla birlikte mahvolur. Maddeden ayrı olarak kafanın ürünleri olduğu söylenen bütün zihinsel faaliyetler ve işlevler, yaşayan, maddi bir organizmanın işlevleri ya da faaliyetleridir. Kafa, maddi örgenleşmenin bir ürünüdür.

Bilinçlilik ve Sinir Sistemi

Sadece organik, canlı bedenler düşünebilir ve hissedebilir; her beden değil. Aynı şekilde, her beden de kafanın gelişmesine bağımlı olan bu faaliyetleri ortaya koyamaz. Aslında kafanın ortaya çıkması, hayvanlardaki merkezi sinir sisteminin evrimiyle bağımlıdır.

Canlı bedenler sinir sistemini, merkezi sinir sistemi de beyni geliştirince, duyum üzerine merkezileşen kafanın temel işlevleri ortaya çıktı. Giderek beynin gelişmesiyle — insanda gördüğümüz beyin tabakası (cerebral cortex) ve onun üst merkezleriyle — birlikte daha yüksek kafa işlevleri, düşünce işlevleri ortaya çıktı. Beyin, düşünmenin organıdır. Düşünme, beyin tarafından ortaya konan bir işlevdir. Şimdilerde çok az insan bu iyice yerleşmiş olguları inkâr ediyor. Yine de bunlarla çelişen birçok görüş geniş ölçüde savunuluyor. Örneğin, ölümden sonra insanın yaşaması inancı bunlardan biri. Bu inanca sahip olan kişiler genellikle, ölümden sonraki bilincimizin varlığıyla birçok şeyin, bize bugün olduğundan daha açık bir şekilde görüneceğini sanmaktalar. Başka bir deyişle onlar, kafalarımızın ölene kadar tam olarak gelişemeyeceğine inanıyorlar. Düşünce organı beyin olduğu sürece, düşüncemizin mükemmelliğe, sadece düşünecek bir beynimiz olmadığı zaman ulaşabileceği inancındalar.

Lenin, zihinsel süreçlerin «bir analiz ve açıklamasına» ulaşabilmek, onların doğaları ve kökenlerini anlayabilmek için «zihinsel fenomenin — sinirsel süreçlerin — maddi tabakalarının doğrudan incelenmesinin» gerekli olduğunu iddia etmişti. (*«Halkın Dostları» Kimlerdir ve Sosyal Demokratlarla Nasıl Mücadele Ediyorlar*, Bölüm 1.) Rus fiyzologu Ivan Pavlov'un çalışmalarının özellikle önem taşıdığı bu incelemenin esasları modern fizyoloji tarafından ortaya konmuştur.

Organizma ve Çevre

Genellikle, Pavlov'dan önce sinir sistemine organizmanın değişik kısımlarının hareketini düzenleme işlevini yerine getiren bir sistem olarak bakılırdı. Sir Charles Sherrington, buna «merkezi sinir sisteminin bütünsel (entegratif) hareketi» diyordu. Ancak Pavlov, «sinir sisteminin fizyolo-

jisi üzerinde ikinci bir büyük bölüm»ün araştırılmasının gereğinde ısrar ediyordu. Çünkü o, bunu «bugüne kadar esas olarak ilgilendiğimiz ilişkiyi, öncelikle organizmanın tek tek parçaları arasında değil, organizma ile çevre arasında kuran bir sistem» olarak görüyordu.

Merkezi sinir sisteminin ilk görevi, birbiriyle ilintili olarak sadece organizmanın değişik parçalarının işlevlerini düzenleme değil, organizmanın işlevini, çevresine bağımlı olarak bir bütün halinde düzenlemedir.

Sinir sisteminin işleviyle hayvan, içinde yaşayabileceği çevreden dolayı belirli şartlara belirli bir yolla tepki göstermek ve isteklerini elde etmek için çevresiyle en karmaşık ilişkileri kurar. Böylece hayvan, kendisini çevre ile öylesine bağlar ki, çevresinin aktif olarak farkında olur, olaylara uygun şekilde tepki gösterir ve onlara cevap verir. Bütün bunları yapmak için duyu organlarını ve kollarını, kanatlarını kullanır; bütün bu süreci kontrol eden organ ise beyindir.

Duyum organlarını etkileyen bir uyarıcının kas tepkisi doğurduğu en basit refleks biçimi, hayvan ile çevresi arasında bir ilişki ya da bağıntı meydana getirir. Şu şu uyarılar, şu şu tepkileri doğurur; bu, hayvanın çevresi ile olan aktif ilişkisini tanımlar. Pavlov, hayvanın, çevresi ile olan aktif ilişkisinin, *şartsız refleks* dediği, hayvanla dış dünya arasındaki belirli, saptanmış ve basit bağıntılardan başladığını ve *şartlı refleks* dediği, geçici, değişken bağıntıların kurulmasıyla geliştiğini göstermiştir.

Reflekslerin gelişmesini incelemek amacıyla Pavlov, çok bilinen, hayvanların yemek yemeğe hazırlık olarak ağızlarındaki tükrük bezlerinden salya salmaları olgusunu kullandı. Yani, kendisine yemek verilen köpek, bir miktar salya salar. Bu, basit, şartsız reflekstir. Dolayısıyla, bir köpeğe yemek verildi mi, ağzında salya olur. Pavlov, buradan, ne zaman köpeğe yemek sunulduğunda bir de zil çalınsa, bir süre sonra, yemek verilmese bile sadece zil sesinin hayvanın salya çıkarması için yeterli olduğunu bulmuştu. Bunu da şartlı refleks olarak adlandırıyordu. Çünkü, belirli şartların, yani tekrarlanan yemek ve zil beraberliğinin bir sonucu olarak köpek, zile tepki göstermeğe — çünkü, yemeğe tepki göstermeğe şartlandırılmamıştı — şartlanıyordu. Başka bir deyişle köpek, zille yemeği birleştirmeyi öğrenmişti, zili

duyduğu zaman yemek bekliyordu ve gerçekten de, yemek verilmeden önce yemeğe hazırlanıyordu.

Şartsız refleksler, türlerin evrimi sırasında gelişen, hayvanın soyaçekiminin bir parçası oldukları halde, şartlı refleksler, bireyin yaşamı süresince ortaya çıkarılmışlardır ve böyle olduğuna göre de, değiştirilebilir ya da yokedilebilirler. Dolayısıyla, zil çalındığı zaman köpeğe yemek verilmezse, bir süre sonra köpek de zile tepki göstermekten vazgeçecektir. Aynı şekilde, her zile değil de, belirli bir şekilde çalan zile vb., tepki göstermesi öğretilebilir.

Reflekslerin mekanizması, beyinde, beynin duyum ve motor merkezlerinin arasında ortaya çıkan bağıntılarda bulunur. Duyum ve motor merkezleri birbirinden farklıdır. Duyum merkezlerinin görevi mesajları almak, motor merkezlerinin görevi ise mesaj göndermektir. Bunlar birbirleriyle o şekilde bağlıdırlar ki, duyum organlarından duyum merkezlerine bir mesaj gelince, motor merkezlerinden geçer ve kaslara, salgı bezlerine vb., gönderilir; böylece, bir uyarıya uygun bir cevap verilmiş olur.

O halde şartsız refleks, beynin duyum ve motor merkezleri arasında varolan sabit ve sürekli bir bağıntıya dayanır. Şartlı refleksler de, hayvanın yaşamı süresince duyum ve motor merkezleri arasında meydana getirilen geçici, değişken ve şartlı bağıntıların üzerine kurulmuştur.

Hayvanın beynindeki duyum ve motor merkezleri arasındaki bu tür bağıntılar; hayvanla dış dünya arasındaki bağıntıları meydana getirirler. Çünkü hayvanın beynindeki bağıntıların işlevi, hayvanı, dış olaylarla — yani çevresiyle — bağlamaktır.

Dolayısıyla, köpeğin beynindeki şartsız yemek - salya bağıntısı, köpeği, çevresiyle öylesine bağlar ki, yemek verildiği zaman köpek, yemeğe ve hazmetmeğe hazır olur. Hayvanın beynindeki şartlı zil - salya bağıntısı da hayvanı çevresiyle öylesine bağlar ki, ne zaman bir zil çalsa — ki köpek, yemekle zili birleştirmeyi öğrenmiştir — tekrar yemeğe hazırlanır.

Bir hayvan, sadece çevresi ile olan bağıntılarıyla, yani, kendi beynindeki içbağıntılar yoluyla kurulan dış bağıntılarıyla yaşar. Pavlov, hayvanın çevresi ile olan bu bağıntılarının, şartlı bağıntıların şartsız bağıntılardan, yani şartlı

reflekslerin şartsız reflekslerden gelişerek oluştuğunu göstermiştir.

Özetlersek, şartsız bağıntı, hayvanla çevresi arasında görece olarak sabit, soyaçekim olarak sahip olunan bir bağıntıdır. Örneğin, gözlerin önünden birdenbire birşey geçerse, göz kapakları kırpılır : bu, gözün korunmasına hizmet eden şartsız bir bağıntıdır. Karşılaştığı değişken şartlara bakmaksızın hayvan, kendisini çevresindeki dünyaya bu tür refleksler yoluyla uydurur. Bu olay, türlerin evrimi sırasında bu reflekslerle birlikte meydana gelir.

Diğer taraftan şartlı bağıntı, hayvanla çevresi arasında bireysel hayatı boyunca kendisi tarafından kazanılmış, aynı şekilde kaybolabilen, geçici ve son derece değişken bir bağıntıdır. Örneğin bir köpek, yemek için belli bir yere gider. Bu, onun yaşamı boyunca kazandığı bir bağıntıdır. Yemeğini o yerde aramaya şartlanmıştır. Başka bir deyişle, yemeğini orada bulmayı öğrenmiştir. Eğer şartlar değişirse, buna bağımlı olarak bu tür şartlı bağıntılar da değişebilir. Köpek, yemeğini başka bir yerde aramayı öğrenebilir.

Pavlov, daha gelişmiş hayvanlarda sinir sistemlerinin, hayvanın çevresi ile arasındaki geçici ve değişken bağıntıları kazanma ve meydana getirme işlevi olduğunu göstermiştir. Böylece hayvan, tepkilerini çevresindeki değişen şartlara, aynı zamanda çevresi üzerindeki kendi hareketiyle de çevresini kendi ihtiyaçlarına uydurur.

Bu işlev, beyin tarafından yerine getirilir. Dolayısıyla Pavlov, beyni, «hayvanın, dış dünyayla olan en karmaşık ilişkilerinin organı» olarak tanımlamıştır.

Faaliyet ve Bilinçlilik. Duyumlar

Pavlov, zihinsel faaliyetin gelişmiş sinirsel faaliyetle aynı olduğunu iddia etmiş ve zihinsel hayatın değişik boyutlarının, gelişmiş sinirsel faaliyetin araştırılmasından elde edilmiş verilerle açıklanması gerektiğini söylemişti. «Ruhla bedene oldukça farklı şeyler olarak bakan ikicilik (dualizm), hâlâ sağlam bir biçimde içimizde kökleşmiştir» diye yazıyordu. «Bilim adamı için böylesine bir ayırım imkânsızdır.»

Zihinsel faaliyet, beyinin bir faaliyetidir. Eğer beyin, hayvanın dış dünyayla olan en karmaşık ilişkilerinin bir organı ise, zihinsel faaliyete de, hayvanın kendini dış dünyaya

uydurma faaliyetinin bir parçası olarak bakmamız gerekir. Bunun temeli, şartlı reflekslerin oluşumudur.

Nesneler, hayvan için bir anlam kazanmağa başladıktan sonra zihinsel faaliyet başlar. Bu, şartlı reflekslerin sonucu olarak, hayvanın birşey ile bir başka şey arasında bağlantı kurmayı öğrenmesiyle olur. Bir nesnenin, hayvan için, onun varlığını bir başka şeyle bağlamayı öğrendiği zaman anlamı vardır. Örneğin bir köpek, koku duyumunun özel bir uyarısını bir yemeğin varlığına, bir başka köpeğe ya da sahibine vb., bağlamayı öğrenir. Bir hayvan, sürekli olarak iç ve dış duyu organları ile aşırı miktarda uyarıyla karşılaşmakta ve değişik uyarıları değişik şeylerle bağlamayı öğrenmektedir. Dolayısıyla değişik uyarılar, sabit bir cevabın otomatik olarak çağrıldığı uyarılar haline gelmez. Hayvan için, birçok değişken tepkinin gösterildiği, dış dünyanın işaretler sistemini ve kendisinin dış dünya ile olan ilişkilerini meydana getirir.

Dolayısıyla hayvan, nesnelerin aktif biçimde farkına varır. Nesnelerin farkında olmak, özünde, aktif bir durumdur. Pasif değil. Nesnelerin farkında olmak, sadece onlar tarafından etkilenmek değildir. Onlara cevap vermektir.

Birincisi : farkında olmak, hayvanın, duyu organlarının yardımıyla toplam çevreden kendi çevresinin belirli niteliklerini ayırdederek onlara cevap vermesi anlamına gelir. Örneğin, yemeğini, kokuyla, dokuma ve görme ile bulur ve yer.

İkincisi : farkında olmak, hayvanın, çevresindeki değişik niteliklere, onları başka şeylerle bağlama biçiminde bir anlam vermesi demektir. Bazı şeyler hayvan için, yemeğin ya da yaklaşmakta olan bir tehlikenin varlığını vb., işaret eden sinyaller haline gelir. Hayvan, bunlara uygun tepkiler gösterir.

Dolayısıyla, şartlı reflekslerin oluşmasıyla ortaya çıkan nesnelerin aktif olarak farkında olunması, hayvanın gerçekte onu doğrudan doğruya etkilemeyen öteki şeylerle birlikte algıladığı uyarıları birbirine bağlayabilmeyi öğrenmesi anlamına gelir. Böylece de hayvan, ihtimaller oluşturabilir. Deneyler yoluyla öğrenebilir.

Bu yolla şartlı reflekslerin oluşumu öznel ve nesnel arasındaki farkın doğuşuna yol açar. Felsefeciler için birçok

spekülasyon ve mistifikasyon konusu olan bu farklılığın doğal bir açıklaması vardır. Çünkü, öznel ve nesnel arasındaki farklılık, hayvan, nesnelerin farkında olmağa başlar başlamaz ortaya çıkar. İşte bu, sadece hayvanın farkında olduğu, gerçekte varolan maddi şartların bütünlüğü ve onların boyutlarıyla, onlara verdiği anlamlar arasındaki farklılıktır.

Dolayısıyla, öznele karşı nesnel, zihinsele karşı fiziksel, farkında olmaya karşı farkında olunan gibi farklılıklar, şartlı reflekslerin kurulması yoluyla hayvanlarda daha gelişmiş sinirsel faaliyetin ya da hayvanın dış dünyayla olan karmaşık ilişkilerinin bir sonucudur.

Öznel, nesnelden farklıdır. Çünkü: (a) hayvan, çevresinin bazı parçalarının ya da bazı boyutlarının farkındadır, tümünün değil; (b) nesnelere verdiği anlamlar yanlış olabilir. Yani, gerçekte nesneler, nesnel olarak bağıntılı olanlardan farklı biçimlerde öznel olarak da bağıntılı olabilirler.

Nesnel, öznelden önceliklidir. Çünkü: (a) nesnelerin varolmaları, onların farkedilmelerinin bir şartıdır. Yoksa, nesnelerin farkında olma, onların varolmaları için bir şart değildir; (b) nesneler, onların farkına varılmalarından çok önce vardırlar; ya da yaşayan organizmalar yönünden, doğabilirlerdi.

Öyleyse *bilinçlilik*, sinir sisteminin faaliyetinden — dış dünya ile karmaşık ve değişken ilişkiler kurma faaliyetinden — doğar. Şartlı reflekslerin oluşturulması yoluyla hayvanın aldığı uyarılar, kendisi için işaretler görevini yerine getirmeğe başlar. Kendisi de bu işaretleri öğrenip davranışlarını onlara uygun olarak düzenlerse, hayvanın sinirsel sürecinde yeni bir nitelik, yani bilinçlilik ortaya çıkar.

Bilinçlilik, beynin maddi yaşam süreciyle paralel olarak, yanyana ortaya çıkmış esrarlı bir «şey» değildir. Hayat sürecini ayıran yeni bir niteliktir. Beyin süreci, «hayvanın dış dünyayla olan en karmaşık ilişkilerinin organı» denen beyin işlevinin bir sonucu olarak bilinç süreci haline gelir. Bilinçlilik, beynin yaşam süreci tarafından etkilenmiş olan hayvanın dış dünyayla olan ilişkisinin özel bir niteliğidir. Bu ilişki, beynin değişik merkezlerinin uyarıları yoluyla ve beyinde meydana gelen bağıntılarla hayvanın çevresinin farkında olduğu bir ilişki haline gelir. Hayvan, çevresiyle böylesine bir

ilişki içinde yaşadığı sürece onun bilinci ve varolması bilinçli bir varolmadır.

Hayvanlar arasındaki bilinçliliğin ilk biçimi duyumsal bilinçlilik ya da duyumlardır. Bu, şartlı reflekslerin oluşumu yoluyla duyu organlarının değişik uyarıları bir anlam ifade etmeğe ve hayvan için işaretler haline gelmeğe başlayınca ortaya çıkar. Dışsal bir gözlemci için bu uyarılar, sadece hayvanın belirli şekillerde tepki gösterdiği duyu organlarının değişiklikleridir. Hayvanın hayatı ancak o zaman duyumsal olarak bilinçli bir hayat haline gelir. Beyin süreci ya da daha doğrusu beyin sürecinin bir bölümü, duyu organlarının uyarılarının duyumlar biçimini aldığı bir bilinç süreci haline gelmiştir.

İnsanın Daha Yüksek Zihinsel Faaliyetinin Gelişmesi

İnsanın gelişmiş zihinsel faaliyeti olan konuşma ve düşünme, insanın öteki hayvanlarla ortak olarak sahip olduğu duyumsal bilinçlilikten aşılamayacak bir boşlukla ayrılmaz. Tam tersine, hayvanın dış dünyayla olan bağıntılarının organı olarak insan beyninin yapısının ve işlevlerinin evrimsel gelişmesinden doğar.

«Gelişen hayvan dünyası insan aşamasına ulaştığı zaman» diye yazıyordu Pavlov, «gelişmiş zihinsel faaliyetin mekanizmasına son derece önemli bir ekleme yapılmıştı.» Bu ekleme, konuşmanın gelişmesini içeriyordu. Düşünce süreçleri ve fikirler de konuşmadan ayrılamazlar. Konuşmanın maddi kaynaklarının — evrimi ve çalışması Pavlov'un yazdığı «gelişmiş zihinsel faaliyetin mekanizmasına yapılan ekleme» ve insana ait özel birşey olan — insan beyninin belirli merkezlerinde olduğu bilinmektedir. Eğer beynin bu kısmı yaralanır ya da yokolursa, sadece konuşabilme yeteneği bozulmaz ya da kaybolmaz, aynı zamanda düşünme yeteneği de yokolur.

Konuşma, toplumdaki bireyler arasındaki iletişim unsuru olarak gelişir. Konuşma olmaksızın insanların toplumsal yaşamları ve türlerinin devamı imkânsızdır. Konuşmanın kullanılması, konuşabilme yeteneği ve söyleneni anlayabilme, insanın öteki hayvanlarla ortak olarak sahip olduğu duyum faaliyetinde köklenir. Dolayısıyla konuşma, insan biçi-

mi toplumsal hayatın yeni, eşsiz şartları ile ortaya çıkan duyum faaliyetine yapılan bir ekleme olarak gelişmiş, insan beyninin yapısının ve işlevlerinin genişletilmesi temeline oturmuştur.

Bir çok hayvan, kendi cinsleriyle, duyumlar yoluyla farkına vardıkları durumları iletme yöntemleri geliştirmişlerdir. Örneğin kuşların, diğer kuşları tehlikeye karşı uyarmak için çıkardıkları uyarı sesleri vardır. Bazı durumlarda ise, oldukça karmaşık iletişimler meydana gelebilir. Örneğin kovana dönen bir arı, diğer arılara balözünün bulunduğu yeri işaret edebilmek için bir çeşit dans gösterisinde bulunur. Aynı şekilde, konuşma yoluyla insan, duyumlarıyla farkına vardığı belirli olguları diğer insanlara iletebilir. Ancak konuşma, bundan daha ötesini de yapabilmemize olanak verir. Çünkü, sadece seslere ve hareketlere değil, sözcük bileşimlerine de sahiptir.

Hayvan, duyumları yoluyla, nesneleri ve onların duyumsal niteliklerini farkeder. Böylece, karşılaştığı değişik durumlara cevap verir. Hayvan, duyumları yoluyla nesneler arasında şartlı bağıntılar kurarken zaten tepki göstermeyi öğrenmekte, dolayısıyla değişik nesnelerdeki ortak noktaların neler olduklarını ayırdedebilmektedir. Yani, aynı türden nesneleri ve değişik durumlarda nesnelerin benzer özelliklerini anlayabilmektedir. İlkin, insan konuşmasında, duyumlarımız yoluyla farkına vardığımız nesnelerin değişik nitelikleri ve değişik nesneler için de sözcükler vardır. Dolayısıyla bu sözcükleri birleştirerek değişik nesneler hakkında istediğimiz zaman konuşabiliriz. Onlara değişik nitelikler verebiliriz. Dolayısıyla, sadece o anda farkında olunan ve o anda cevap isteyen özel, hissedilebilir olgular hakkında değil, çevremizi saran değişik nesneler ve onların özellikleri, nasıl değiştirilebilecekleri hakkında, sadece o anda ve hissedilir olarak şu anda mevcut olan, varolan üzerine değil, geçmiş ve gelecek üzerine, mümkün ya da hayal edilebilir üzerine de bilgi iletebiliriz.

Konuşma, duyumlar yoluyla farkına vardıklarımıza ilişkin olarak bir soyutlama ve genelleme eylemi ortaya koyar. Dolayısıyla da planların, fikirlerin ve tüm gelişmiş düşünce faaliyetinin iletişimini mümkün kılar. Fikirleri olmak de-

mek, sözcükleri ve konuşabilme yeteneği olmak demektir. Bu da bize, kendi dünyamız ile daha geniş bağlantılar ve konuşamayan hayvanlara göre, başkalarıyla daha değişik ilişkiler sağlar. Konuşma yoluyla iletişimde bulunan insanlar; kendilerini, çevrelerindeki dünyayla ve sadece duyum yoluyla inşa ettikleri bağıntılarla sınırlanmış olan diğer hayvanlara oranla, daha başka kişilerle yeni ve daha karmaşık bir ilişkiye sokarlar. İnsan beyni bu ilişkinin organıdır. İnsan beyninin bu soyutlama, genelleştirme, plânlama ve düşünme faaliyeti de bu ilişkiyi genelleştirme faaliyetidir.

Doğal olarak, insanların öbür hayvanlarla ortak sahip oldukları duyum olmaksızın konuşma ve düşünme olamaz. Çünkü bunlar insanın duyum faaliyetinden gelişir. Aynı zamanda insan duyumunun gelişmesi de, konuşma ile değiştirilmiştir. Bizim duyumsal farkında olmamız, fikirlerimiz tarafından koşullandırılır ve yönetilir. Bunun için, sadece cevap verdiğimiz görme, ses, dokunma vb., duyumlarına sahip değiliz; bu duyumlar, haklarında fikrimiz olan ve adlarını bildiğimiz nesnelerin algılanmaları haline dönüşmüştür. Bu, çocukların duyum eğitimlerinin ayrılmaz bir parçası olan nesnelere ad takma ya da beyin rahatsızlığı geçirmiş olan kimselerin adlarını unuttukları nesnelere karşı tepkilerindeki karmaşıklık olması örneğiyle ifade edilebilir.

Şöyle özetleyebiliriz: Sadece duyumlarımız değil, bütün düşüncelerimiz ve fikirlerimiz, insanın bütün gelişmiş akılsal, ruhsal faaliyetleri de insan organizmasının maddesel süreçlerinden kaynaklanır. Kendilerinin birer fonksiyon olduğu bedensel organlara bağımlı olurlar. Beynin gelişmiş sinirsel faaliyetiyle yönlendirilen insan organizmasının doğal ve toplumsal çevreleriyle olan ilişkilerinden doğarlar.

2. MADDENİN BİR ÜRÜNÜ VE YANSIMASI OLARAK KAFA

Zihinsel Süreçler, Organizmayı Çevresine Bağlayan Beyin Süreçleridirler

Bu bölümde, madde ve kafa arasındaki ilişkiler hakkında marksçılığın ulaştığı, bütün bilimsel araştırmalarla doğrulanmış, buna karşılık idealizmin görüşleriyle ters düşen başlıca sonuçları açık bir biçimde özetlemeğe çalışacağız.

(1) Zihinsel işlevler, son derece gelişmiş olan maddenin, yani beynin işlevleridir. Zihinsel süreçler, beynin süreçleri, maddi, bedensel bir organın süreçleridir.

Zihinsel süreçlerin temel niteliği, zihinsel süreçlerle ve zihinsel süreçler yoluyla hayvanın, çevresiyle sürekli olarak en karmaşık ve değişken ilişkileri kurmasıdır. Nesneleri algıladığımız zaman, kendimizi beynin algı faaliyeti yoluyla dışsal nesnelerle ilişkili kılıyoruz. Nesneleri düşündüğümüz zaman da, kendimizi dışsal nesnelerle bu ilişkili kılma beynin düşünme faaliyeti yoluyla oluyor.

İdealizm, bilinçliliğin maddeden ayrı olarak kafaya ait olduğuna inanıyor. Bilinçliliğin bir açıklamasını yapabilmek için de, genel olarak içebakış (entrospeksiyon) yöntemine dayanıyor. Bu, açıklamak gerekirse, bir insanın kendi bilinçliliğine bakma yöntemi ve orada ne bulduğunu analiz etmeğe çalışması demektir.

İçebakış yönteminin modern fizyolojideki en önde gelen kullanılış biçimi ruhçözüm (psikanaliz) dür. Ruhçözümü, hasta ve ruhçözümcünün birlikte çalışmasıyla uygulanan, özel bir şekilde kontrol edilen içebakış tekniğini ortaya çıkarmıştır. Ruhçözümcü, hastadan, rüyalarına, vb., ilişkin aklına ne gelirse söylemesini isteyerek, bilinçliliğin altındaki tüm bilinçaltı ülkesini keşfedeceğini iddia eder. Dolayısıyla, kafanın değişik kısımları ve onların ilişkileriyle işlevleri üzerine — bilinç ve bilinç altı, ego, id ve süper ego — çok ince bir kuram geliştirilmiştir. Bu, insan kafasının bütün

kısımlarını analiz etmek isteyen, onları sınıflandıran, birbirleriyle ilişkiler kuran, gelişmelerini incelemeğe çalışan, bilinçliliği, her zaman, sanki dışsal maddi dünyadan ayrılmış kendi başına bir dünya imiş gibi kabul eden bütün idealist felsefeciler ve fizyologlar tarafından kullanılan yöntemin uzantısından başka birşey değildir.

Bu tür bir yöntemi birçok idealist felsefeci kabul ediyor. Bilinçliliğin içeriğini meydana getiren algılar ve fikirlerin bizim bilinçliliğimizin dışındaki nesnelerin maddesel varlıklarından farklı olarak, zihinsel varlıkları olan özel cinsten nesneler oldukları sonucuna varıyorlar.

Bu tür idealist felsefecilere göre, bilinç hayatımızda farkında olduğumuz şeyler asla maddi şeyler değillerdir. Biz, sadece şeylerin fikirlerini biliriz. «Kendi içlerindeki şeyleri» (things in themselves) değil. *İnsan Anlayışı Üzerine Deneme (Essay on the Human Understanding)* adlı eserinde İngiliz felsefecisi John Locke, şöyle yazıyordu: «Bütün düşüncelerinde ve usavurumlarında, kafanın, kendi başına düşünen ya da düşünebilen kendi fikirlerinden başka hiçbir şeyi yoktur.»

Dolayısıyla idealistler buradan, «kendi içlerindeki şeylerin» niteliklerini sadece Allahın bildiği sonucunu çıkartıyorlar. Çünkü onlar, bizim duyum ve fikirlerimizi, bilinçliliğimizin içinde, onu dış dünyadan ayıran bir duvar olarak kabul ediyorlar. Bazıları bir adım daha ileri gidiyorlar. Dışsal, maddesel şeylerin varolduklarına inanmaya hiçbir neden olmadığı sonucuna varıyorlar. Kafalarımızdan ve duyumlarımızdan, kafalarımızdaki fikirlerden başka birşeyin varolmadığını söylüyorlar. «Eğer dışsal bedenler olsaydı,» diye yazıyordu George Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri (Principles of Human Knowledge)* adlı eserinde, «onları bilmemiz mümkün olmazdı. Eğer olmasalardı, varolduklarını düşünmek için yine herhangi bir neden olmazdı.»

Öte yandan, bilinçliliğimizi incelemenin bir başka yöntemi daha vardır. Bu, canlı, bilinçli organizmaları çevreleri ile olan aktif ilişkilerinde inceleyen bilim yöntemidir. Bu yöntem, bilinçliliği, içebakan düşüncenin özel bir nesnesi olarak görmez. Dolayısıyla da bilinçliliği, canlı, bilinçli organizmaların hayat sürecinden soyut olarak varolan birşey

gibi değerlendirmez. Tam tersine. Onların bilinçli faaliyetlerini inceler. Aynen Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde çok açık bir şekilde ifade etikleri gibi : «Bilinçlilik, daima bilinçli varoluştur.»

Belirttiğimiz gibi, bilinç faaliyetinin özü, bilinçli organizma ve çevresiyle karmaşık ve değişken, aktif ilişkiler kurmaktır. Bu işlev de, beyin tarafından yerine getirilir. Dolayısıyla, bilinçliliğin süreçleri kendimizi dış dünyayla ilişkili kıldığımız süreçlerdir. Duyumlarımız ve fikirlerimiz dışsal nesneleri kavramamıza engel olmaktan ötede, onları anlamamızın araçlarıdırlar.

«Duyum, bilinçlilik ve dış dünya arasındaki doğrudan bağıntıdır» diye yazmıştı Lenin. «İdealist felsefenin sofizmi, duyumu, bilinçlilik ve dış dünya arasındaki bir bağ olarak görmeyip, bir duvar, bilinçliliği dış dünyadan ayıran bir perde olarak kabul etmesi olgusunda ortaya çıkar.» *(Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm,* I. Bölüm.)

Şu halde, bilinçliliğin incelenmesine bilimsel olarak yaklaşan marksçılık, düşündüğümüz, hissettiğimiz ya da algıladığımız zaman *iki ayrı sürecin,* — beynin maddi ve bilinçliliğin zihinsel süreçlerinin — meydana geldiğini iddia eden idealist kuramı reddeder. *Sadece bir* süreç, yani, beynin maddi süreci söz konusudur. Zihinsel süreçler, dış dünyayla olan en karmaşık ilişkilerin en karmaşık organı olarak beynin görevinin çeşitli süreçlerinin sadece bir boyutudur.

Bundan dolayı Marx, düşünmenin «insan beyninin hayat süreci» olduğunu yazmıştı. (*Kapital,* İkinci Baskıya Sonsöz.)

Bilinçlilik, Maddenin Gelişmesinin Bir Ürünüdür.

(2) İdealizme göre, algı, duygu ve düşünce gibi olgular herhangi bir maddi sistemin işleyişle üretilemezler. İdealizm, zihinsel süreçleri belirleyen bilinçliliğin özel niteliğinin, maddi şartların olabilecek bütün bileşimlerinin herhangi birinden doğmasıyla açıklanamayacak, maddeci sistemlerin bütün nitelikleriyle kesinlikle bağdaşmayan bir nitelik olduğunu ileri sürer. Böylesine bir nitelik, diye özetler idealizm, sadece maddi olmayan birşeye, yani kafaya ait olabilir.

Ancak, bilinen bütün olgular bilinçliliğin, maddenin gelişmesinin, yani, merkezi sinir sistemine sahip canlı varlık-

ların bir ürünü ve algıların, duyguların, düşüncelerin de aslında maddenin en yüksek ürünü olduğu sonucuna işaret eder.

Engels, *Anti-Dühring* I. Kısım. 3. Bölüm'de, «o halde, düşünce ve bilinçlilik nedir ve nasıl ortaya çıkmışlardır sorusu ortaya atıldığı zaman, bunların, insan beyninin ürünleri olduğu açıktır. Bizzat insan da, çevresiyle birlikte ve onunla birlikte gelişmiş olan doğanın bir ürünüdür» diye yazmıştı.

«Ait olduğumuz, maddi, duyumsal olarak algılanabilir dünya tek gerçektir» diye devam ediyordu *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nda (2. Bölüm). «Bilinçliliğimiz ve düşünme ne kadar duyum ötesinde görünürlerse görünsünler, maddi, bedensel bir organın, beynin ürünleridirler. Madde, kafanın bir ürünü değildir. Bizzat kafa, doğanın en yüksek ürünüdür.»

Hayvanlar bir sinir sistemi geliştirip kendilerini çevrelerine şartlı bağıntılarla aktif olarak uydurmağa başlayınca sinirsel süreç, bir bilinç süreci, bir duyum süreci ve insanda da düşünce süreci haline gelir. Dolayısıyla duyumlar ve düşünceler, sinir sürecinin özel ürünleridir.

Lenin, *Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm*, I. Bölüm'de «Duyum, hareket halindeki maddenin özelliklerinden biridir» diyordu.

«Duyu organlarımıza etki eden madde, duyum üretir» diye devam ediyordu. «Duyum, beyine, sinirlere, ağtabakasına vb., yani belirli bir şekilde örgütlenmiş olan maddeye bağlıdır.... Duyum, düşünce ve bilinçlilik, özel bir biçimde örgütlenmiş olan maddenin en yüksek ürünüdürler.»

Bilinçlilik, Maddi Dünyanın bir Yansımasıdır

(3) Kafanın bedenden ayrı olduğuna, algıların ve düşüncelerin herhangi bir maddi sürecin ürünü olmadığına inanan idealistlerin birçoğu, algıların ve düşüncelerin bizim bilinçliliğimizi dışsal, maddesel varlıklardan bağımsız olarak işgal eden kafanın ürünleri olduğunu söylüyorlar.

Fakat marksçılık, algıların ve düşüncelerin, maddi şeylerin yansımalarından başka birşey olmadıklarını iddia edi-

yor. Bilinçlilik süreçleri, dışsal ve maddi gerçeği yansıtan süreçlerdir. Maddi dünyanın yansımasından başka hiçbir şey, bilinçlilikte yaşama olanağı bulamaz.

Marx, *Kapital*'in ikinci baskısına yazdığı Sonsöz'de, «ideal, insan kafası tarafından yansıtılan ve düşünce biçimlerine çevrilmiş maddi dünyadan başka birşey değildir,» diyordu.

Marx, düşünme sürecinde ve genel olarak bilinçlilikte, birtek maddi süreçte, yani, beynin hayat sürecinde maddi dünyanın değişik kısımlarının ya da boyutlarının bir yansımasının üretildiğini kabul ediyordu. Maddi dünyanın değişik kısımları ya da boyutları, bilinçliliğimizde, bilinçlilik şekillerine —algılar ve düşünceler— dönüştürülmüştür. Bunlar, beynin hayat faaliyeti içinde, bu faaliyete uygun biçimlerde çoğalırlar.

Örneğin, ışığı emen ve yansıtan değişik cisimlerin nitelikleri, beynin duyum faaliyetinde renk duyumları biçiminde ortaya çıkar. Aynı şekilde, nesnelerin ilişkileri ve ortak nitelikleri beynin düşünme faaliyetinde kavramlar şeklinde biçimlenir.

Bilinçlilik, maddi gerçeğin bir yansımasıdır dediğimiz zaman «yansıma» ile tam olarak neyi kastediyoruz? Yansıma sürecinin özellikle dikkat edilmesi gereken dört özelliği vardır.

Maddi Gerçeklik Önce Gelir (Primary) Zihinsel yansıması da İkincil ya da Türevidir

(a) Yansıma süreci, birinci sürecin özelliklerinin ikinci sürecin ona tekabül eden özelliklerinden ortaya çıktığı iki ayrı süreç arasında bir ilişki içerir. İlk süreç esastır. Onun ikincide olan yansıması da ikincil ya da türevdir. Çünkü, ilk sürecin ikincide yansımasıyla özelliklerinin ortaya çıkması, bu özellikler ilk önce ortaya çıkmaz ya da yansımak için mevcut olmazlarsa meydana gelemeyeceğinden, ilk süreç ikincisinden tamamen bağımsız olarak gelişir.

Herhangi bir yansıma sürecinin bu temel özelliği aynadaki yansıma ile —daha ileride göreceğimiz gibi, her ne kadar dışsal gerçeğin bilinçlilikteki aktif yansıması, önemli noktalarda aynada meydana gelen pasif yansımadan farklı ise de — ifade edilmiştir.

Dolayısıyle, nesneler aynaya yansıdıkları vakit, aynanın önüne konan bu cisimler kendi varlıklarından ya da niteliklerinden dolayı aynada yansımaya bağlanmazlar. Fakat diğer taraftan, aynadaki yansıma, kendi önüne konan cisme bağlıdır. Aynada, şu ya da bu şekilde, önüne konan cisme niteliklerini yansıtmayan birşey yansımaz. Dolayısıyla nesne esas ve onun yansıması da ikincil ya da türevdir.

Aynı şekilde,maddi nesnelerin varlıkları onların bilincinde olmamıza bağımlı değildir. Ancak, diğer taraftan, bilinçliliğimizde maddi dünyada varolan herhangi bir şeyi şu ya da bu şekilde ortaya çıkarmayan hiçbir şey yoktur.

Nesnelerin, duyumlarımızda ortaya çıkmayan birçok nitelikleri vardır. Fakat, nesnelerin belirli niteliklerine şu ya da bu biçimde tekabül etmeyen hiçbir duyumumuz yoktur. Nesnelerin, kavramlarımızda ortaya çıkmayan birçok ilişkileri ve ortak nitelikleri vardır. Fakat biz, kafamızda şu ya da bu şekilde, hatta fantastik yollarla (eğlence aynalarındaki gibi), nesnelerin bazı özelliklerini ya da ilişkilerini ortaya çıkarmayan hiçbir kavram meydana getiremeyiz.

Kuşkusuz, birçok kavram, maddi gerçeğin yansımasında temelleri olmadığı görünümü verebilir. Çünkü kavramlar bir kere oluşturuldular mı, her türlü fantastik yolla birçok biçimde rahatça bileştirebilir. Örneğin, herkes, denizkızı kavramında gerçek bir hayvanın yansıtılmadığını bilir. Ancak bu kavram, sahici hayvan fikirleri, yani kadın ve balık birleştirilerek meydana getirilmiştir. Aynı şekilde materyalistler tutarlı bir şekilde, sonsuz kuvvete ve sonsuz bilgiye sahip üçlüden* biri olarak Allah kavramına tekabül eden hiçbir gerçek nesnenin varolmadığını savunurlar. Fakat, kişilerin değişik kavramları, kuvvet, bilgi ve sonsuzluk maddi gerçeğin yansıması olarak meydana getirilmişlerdir.

Dolayısıyla, maddi gerçek bilincimize yansımıştır, dediğimiz zaman, maddi gerçeğin niteliklerinin bilincimizde ortaya çıktığını, maddi gerçeğin önce geldiğini ve onun, bilincimizdeki yansımasının da ikincil ya da onun türevi olduğunu kastederiz.

---

* Hristiyan inancında «Allah, İsa ve Kutsal Ruh» üçlüsü. — çev.

«Bizim bilinçliliğimiz sadece dışsal dünyanın bir görüntüsüdür» diyor Lenin. «Bundan dolayı da, düşünülen nesne olmaksızın görüntünün varolamıyacağı, düşünülen nesnenin de onu düşünenden bağımsız olarak varolabileceği açıktır.» (*Materyalizm ve Ampirio - Kritisizm*, I. Bölüm)

Maddi Gerçek, Bilinçlilikte, Beynin Faaliyetiyle Belirlenen Biçimler Şeklinde Yansır

(b) Esas süreçte belli bir biçimde ortaya çıkan, ikincil yansıma sürecinde bir başka şekilde ortaya çıkar. Açıklamak gerekirse, bir biçimde bağımsız olarak varolan, yansıma süreci içinde başka bir biçime çevrilmiştir. Dolayısıyla, yansıma süreci, bir biçimden başka bir biçime çevrilme ya da dönüşme sürecidir. Kuşkusuz, yansımanın biçimi yansıma sürecinin doğasına bağlıdır.

O halde, maddi gerçek bilinçlilikte yansır dediğimiz zaman, maddi süreçlerin özelliklerinin belirli biçimlerde, yani, algılar ve düşünceler biçiminde ortaya çıktıklarını — başka bir maddi süreçte, beynin hayat sürecinde — kastediyoruz.

Bu biçimler, beyin süreçlerinin faaliyetlerinde yaratılır. Böylece maddi gerçek, bilinçlilikte yaşayan, bilinçli organizmaların pratik taleplerine uygulanmış ve onlar tarafından yaratılmış biçimler tarafından ortaya çıkartılır ya da yansır.

Örneğin duyumlarımız, maddi nesnelerin özelliklerinin beyinlerimizin bilinç sürecindeki yansımalarıdır. Ancak bu özelliklerin kendileri duyumlar değil, duyumlardaki yansımalarıdır. Duyumlarımız da, onları algılayacak şekilde bilincinde olduğumuz, bu yüzden de, onlara tepki gösterebileceğimiz biçimlerdir.

Dolayısıyla, renkleri gördüğümüz vakit —bazı felsefecilerin iddia ettiği gibi— sadece kafalarımızda mevcut olan nesneleri görmüyoruz. Kafalarımızın dışında, nitelikleri renk duyumlarımıza yansımış, bağımsız olarak varolan nesneleri görüyoruz. Işığın emme ve yansıtma özellikleri gibi, nesnelerde varolan özellikler, bizim bilinçliliğimize renk duyumları biçiminde yansır.

Lenin, yukarda sözü edilen bölümde şöyle yazıyordu :

«Eğer renk, sadece gözün ağtabakasına bağımlı bir duyumsa (ki, doğa bilimi bunu kabul etmeğe bizi zorluyor), ağtabakası üzerine düşen ışınlar renk duyumunu yaratırlar. Bu, ağtabakası üzerine etki ederek insanda belirli bir rengin duyumunu yaratan, bizden ve kafamızdan bağımsız, bizim dışımızda bir madde hareketi var demektir... Doğa biliminin soruna bakışı kesinlikle böyledir. Değişik renklerin duyumlarını, insan gözündeki ağtabakasının ve insanın dışında, ondan bağımsız olarak varolan ışık dalgalarının değişik boyutlarıyla açıklar.» (*Materyalizm ve Ampirio - Kritisizm.*)

Aynı şekilde düşünce de, algıdan daha soyut, daha genel bir gerçek yansıması üretir. Gerçek, düşüncelerimizde hangi biçimde yansır? Önermeler biçiminde. Örneğin düşünce, bir öznenin bir yüklemle bileştiği önermeler şeklinde ortaya çıkar. Maddi dünya, özneler ve yüklemlerin bileşimi biçiminde varolmamaktadır. Bu bileştirme, konuşmanın, beynin düşünme faaliyetinin bir ürünüdür. Gerçek, bu yoldan düşünceye yansır. İşte, maddi dünya «düşünce biçimlerine» böyle «çevrilir.»

Herhangi bir nesneyi, örneğin bir kırmızı kalemi ele alalım. Kalem üzerinde düşündüğümüz zaman, onun hakkında vardığımız sonuçları «bu kalem kırmızıdır» gibi bir önermeyle ifade ederiz. Bu önerme, önermede bileştirilmiş olan bir özneye ve yükleme ayrılmıştır. Ancak kalem, somut gerçekte hiç de öyle bölünmemiştir. Bir kırmızı kalem, iki kısma —kalem: özne, kırmızı: yüklem— bölünmez. Yine de, «bu kalem kırmızıdır» dediğimiz zaman, önerme, doğru olarak «düşünce biçimlerine çevrilmiş» kalemin nesnel gerçeğini yansıtmaktadır.

Maddi Gerçeğin Bilinçlilikteki Yansıması, Canlı Organizmanın ve Çevresinin Aktif İlişkisi Yoluyla Meydana Gelir

(c) Yansıma, daima, yansımanın meydana geldiği ve yansıtılan esas sürecin bir ilişkisi ve karşılıklı etkilenmesinin ürünüdür. Kaynağı, daima esas süreçtir.

Dolayısıyla beynin hayat süreci, ürünlerinde —algılar, düşünceler— ve bütün algıların, düşüncelerin kaynağı olan, etrafı çevreleyen maddi gerçekte ortaya çıkar ya da yansır. Bu yansıma, bilinçli organizmanın, çevresiyle olan karşılıklı

ilişkisi ile meydana gelir ve onun bir sonucudur. Bu karşılıklı ilişki, hayvanın çevreyle olan ilişkilerinin en karmaşık organı olarak, beyin tarafından düzenlenir. Yansıma sürecinde beyin, sürekli olarak faaldir. Sürekli olarak dış nesnelerin bilinçlilikte yansıtılmasını üretir.

Buradan da, maddi dünyanın bilinçliliğe yansımasının yolunun, canlı, bilinçli organizmayla çevreleri arasındaki aktif ilişkiyle, hayvanın şartlarıyla kendi iç durumu ve dış ilişkileri tarafından yönetildiği ortaya çıkar.

Bunu gözönüne aldığımızda, dış gerçeğin bilinçliliğimize yansıması sürecinde yansıyan nesnelerin, yansımada önemli ölçüde değiştirilebileceği açık bir hale gelir. Çünkü yansıma, asla ayna görüntüsü gibi birşey değildir. Beynin sürekli olarak faal olduğu, karmaşık bir karşılıklı ilişkiler sürecinin ürünüdür.

Bu, çok iyi bilinen, nesneleri algılamamızın çoğunluk yanıltıcı olduğu olgusu için geçerlidir. Yanlış temsil edilebileceği gibi (bazı görüntülerde ve hayallerde durum budur), gerçekte olmayan nesnelerin varolduklarını sanmamıza da yol açar.

Birçok felsefeci, bilinçliliğin dış gerçeği yansıttığı yolundaki maddeci görüşe karşı çıkmışlardır. Öne sürdükleri kanıtlardan biri, algılarımızın niteliği üzerine oturtulmuştur. «Bir metal para alın,» denir. «Siz, maddi paranın belirli bir biçimi ve boyutu olduğuna, bu maddi nesnenin ona baktığınız zaman algılarınızda yansıdığına inanırsınız. Alâ! Eğer bu paraya uzaktan bakarsanız küçük, yakından bakarsanız büyük görünür. Belli bir şekilde tutarsanız yuvarlak, başka bir şekilde tutarsanız, elips şeklinde görünür. Aslında, algılarınızın kafanızdaki imgeler olduğu belirtilen maddi nesne hiçbir şekilde değişmediği halde, onu algılama biçimleri değişir. Bu durumda nesneler değişmediği halde, algılar değiştiğine göre, nasıl oluyor da, algıların dış gerçeği yansıttığı söyleniyor?»

Yansıma kuramına karşı güvenli bir şekilde, cevap verilemez bir kanıt olarak sorulan bu soruya çok kolaylıkla cevap verilebilir. Bu biçimde tartışan felsefeciler, yansımanın, sadece organizma ve çevresinin varolan ilişkileriyle şartlanmış etken bir süreç olduğunu unutuyorlar.

Dolayısıyla, aynı şeye değişik mesafelerden ya da değişik açılardan baktığımız zaman, elbette algılarımızda farklı yansıyacaktır. Boyutu ya da biçimi değişecektir. Bir nesneyi değişik ortamlarda gördüğümüz zaman, farklı görünecektir. Tıpkı bir sopanın suya sokulduğunda kırık görülmesi gibi. Yine, duyu organlarımızın durumu ile yansıma, zorunlu olarak değiştirilebilir. Gözünüzün kenarına bastırın, herşeyi çift görürsünüz. Bir elinizi ısıtın, diğerini soğutun ve her ikisini birden bir kova suya sokun. Su, bir elinize sıcak, öteki elinize de soğuk gelecektir. Algılama, nihayet, beynin bir faaliyeti olduğuna göre, nesneler o faaliyete bir kere yansıtıldıktan sonra, orada olmasalar bile, belirli şartlar altında — rüyalarda, hayallerde ve türlü yanılsamalarda — beynin bu nesnelerin yansımalarını ortaya çıkarması şaşırtıcı değildir.

Bunun da ötesinde, düşünce süreçlerinde nesnelerin özelliklerini kendimize yanlış olarak tarif edebiliriz. Onlara sahip olmadıkları nitelikler verebilir ve varolmayan şeyler düşünebiliriz. Düşünce yoluyla algılamada ortaya çıkan yanılsamaları genellikle düzeltiriz. Aynı şekilde, sık sık yeni ve daha büyük yanılsamalar da üretebiliriz.

Gerçeğin Bilinçlilikte Yansıması, Gerçeği Değiştirme Pratiğini Yönetmede Etken Bir Unsurdur

(d) Bilinçlilikteki yansımanın, yaşam faaliyetinin, çevresine ilişkin olarak organizmanın faaliyetinin bir ürünü olduğu olgusu, insanın bilinçliliğinin, onun algılarının ve düşüncelerinin sürekli olarak deneyi ve toplumsal faaliyetiyle koşullandırıldığı anlamına gelir. İnsanın ne algıladığı ve ne düşündüğü, dış gerçeğin algı ve düşüncede ortaya konmasının doğrudan süreciyle doğmaz. Deneyleriyle, hayat tarzıyla ve toplumsal ilişkileriyle koşullanır.

Bundan dolayı, insanların deneylerindeki ve hayat tarzlarındaki farklılıkların, nesnelerde algıladıklarının farklılıklarını belirlediği çok iyi bilinmektedir. Karmaşık bir makineyi inceleyen bir mühendisle, her ne kadar duyu organları kesinlikle aynı yollardan etkilense bile, bu tür makinelerle tanışıklığı olmayan bir kişinin algıları bir değildir. Kırlara bakan bir çiftçi ile bir şehirlinin algıları aynı olma-

dığı gibi, bir ressam da aynı görüntüyü başka şekillerde algılar.

Sınıf, deney ve yetişme farklılıkları temeli üzerinde nesneler hakkında insanların kavramları ve düşünceleri arasında doğan farklılıklar, bundan daha da büyüktür.

Bundan başka, insanda, nesneler hakkındaki fikirler de algılara bir etkide bulunur. Sorun, sadece nesneleri algılamadığımız, aynı zamanda onlar hakkında algıları etkileyen fikirlerde oluşturmamızdır. Bu, yukarda belirtilen örneklerde ortaya konmuştur. Eğer mühendis, makineyi diğer insanlardan daha fazla algılayabiliyorsa, bu, mühendisin o konuda diğer insanlardan daha fazla fikri olmasından ileri gelmektedir. Aynı şekilde, sanatçılar nesnelerden, sanatçı olmayan insanlardan daha fazla şey algılayabildikleri gibi, değişik sanatçılar da fikirlerine göre nesneleri farklı olarak algılarlar. Bu, değişik bakış açılarına sahip olan ressamların insan portrelerindeki farklılıklarda iyice ortaya çıkar.

Çevremizin ve çevremizle olan bağıntılarımızın bilinçliliğimize yansıması, çevremizi değiştirme faaliyetimizi belirlemede son derece etkin bir unsurdur. Bilinçliliğin bir yansıma olması olgusu, bilinçliliğin yaşayan bir etken unsur olmadığı anlamına gelmez. Bilinçlilik, öncelikle hayat faaliyetinin bir ürünüdür. İkincisi, ürünü olduğu bu faaliyeti yönetmede büyük rol oynar. Hayat, bilinçlilikte, hayatı belirli sonuçlara doğru yöneltme unsurlarını üretmiştir.

İşte bu nedenden dolayı, bilinçliliğin canlı organizmaların evrimi boyunca üretilmek zorunda olduğunu söyleyebiliriz.

Bilinçli varoluş, dış koşulların beyinde yansımasıyla yönetilen hayat faaliyetidir. Bu yansıma ilk plânda, bilinçli organizmanın çevresiyle olan aktif ilişkisinin bir ürünüdür. Karşılığında da insanların çevrelerini değiştirme pratiği içinde, bu ilişkilerin daha ileri gelişmelerini aktif olarak belirler. İnsanın pratiğini yönetme rolünü oynayan bilinçliliği, onun pratiğinin bir ürünüdür.

Son olarak, bilinçliliğin bu aktif rolünü hesaba katmada, maddi dünyanın bilinçlilikteki yansımasının sadece algılar ve düşünceler biçimini almadığını aklımızda tutmalıyız. Aktif, bilinçli varoluşu içinde insan, duygular da duyar.

Birçok idealiste göre bu duygular insanın iç, ruhsal varlığından çıkar. Fakat, materyalizme göre duygular da maddi gerçeğin insanın bilinçliliğine yansımasının ürünleridir. Bunlar, insanın çevresiyle olan aktif ilişkilerini yansıtırlar; ve aktif faaliyetinde, nesnelerden etkilenme ve nesnelerdeki mümkün değişikliklere karşı kesin tavır almada insan, nesneler hakkında duygular duyar. Faaliyetinde, duyguları tarafından yönlenir. İnsan, bilinçli varoluşu içinde sadece algılanan ve düşünülen nesnelerin farkında olmaz. Nesnelerle olan aktif ilişkilerini duygusal olarak da hisseder.

O halde, duygusal bilinçlilik, hayatın zorunlu bir parçasıdır. Bir insan kendisini, etrafını saran gerçeğe, onu algılayarak, onun hakkında fikirler meydana getirerek uydurur. Fakat bu ilişkinin duygularla tamamlanması gerekmektedir. Aynı şekilde, duyguların da algılar ve fikirler tarafından yönetilmesi ve onlara yol gösterilmesi gerekir.

Madde ve Yansıması

Özetlersek :

Canlı beyinden başka bir bilinçlilik yoktur. Bütün bilinçliliklerin, bilinçliliğe giren herşeyin kaynağı maddi dünyadır. Bilinçlilikte, beynin hayat süreci içinde maddi dünyanın yansıması meydana gelir. Bilinçliliğin içeriğini oluşturan da bu yansımadır.

O halde, iki ayrı, farklı, maddi ve ruhsal varoluş alanı olamaz. Maddi ve ruhsal dünyalar olmak üzere iki dünya da yoktur. Bir tek maddi dünya ve sadece maddi süreçler vardır.

Lenin, *Materyalizm ve Amprio - Kritisizm* 3. Bölümde şöyle diyordu : «Ancak, esas sorunun önce gelen ve ikincil olarak bakılması gerekenin sınırları içinde madde ve kafanın antitezinin, sadece çok dar bir alanın sınırları içinde mutlak önemi vardır. Bu sınırların ötesinde, bu antitezin görece niteliği şüphe götürmez.»

Maddi süreçlerin yansıması, maddi gelişme sırasında birtek maddi sürecin, beynin hayat sürecinin içinde ortaya çıkar. Biz, maddeseli ve ruhsalı, maddeyi ve kafayı birbirinden ayırtettiğimiz zaman, beynin hayat süreci içindeki yansımasından sadece maddi varlığı, uzay ve zaman içindeki hareketi ayırtediyoruz.

Yansımanın doğmasına sebep olan süreç ile, yansımanın meydana geldiği süreç, maddi süreçlerdir. Ancak, yansıma maddi değil, zihinseldir. Yani, maddesel değil, maddenin bir yansımasıdır.

3. TOPLUMSAL EMEK VE TOPLUMSAL DÜŞÜNCE

İnsan Beyni. Beynimizle Neler Yapıyoruz ?

Tek başına genel fikirler, kavrama bilinçliliği ve düşünce üretebilme yeteneğine sahip olan insan beyni, hayat biçimlerinin uzun süren evriminin bir ürünüdür. İnsan beyni, boyutu ve yapısı olarak bir evrim sürecinin en yüksek aşamasıdır. Özellikle beyin tabakası (cerebral cortex), öbür hayvanlara kıyasla insanlarda daha büyüktür. Çok büyük bir kısmı da eller ve konuşma organlarının kontroluyla ilgilidir.

Beyin nasıl çalışır? Bu konudaki bilimsel bilginin daha sadece başında olduğumuz doğrudur. Ancak, beynin düşünce organı olduğunu, düşünmenin beyin yoluyla yapıldığını, düşünebilmemiz için beynin boyutu ve yapısının evriminin zorunlu bir koşul olduğunu sağlam bir şekilde iddia edebilmek için yeterince şey bilinmektedir.

Beynin, düşünmeye yetenekli bir organ haline gelmesinin biyolojik evrimi, insanın evrimi sırasında, maymun benzeri hayvanların insanlara dönüştükleri bir dönemde, insan öncesi evrim aşamasında meydana geldi. İnsan evrimindeki en kararlı adım, büyük bir olasılıkla, hayvanların ayakta durmağa başlamasıyla atılmıştır. Ayakta durma, ellerin serbest kalmasını sağlamış, böylece insanın üreticilik faaliyeti başarılmıştır. Kullanma ve fiziki gelişme sonucu eller, insan eline dönüşmüştür. Elleri kontrol eden beyin de, gelişerek, insan beyni haline gelmiştir.

İlk insanların da bizim türden elleri, ayakları, gözleri, burunları, dişleri, mideleri vb., ve beyinleri vardı. Beyinlerimiz de dahil olmak üzere, bütün organlarımız onlarınkinden farklı değildi. Ancak biz, arada geçen süre zarfında onların yapmadıkları birçok şeyi öğrendik.

Böylece, biyolojik evrim birkez insan beynini ve elleri

yarattıktan sonra insan, kendine özgü yeni bir evrim başlatmıştır. İnsanın evrimi biyolojik değildir. İnsanın, toplumsal örgütlenmesi içinde geliştirdiği teknikleri, kültürü, bilgisi kendi ve dış doğa üzerindeki bilinçli hakimiyetidir.

Dolayısıyla, beyne ilişkin olarak, insan ilk ortaya çıktığından bu yana gelişmiş olan şey beyin değil, insanın onu kullanma biçimidir. Beyinde bulunan yeteneklerin gelişmesidir. İnsan, maddi faaliyetlerini, algılarını ve düşüncelerini geliştirmiş, bu işi yaparken de yaşama koşullarını sürekli olarak devrimcileştirmiş, yeteneklerini ve gücünü arttırmıştır.

Algılardan Fikirlere

Düşünce, sadece duyum - algıdan doğar ve onun öncülüğünde ilerler. Dünya hakkında düşünebilmemiz için, önce dünyayı algılamamız gerekir. Algıya oturmayan ve algı tarafından harekete geçirilmemiş hiçbir kavram meydana getiremeyiz. Genel olarak da, düşünme faaliyetinin işleyebileceği gerekli malzeme olan algılar olmaksızın, hiçbir şekilde fikirler meydana getiremeyiz.

Örneğin, çocukluğundan bu yana boşlukta tecrit edilmiş olan insanın başkaları kadar iyi bir beyni olabilir. Ancak düşünebileceği çok az şeyi vardır. Dolayısıyla, fikirleri ve fikirlerinin alanı da son derece kısıtlı olacaktır. Aynı şekilde, her ne kadar beyinleri onlarınkinden farklı değilse de, ilkel insanların fikirlerinin alanı uygar insanlarınkine oranla sınırlıdır.

Toplumsal temaslarımız ve arttırılmış faaliyetimizle algılarımızın artması sonucu fikirlerimiz gelişir.

Dolayısıyle, düşünme algıdan doğar. Bu gelişme, sadece insanların kendi pratik toplumsal faaliyetleri süresince, kendileri için meydana getirdikleri dış dünyayla olan aktif ilişkilerinde ve bu ilişkiler aracılığıyla oluşur. Bizzat algılama, sadece dış nesnelerden pasif izlenimler elde etmek değildir. Duyumun, gelişerek algı haline gelmesi aktif ilişkilerin dış dünyayla olan gelişmelerinin bir ürünüdür. Organizmanın çevresi ile olan aktif ilişkisi ne kadar değişken ve karmaşıksa, bu çevreleri algılamanın içeriği de o kadar değişken ve karmaşık olacaktır.

«Bireylerin gerçek akıl zenginliği, tamamen onun gerçek bağıntılarının zenginliğine bağımlıdır,» diye yazmışlardı Marx ve Engels (*Alman İdeolojisi*, I. Kısım, 2. Bölüm).

İnsan algısı, alan olarak herhangi bir hayvanınkinden daha geniştir. Bu da, insanın daha geniş faaliyet ve merakları olduğu, bunları geliştirirken duyumlarına tekabül eden bir gelişmeyi etkilediği, düşünebildiği ve fikirlerini geliştirebildiği. — ki bu, faaliyetlerinin ve algılarının daha fazla gelişmesi için tekrar başa döner — faaliyetlerini ve algılarını geliştirdiği için böyledir.

«Kartal, insandan daha uzağı görür. Fakat insan gözü, nesnelerde, kartalın gördüğünden daha fazla şeyi görebilir,» diye yazıyordu Engels. «Köpeğin, insandan daha keskin bir koku alma duyumu vardır. Ancak köpek, insan için değişik nesnelerin değişik özelliklerini oluşturan kokuların yüzde birini bile ayırdedemez. İnsanın dokunma duyusu — ki maymun buna en kaba ve en ilkel biçimiyle sahipti— emek ortamı içinde elin gelişmesiyle yanyana gelişmiştir.» (*Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol.*)

Bu yükseltilmiş algının ve insandaki daha geniş algı boyutunun temeli, ayakta durmağa başlayıp etraflarına bakınarak ve ellerini ağaçların arasında dolaşıp yemek aramak için değil, araç ve gereçler yapmak için kullanan ilk atalarımız tarafından meydana getirilmiştir.

İnsanın faaliyeti geliştikçe, çevresindeki dünyayla olan bağıntılarının zenginliği de gelişmiştir. İnsan, daha yüksek algılar, daha geniş bir algı boyutu ve somut duyum - algılardan, soyut, genel fikirlere geçişi işaretleyen konuşmayı başarmıştır. İnsanın fikirleriyle duyumları arasındaki faaliyet sırasındaki karşılıklı etkilenme, algılarının daha büyük ölçüde gelişmesine, fikirlerinin de ilerlemesine yol açmıştır.

İnsan beyninin algılama, ardından da düşünme kapasitesi insan faaliyetinde gerçekleştirilmiş ve geliştirilmiştir.

Emek

İnsan, toplum içinde yaşar ve kendi cinsleri ile birlikte hareket eder. Yaşama biçiminin tümü toplumsaldır. Dolayısıyla, tıpkı algılarını geliştirdiği toplumsal faaliyetinde olduğu gibi, bu algılardan hareket ederek toplumsal faaliyetinde de fikirler inşa etmeğe, düşünmeğe ve fikirlerini geliştirmeğe başlar.

İnsanın toplumsal faaliyetinin temeli emektir. İnsan, ilk kez emek ve emek yoluyla algılarını genişletir. Beynini ilk kez düşünmek —fikirler meydana getirmek, onları iletmek, düşünce ve dili geliştirmek— için kullanmağa başlar.

O halde, düşünce ve dilin kaynağı, kökeni emekte bulunur.

«Emek... bütün insan varoluşunun ilk temel şartıdır,» diye yazmıştı Engels. *Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol* adlı denemesinde. «Bir anlamda, insanı emek yarattı da diyebiliriz.»

Engels, insanın evrimi sırasındaki ilk kararlı adımın, insanın ayakta durmayı benimsediği anda atıldığına işaret etmişti. Bu, ellerin serbest kalmasını sağladı. İnsanlar da, dışsal nesneleri değiştirme ve yaşama unsurlarını üretme amacıyla araç ve gereçleri elleriyle kullanmağa başladılar. Bu, insanın ve insan toplumunun gerçek başlangıcı oldu.

«Bütün insan tarihinin ilk öncülü, tabiatiyle, canlı insan bireylerin varoluşudur,» diye yazmışlardı Marx ve Engels. «Dolayısıyla, ortaya konulması gereken ilk olgu, bu bireylerin fiziksel örgütlenmeleri ve bunun sonucu olarak da onların doğayla olan ilişkileridir.» Bu olguyu meydana getirdikten sonra onların ne yaptıklarını da —faaliyetlerini, yaşama biçimlerini— yerine oturtmak gerekir. «İnsanlar, yaşayabilme unsurlarını üretmeğe başlar başlamaz... kendilerini hayvanlardan ayırdetmeğe başlarlar. Bu, onların fiziksel örgütlenmeleriyle koşullandırılmış olan bir adımdır. İnsanlar, yaşayabilme unsurlarını üreterek, dolaylı şekilde gerçek maddi yaşamalarını da üretirler.» (*Alman İdeolojisi*, I. Kısım. I. Bölüm.)

Kendi gerçek fiziksel örgütlenmesiyle koşullanmış olan insan, yaşayabilme unsurlarını, böylece de, dolaylı olarak kendi gerçek maddi hayatlarını üretmede toplumsal örgütlenmeyi geliştirmek ve «kendi tarihlerini yapmak», fikirler oluşturmak, düşünmek ve konuşmak için insan gibi davranmağa başlamıştır.

İnsan Emeğinin Ayırdedici Özellikleri

Öbür hayvanların yaşama unsurlarını sağlama yollarıyla karşılaştırıldığında insan emeğinin ayırdedici özellikleri nelerdir?

(1) Birincisi, insan, istediği sonuçları elde etmek için özelliklerini kullanmak amacıyla doğal nesneleri değiştirerek aletler ve gereçler yapar.

Marx, şöyle diyor: «Bir çalışma aracı, emekçinin, kendisiyle emeğinin konusu arasına koyduğu ve faaliyetinin yöneticisi olarak emekçiye hizmet eden bir nesne ya da nesneler bütünüdür. Emekçi, bazı maddelerin mekanik, fiziksel ve kimyasal özelliklerini diğer maddeleri kendi amaçlarına uygun hale getirmek için etkileme amacıyla bir güç aracı olarak kullanır.» (*Kapital*, Cilt I, 7. Kısım, I. Bölüm.)

Öte yandan hayvan, nesneleri elinde toplar ve onları yeniden düzenler. Onları dönüştürmez. Yaşama unsurları üretmek ve kendi ihtiyaçlarına uygun olarak çevresinin büyük ölçüdeki dönüşümünü etkilemek için onlarda bulunan doğal güçleri ve özellikleri kullanmaz.

«Alet, özel bir insan faaliyetini, insanın doğayı dönüştürme tepkisini, üretimi ihtiva eder,» diyordu Engels. «Dar anlamıyla hayvanların da aletleri vardır. Ancak, sadece bedenlerindeki uzuvlar olarak. Karıncaların, arıların ve kunduzlarınki gibi. Hayvanlarda üretirler. Fakat onların çevrelerindeki doğaya ilişkin olarak yaptıkları üretici çabalar, insanınkiyle kıyaslandığında hiçbir yere varmaz. İnsan, hayvan ve bitki dünyasını bir yerden bir yere taşımakla kalmamıştır. Yaşadığı yerin şartlarını, iklimini, hatta hayvanları ve bitkileri de değiştirmiş, doğaya damgasını vurmayı başarmıştır. Bütün bu çabaların sonuçları, ancak dünyanın yerle bir olmasıyla yok olabilir.» «*Doğanın Diyalektiği*, Giriş.)

Engels devam ediyor: «Aynı boyutta olmasa bile, hayvanlar da insanlar gibi, faaliyetleriyle dış doğayı değiştirirler... Ancak, hayvanlar çevrelerine kalıcı bir etkide bulunurlarsa da, bu, istemeden meydana gelmiş demektir ve hayvanlar söz konusu olduğunda sadece bir tesadüftür. İnsanlar, hayvanlardan uzaklaştıkları sürece doğa üzerindeki etkileri daha önceden tasarlanmış, ilerlemedeki amaçlanan sonuçlara yöneltilmiş planlı bir eylem niteliği taşır...

«Kısaca, hayvan sadece dış doğayı *kullanır* ve varlığıyla sadece küçük değişiklikler meydana getirir. İnsan, yaptığı değişikliklerle ona *hükmeder* ve onu kendi amaçları için

kullanır.» *(Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol.)*

Öyleyse, insan, emeğiyle doğaya hükmeder ve aletler icad ederek onları, doğanın kendi amaçlarına hizmet etmesi için kullanır. «İş sürecinde,» diye yazıyordu Marx, «insan faaliyeti, iş araçlarının da yardımıyla üzerinde uğraşılan malzemede ta başından planlanmış bir değişikliğe etki eder.» (*Kapital*, Cilt I, 7. Kısım, I. Bölüm.) Dolayısıyla, insanın kendini değiştirmesi ve kendi davranışlarını geliştirmesi doğaya hükmetmede ve onu değiştirmededir.

(2) İnsan emeğinin ikinci belirleyici özelliği birincisinden ortaya çıkar. Bilincinde ve iş görme niteliğinde yatar.

İnsan, alet yapma ve kullanmada, doğal nesneler ve doğal güçleri kendi amaçlarına hizmet etmesi için değiştirmede amaçlarının bilincindedir ve ulaşmayı amaçladığı sonuçlar hakkında bir fikri vardır. İnsanlar, başarmak istedikleri sonuçlara ulaşmak için bilinçli bir tasarım ve plana göre birlikte çalışırlar.

«Biz, işi, sadece insana ait bir biçim olarak varsayarız,» diyordu Marx. «Örümcek, dokumacıya benzeyen bir şekilde çalışır. Arı, peteğini inşa ederken bir çok mimarı (yapı ustasını) utandırabilir. Ancak, mimarların (yapı ustalarının) en kötüsünü arıların en iyisinden ayırteden şey, mimarın, (yapı ustasının) hücreyi petek haline getirmeden önce kafasında tasarlamış olmasıdır. İş sürecinin sonunda, daha başlangıçta zaten emekçinin tasavvurunda varolan bir sonucu elde ederiz.» (*Kapital*, Cilt I, 7. Kısım. I. Bölüm.)

Emek, Konuşma ve Düşünce

Emeğin bu ayırdedici özellikleri —emek, dış nesnelerin değişikliklerini etkilemek için birlikte çalışan insanlar tarafından bilinçli olarak saptadıkları sonuçları gerçekleştirmek için aletlerin ve gereçlerin kullanılması ise— emeğin, zorunlu olarak konuşma ve düşüncenin doğmasına sebeb olduğunu, onların yardımı olmaksızın neden gelişemeyeceğini açıklar.

«Elin gelişmesiyle, emekle birlikte başlayan doğa üzerindeki hakimiyet, her yeni adımda insan ufkunu genişletti. İnsan, sürekli olarak doğal nesnelerin bugüne kadar bi-

linmeyen yeni niteliklerini keşfediyordu.» *(Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol.)*

Bu sözlerle Engels, avlanma ve balıkçılık gereçlerinin kullanılmasında ve yapılmasında olduğu gibi en ilkel biçimiyle de olsa, emeğin, insanların nesneleri yeni bir anlayışla algılamalarını, algılarını yaygınlaştırdığı, «ufuklarını genişlettiğini», pratik faaliyetleri ve algılarıyla doğal nesnelerin daha büyük özelliklerini kavramalarını sağladığına işaret ediyor. Gerçekten de, başlangıcından bu yana insan nesillerinin doğal nesnelerin niteliklerini daha fazla öğrenmeleri, doğa üzerindeki ilerleyen hakimiyetlerinin başarısıyla olmuştur. Her gelişme aşaması, genişlemiş algılar, yeni buluşlar ve geniş ufuklar demektir.

«Diğer taraftan,» diye devam ediyor Engels, «emeğin gelişmesi, her bireye birlikte çalışmanın yararını açık bir hale getirdi. Karşılıklı destek ve birlikte faaliyet örneklerini çoğalttı ve zorunlu olarak toplum üyelerinin birbirlerine yaklaşmalarına yardım etti. Kısaca, oluşum halindeki insanlar birbirlerine *söyleyecekleri birşeyleri olduğu* bir noktaya geldiler.»

Bu «birbirlerine söyleyecekleri birşeyler,» ilk planda, insanlar tarafından kullanılabilecek nesnelerin özelliklerini, ulaşılması gereken amaçları ve insan işbirliği ile başarılması gereken sonuçları kapsıyordu. Bu da, kesinlikle *ancak* «söylenebilecek», hayvanların yaptığı gibi sesler ve el kol hareketleriyle ifade edilemeyecek, sadece, *açıkça konuşarak* belirtilebilecek birşeydi.

«Son derece gelişmiş hayvanların bir çoğunda, birbirleriyle olan en küçük iletişim isteği bile, açıkça konuşmanın yardımı olmaksızın iletilebilir,» demişti Engels.

Hayvanlar, belirli nesnelerin varlıklarını birbirlerine işaret ederler. Tıpkı, belirli bir yerdeki balözünün varlığını anlatmak için arıların bir çeşit dans yapmaları, birbirlerine değişik yönleri göstermeleri, sürü başkanının çağırışı gibi. Ancak hepsi bu kadar. Eğer hayat biçimleri, nesnelerin değişik özellikleri ve nasıl kullanılmaları gerektiği hakkında, değişik işbirliği faaliyeti biçimleriyle amaçladıkları hedeflere ulaşmak için karşılıklı iletişime gerek duysalardı, böylesine el kol hareketleri ve sesler onlar için yetersiz kala-

caktı. Çünkü o zaman, özeli değil, geneli iletmeleri gerekecekti. Hayvanların böyle bir gereksinmeleri yok. Fakat insanlar, toplumsal emeğin en temel biçimlerine girer girmez böylesine birşeye hemen gereksinme duyarlar. O zaman da, Engels'in işaret ettiği gibi, birbirlerine *söyleyecek* birşeyleri var demektir. Dolayısıyla, söyleme araçlarını da geliştirirler.

«Bu ihtiyaç, organını da yaratmağa yol açtı,» diye devam ediyor Engels. «Maymunun gelişmemiş gırtlağı, gittikçe artan titreşimlerle, ağır ağır, fakat zorunlu olarak dönüşüme uğramaya başladı. Ağız organları yavaş yavaş, birbiri ardından sözcük heceleri telaffuz etmeyi öğrendiler. Hayvanlarla yapılan bir kıyaslama, dilin kökeninin, emek sürecinden ve onun içinden doğduğunu söyleyen bu açıklamanın tek doğru açıklama olduğunu ispat etmektedir.»

İnsanlar, birbirleriyle, nesnelerin özellikleri ve bu özelliklerin pratikteki kullanımları hakkında iletişimde bulunmak zorundadırlar. İşte Engels burada, bu iletişimi etkileyecek sözcükleri ve cümleleri heceleyebilmek için gırtlağın ve ağızın kullanımının nasıl geliştirildiğini anlatıyor.

Fikirler

Konuşma, duyumlardan fikirlere yapılan ilerlemeye işaret eder.

Günlük hayat boyunca duyularımız yoluyla farkına vardığımız nesnelerin özellikleri ve ilişkileri hakkında dilin sözcükleri vardır. Dolayısıyla, duyu organlarımızda yaptığı etkiye göre sadece gerçekte karşılaştığımızı *algılarken*, algıladığımız nesneleri, sadece belirtilen ilişkileri, belirtilen özellikleriyle değil, farklı ilişkileri ve değiştirilmiş özellikleriyle de *konuşup, düşünebiliriz*. Dolayısıyla, değişik türden nesnelerle neler yapabileceğimiz ve onların özelliklerini değişik amaçlar için nasıl değiştirebileceğimiz hakkında düşünülüp, konuşulabilir.

Düşünmenin gücü işte bu noktada yatıyor. Nesnelerle neler yapılabileceğini, getirmek istediğimiz değişiklikler ve bu değişiklikleri başarmak için hangi yöntemlerin kullanılabileceğini düşünebiliriz. Düşünme sırasında, — bazı değiştirilmiş durumların gerçekleştirilebilmesi için neyin yapılması, neyin olması gerektiğini temsil eden — deneyleri kafamızda oldukları gibi çözebiliriz. Bunun ardından da, deneyin, dü-

şüncedeki sonuçlarının, pratiğin sonuçlarının doğrulanması gelir. İşte, emek sürecinden doğduğu için, düşünme sürecinin asıl özü budur.

Burada, fikirlerin, imgelerle aynı olmadığına işaret etmek gerek. Örneğin, bir rengin, biçimin fikri ya da kavramı hayalimizde oluşturabileceğimiz renk ya da biçim imgesiyle aynı değildir. Eski ampirist felsefeciler (özellikle Berkeley ve Hume), fikirleri ve imgeleri karıştırıyorlardı. Tam tersine, son derece dikkatli bir şekilde ayırtedilmeleri gerekir. İmgeler, sadece duyumun devamıdırlar. Fakat fikirler gerçekten yapılan bir soyutlamayı temsil ederler. Genelleştirmelerin meydana gelmelerine izin vererek, konuşmanın gelişmesini de belirlerler.

Kuşkusuz, insanlar gibi, gelişmiş hayvanlar da kafalarında nesnelerin duyumsal imgelerini meydana getirebilirler. Örneğin tilki, tavşanı bulma, yakalama, öldürme ve yeme sürecini kafasında canlandırabilir, imgesini gerçeğe dönüştürmek için harekete geçebilir. Amacına ulaşmada önemli ölçüde zekâ ve öngörü gösterebilir ve göstermektedir de. Ancak, en basit bir üretim aracını kullanmakta olan insan, diğer hiçbir hayvanın kullanamayacağı yöntemler uygular. En basit üretim araçlarını yapma ve kullanmada bile nesneleri sadece kafasında canlandırmamış, amaçladığı sonuçlara ulaşmak için kullanılabilecek özelliklerinin fikirlerini de oluşturmuştur.

Böylece, duyum - algı'dan, düşüncenin ne yönden bilinçliliğin daha gelişmiş bir biçimi olduğunu görebiliriz. Duyum - algı, nesneleri duyu organlarımızın üzerinde yaptıkları etki sırasında, oldukları gibi kabul eder. Fikirler meydana getirdiğimiz zamansa, nesneleri, özel varoluşları ve ortaya çıkış biçimlerinden ayrı olarak esas nitelikleri içinde düşünebiliriz. Dolayısıyla kendimize, değişik şartlar altında nesnelerin ne gibi dönüşümlere uğradıklarını, hangi ilişkiler içinde bulunduklarını, değişik özgüçlerini, iç bağıntılarını, değişim ve hareket yasalarını düşünceyle açıklayabiliriz.

Dolayısıyla, fikirler meydana geldiğinde bilinçliliğin gelişmesinde ne denli muazzam bir sıçramanın yapıldığı açıktır. İnsan bilinçliliğine — insan, aletleri tasarlamağa ve kullanmağa başladığı sırada — yapılan bu sıçrama, hayvandan

insan yaşama biçimine yapılan sıçramanın sadece mükemmel bir yönüdür.

Artık insan, hayvanların yaptığı gibi, doğal nesneleri sadece toplamak, yeniden düzenlemek ve kullanmakla kalmayıp, doğaya hükmettiği için, fikirlerinde de algıda olduğu gibi sadece nesnelerin varlıklarını işaretlemekle kalmayacak, onların iç bağıntılarının ve mantıklarının nedenlerini de araştıracaktır.

4. DÜŞÜNCE, DİL VE MANTIK

Dil ve Düşünce

Nesneleri, sadece duyumlara sunulmuş şekilleriyle, anlık varoluşlarıyla temsil etmeyen, özel nesnelerden yapılan soyutlamaya ilişkin olarak özelliklerini ve ilişkilerini temsil eden fikirlere ait olan güç, konuşmanın bir ürünüdür. Düşüncenin gelişmesi ve gücü, konuşmanın gelişmesinden ve gücünden ayrılmaz, ona bağımlıdır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, konuşma, ilk planda toplumsal emeğin bir ürünü ve aracı olarak insanın toplumsal faaliyetinden doğar. En başından da, insanın toplumsal iletişimine bir ortam olarak hizmet eder. Dolayısıyla, konuşma, şüphesiz, bireylerin diğer bireylerle ilişkili olmaksızın kendi amaçları için kullandıkları, kişisel ya da özel kazanç şeklinde kullanılmasıyla gelişemez. Tam tersine, insanın toplumsal faaliyetinin başından beri insanlar, birbirleriyle genel fikirleri ve vardıkları sonuçları iletmek istemiş oldukları için doğar. Tabiî, bunu yaparken yöntemlerini de geliştirmişlerdir.

Dolayısıyla, konuşma bir toplumsal grup için ortak olan bir *dil*'in ortaya çıkmasıyla doğar. Toplumsal grup, birbirleriyle iletişimde bulunmak için bir dili bilir ve kullanır. Ortak bir bölge, ortak bir ekonomik faaliyet ve gelenek, ortak bir dille yanyana gider. İşte bundan dolayıdır ki ortak dil, halkların ve ulusların tanımındaki en önemli noktayı oluşturur.

Dil, sözcük ve söz dizimi (sentaks) ile belirlenir. Sözcük ve söz dizimi, bir toplumsal grubun ortak kullanımın-

da sabit hale gelmiş aynı anlamlı sözcükler topluluğu ve iletişim amaçları için sözcüklerin bir araya ne şekilde getirilmeleri gerektiğini yöneten kurallardır.

İnsanlar, toplumsal üretim için aletler yapmağa başladıkları zaman, konuşmağa, bir dil meydana getirmeğe ve böylece etraflarını çevreleyen dünya hakkında fikirler oluşturmağa da başladılar. Dil, «emek sürecinden ve o süreçde» kaynaklanmıştı. Bu kaynak, iletişim ve düşünce değiş tokuşu aracı olarak dilin esas ve ilk özelliklerini açıklıyor.

Böylece, insanın üretici faaliyetinden kaynaklanan dil, insanın bütün toplumsal ilişkilerine, üretim temeli üzerinde ve onunla birlikte gelişen faaliyetinin tümüne hizmet eder. İnsanlar, ortak olarak yaptıkları herşeyde dili kullanmışlardır. Bütün düşünceleri, tasarımları, ilhamları, dünya ve birbirleri hakkındaki bütün fikirleri de, bunları ifade edebilecekleri, iletebilecekleri bir dilleri olduğu için doğabilmiştir.

Dil Olmaksızın Düşünce Olabilir mi ?

Düşüncenin ve dilin doğasının incelenmesi — maddi temelleri, işlevleri ve gelişme yasaları — bizi, dil olmaksızın fikirler oluşturmanın ve fikir değişiminin mümkün olmadığına, fikirlerin sadece dil yoluyla şekillenip, geliştiği sonucuna götürür.

Fikirler, sadece sözcüklerle ve sözcüklerin bileşimiyle meydana getirilir ve biçimlenir. Gerçeğin düşüncelerde ortaya çıkması, sözcükler ve sözcüklerin cümle içindeki bileşimiyle olur. Stalin'in, *Dilbilimdeki Marksizme Dair (Concerning Marxism in Linguistics)* adlı makalesinde ifade ettiği gibi, düşünceler, mutlak düşünceler haline sadece, «sözcüklerle saptanmış ve sözcükler de cümleler halinde birleştirilmişse» gelirler. Dili olmayan fikirler, bedeni olmayan ruhlar gibidirler.

Bu, düşünmenin, sözcükleri söylemekle bir ve düşünme sürecinin de, «insanın kendi kendisiyle konuşması» süreci olduğu anlamına mı gelir ? Hayır. Çünkü, ilk planda, hiçbir anlam ifade etmeksizin sözcükler ve cümleler söylenebilir. İkincisi, bir kimse dilin kullanımlarını öğrendi mi, birçok düşünce sürecini söz konusu olan düşüncelerin tam olarak

belirtilebilmesi için gerekli olan sözcükleri ve cümleleri yüksek sesle ya da «kendi kendine» söylemeksizin ortaya koyabilir.

Örneğin, bir konuyu çok sık tartışmış insanlar arasında çok karışık bir noktanın karşılıklı anlaşılabilmesi için birkaç sözcüğün yeterli olduğu, buna karşılık başkasına açıklamak için birçok sözcüğün gerekebileceği bilinen bir olaydır. Bunun nedeni, onların, açıklamalarını daha önce yaptıkları ve birkaç sözcüğün onlara bu açıklamaları hatırlatması için yeterli olmasıdır.

Bireyin beynindeki düşünce süreçleri de buna benzer. Kafada sözcük çoğaltmanın ayrıntılı süreçlerinin müdahalesi olmaksızın insan sonuçlara varabilir. Fakat aynı zamanda, sözcük bulamadığı nesneler hakkında fikirleri ya da dille ifade edemeyeceği düşünceleri olduğunu sanıyorsa, kendisini aldatıyor demektir.

Bu, kuşkusuz, bir fikirle, bazı özel sözcükler ve terimler arasında bir ayrım yok demek değildir. Fikirler, sadece fikirleri ifade etmek için kullanılan özel sözcükler ya da kalıplarda ifade edilebildikleri şekilde varolurlar. Fikirlerin, anlamlarından ayrı olarak, ifade edilemeyen farklı bir varlıkları yoktur.

Örneğin, İngilizce «kırmızı» (red) sözcüğü ile Fransızca «kırmızı» (rouge) sözcüğü, aynı renk fikrini ifade ederler. Dolayısıyla fikir, her iki sözcükten sadece bir tanesi ile tanımlanamaz. Fakat, özel renklendirilmiş nesnelerin dışında renk varolduğu halde, renk fikri, ifade edildiği sözcüklerin dışında varolamaz. Her iki sözcüğün aynı fikri ifade etmesine neden olan şey, her iki sözcüğün iki dilde de aynı görevi yerine getirmeleridir. Yani, insanla dış dünya arasındaki dil bağlantılarının kurulmasında her iki sözcük de aynı görevi üstlenirler. Beynin düşünme faaliyeti, dış dünya ile böylesine bağlantıların kurulmasından başka birşey değildir. Bu da, dilden ayrı, dilden öncelikli bir şekilde olmaz, kesinlikle ve sadece dil yoluyla olur.

Dil Gelenekleri ve Ne İfade Ettikleri

Bir dilin özelliği, onun görünüşte keyfi ya da geleneksel niteliğidir. Özel bir ses, dilde özel bir amaç için kullanılır.

Fakat başka bir ses de aynı işi görebilirdi ve belki de başka bir dilde aynı amaç için kullanılmaktadır.

Açıkça görülebileceği gibi, bu şekilde, sözcüklerin keyfi ya da geleneksel işaretler olduklarının bulunması, bilimde önemli bir buluştu. Çünkü genel olarak inanılıyordu ki, — ve bazı insanlar bugün halâ inanıyorlar — özel bir sözcük, özel bir nesne için esrarengiz bir yolla «doğru sözcük»tür. Sözcükler, nesnelere sadece dil gelenekleriyle değil, bir iç bağla da bağlıdırlar.

Sözcükler ve nesneler arasındaki gizli bağa ilişkin eski anlayış, büyü ve dinle bağımlıydı. Böylece, her insanın kendine özgü bir adı olduğu ve öbür adların ona uymayacağı düşünülürdü. «Gerçek adı», genellikle bir sır olarak saklanırdı. Eğer düşmanları öğrenirse, onun adını lanetleyeceklerine ve ona zarar vereceklerine inanılırdı. Aynı şekilde, tanrıların adlarının tanrıların temel özelliklerinin arasında oldukları sanılırdı. Bu, özel adların yanısıra, öbür adlar için de geçerliydi. «İlahi, haklı olarak böyle adlandırılmıştır» diyen bir atasözü vardır *(Anlamın Anlamı —The Meaning of Meaning—* adlı yapıtta C.K. Ogden ve I.A. Richards tarafından aktarılıyor). Bu, «ilahi» sözcüğünde ilahi birşey olduğu fikrini ifade ediyordu.

Bir dilin, sadece sözcükleri değil, gramer kuralları ve söz dizimi de gelenekseldir. Değişik dillerin değişik kuralları vardır. Örneğin, Çincenin kuralları herhangi bir Avrupa dilininkinden, İngilizcenin kuralları, Latin ya da Slav dillerinin kurallarından, «ilkel» demekten zevk aldığımız dillerin kuralları da aynı şekilde diğerlerinden tamamiyle farklıdır. Yine de, aynı önermeler bugün bu dillerde belirtilebilir, herbiri diğerine tercüme edilebilir. Bu, sadece sözcüklerin değil, gramerin de dilin geleneksel özelliklerinden biri olduğunu gösteriyor.

O halde, bir dildeki sözcükleri meydana getiren özel sesler ve özel gramer kuralları gelenekseldirler. Bu özel sesler ve kurallar, tarihsel nedenlerle belirli insanlar tarafından kullanıldıkları anlamda gelenekseldirler. Bunun yanısıra, aynı düşünceler, diğer halkların tarihsel olarak dillerinde kullandıkları biçimde, aynı yoldan, değişik sesler ve kurallarla ifade edilebilirler. Bunlar, kuşkusuz, sözü edilen insanların ba-

zı dilbilim kararlarıyla değiştirildiği ve belirlendiği anlamda geleneksel değillerdir. Genel olarak dilbilim gelenekleri, insanların hayatında bilinçsiz bir süreçte oluşurlar. Ancak bunlar, daha sonraki bir aşamada sözlüklere ve gramerlere kaydedilmiştir. Bundan sonra insanlar bilinçli ve kararlı olarak dillerinin geleneklerini saptamaya ve belirlemeye başlamışlardır.

Yukardaki anlamıyla sözcükler ve dil, geleneksel oldukları halde, yine de sözlük tarafından ifade edilen nesneler anlamında bir dilin sahip olduğu sözcükler geleneksel değildir. Dili kullanan insanların hayatlarının nesnel şartları ve talepleriyle belirlenir.

Örneğin, bir amaç için hangi sesler kullanılırsa kullanılsın, bir dilin insan hayatında günlük önemi olan bütün nesneler, özellikler, ilişkiler vb., için sözcükleri bulunması gerekir. Genel olarak, üretimin gelişme aşaması ne kadar yüksekse, dilin sözcük deposu da zorunlu olarak o kadar yüksektir.

Aynı şekilde, sözcüklerin gramer ve söz dizimi kurallarına göre cümleler haline getirilmesiyle ifade edilmiş olan nesneler ve insanlar arasındaki ilişkiler ve bağıntılar da geleneksel değildir. Bunlar, cümlelerde yansıtılması gereken şeyle belirlenirler.

Örneğin, bir dilin grameri ne olursa olsun, bir nesnenin diğeri üzerindeki hareketini, bir nesnenin, farklı ya da değişen özellikleri arasındaki bağıntıyı vb., ifade edebilmek için gelenekleri olması gerekir. Değişik diller, önermelerini ifade edebilmek için farklı gelenekler kullanırlar. Ancak bu geleneklerin, bütün dillerde ortak olan, ifade edilmesi gereken şeyden doğan bütün talepleri karşılaması gerekir.

Böylece, insanlar dillerinin geleneklerini saptarlarken, sözcük haznesine ve gramerlerine bakarlar. Bu gelenekler, her dilde ortak olan nesnel talepleri ifade etmeli ve daima bu talepleri karşılamalıdır.

Dil ve Mantık

Ne düşünürsek düşünelim ve bunlar hangi dilde ifade edilirlerse edilsinler, gerçeğin düşüncedeki yansımasının temel taleplerini karşılamalıdırlar. Bu talepler, düşünce yasa-

larının ve mantık ilkelerinin doğmasına yol açar. Çünkü düşünceler, maddi dünyanın yansımasıdırlar. Yansıma sürecinde de, Marx'ın dediği gibi, maddi dünya, düşünce biçimlerine çevrilmiştir. Bu yansıma ve çevrilme sürecinin kendi yasaları — düşünce yasaları ve mantık ilkeleri — vardır.

Düşünce yasaları, ilk planda, önemli önermeler kurmak için mantık ilkeleri içerir.

Örneğin bunlar, basit ve bileşik önermelerdir. Basit önermelerin meydana getirilişi doğrulama, inkâr, ilişki vb., gibi mantık operasyonlarını içerir. Bileşik önermeler de, basit önermeleri «ve», «ya da», «eğer ... o halde» gibi sözcüklerle, ifade etiğimiz böylesine mantık operasyonlarını birleştirerek meydana getirir. O halde, «bu kırmızıdır,» «bu kırmızı değildir», «bu kırmızılaşıyor», «bu ondan daha kırmızıdır» dediğimiz zaman, bunların hepsi basit önermelerdir. «Bu kırmızı, o da yeşildir», «bu kırmızıdır ya da ben renk körüyüm», «eğer bu kırmızı ise, o halde yeşil olacak demektir» dediğimiz zaman, bunlar da bileşik önermelerdir. Bu tür önermelerin meydana getirilmesi, önemli önermelerin inşasını yöneten mutlak mantık ilkeleri içerir.

Düşünme yasaları ikinci olarak, hangi önermelerin hangi önermelerden ortaya çıktığını ve hangilerinin mantıksal olarak öbürleriyle tutarsızlık içinde olduğunu belirlemek için mantık ilkeleri içerir. Bunlar, kanıtlama ve usavurmada kullandığımız ilkelerdir.

Örneğin, «bütün A'lar B ve bütün B'ler de C ise, A, C'dir» dersek, bu, üçüncü önermenin mantıksal olarak ilk iki önermeden ortaya çıktığını bize anlatan genel bir mantık ilkesidir. Bu ilke, aslında bunu «kıyasın ilk biçimi» diye adlandıran Aristo tarafından ifadelendirilmişti.

Şüphesiz, böylesine bir ilke, önermelerin doğrulukları söz konusu olduğunda hiçbir doğruluk garantisi taşımamaktadır. Çünkü, önermelerin birbirleriyle olan mantık ilişkileriyle ilgilenmektedir, doğruluklarıyla değil. Eğer, ilk iki önermenin doğru olduklarını bulmuşsak üçüncüsünün doğruluğunu araştırmamıza gerek yok demektir. Çünkü o ilk iki önermeden ortaya çıkmıştır. Fakat ilk iki önerme doğru değilse, üçüncü önerme her ne kadar onlardan ortaya çıkmışsa

da, doğru ya da yanlış olabilir. Mantık, bize, sadece ampirik araştırmalarla bulunabilecek ve doğrulanabilecek olan önermelerin doğruluğu hakkında birşey anlatmıyor.

Mantık ilkesinin bir başka örneği de çelişmezlik — daha doğru bir deyimle «tutarlılık» — ilkesidir. Bu ilke, bir önermenin, kendisinin inkârı ile birleştirilmemesi gerektiğini söyler. «A, B'dir»in inkarı, «A, B değil» dir ve eğer, «A, B dir ve A, B değildir» dersek (tıpkı matematikte artı işaretinin eksi işaretini götürdüğü gibi), bu iki kısım birbirini götürür ve hiçbirşey dememiş oluruz. Bu durumda, söylenen şey tutarsız ya da kendisiyle çelişiyor demektir.

Aristo tarafından ifadelendirilmesinden bu yana, mantıksal çelişmezlik ilkesinin mantığın tartışılması sırasında birçok karışıklıklara yol açmış olmasının hiçbir değeri yoktur. Ardından, skolastik felsefeciler bu ilkeyi, «niteliklerin», «öznelere» ait olmasını belirleyen yolun yasası olarak ifadelendirmişlerdir. Savunulan bu yasa, aynı niteliğin, aynı özneye hem ait olmasının hem de olmamasının birlikte mümkün olmadığını söylüyordu. Bir niteliğin mutlaka bir özneye ait olması ya da olmaması gerektiğini söyleyen ikinci bir yasayla, «terkedilmiş orta yasası» ile de birleştirilmişti. Bu durumda daima hangisinin doğru olduğuna kesinlikle karar vermek gerekiyor. «A, B dir» ya da «A, B değildir» dediğimiz zaman, bunlardan birinin doğru, diğerinin de yanlış olması gerekir.

Ancak, böylesine bir seçimin her zaman yapılamayacağını görmek çok zor değildir. Öyleyse bu, mantık yasasının doğru bir ifadelendirilme biçimi olmaz. Nesneler sadece iç bağıntıları ve hareketle varolduklarından, bir nesne bazı durumlarda ve ilişkilerde bazı niteliklerini çok iyi ortaya koyabilir, bazı durumlarda da koyamaz. Dolayısıyla, o niteliğe kesinlikle sahip olup olmadığına karar veremeyiz. Aynı şekilde, eğer bir nesne değişim süreci içindeyse, onun bazı niteliklerinin varolduğunu kabul ya da inkar etmek de imkânsızdır.

Mantık ilkelerinin birçok gelişmemiş ve doğru olmayan ifadelendirilmeleri felsefeciler tarafından diyalektik yaklaşımdan çok, metafizik bir yaklaşımla ortaya konmuştur. Diyalektik, bize bu tür yanlışlıkların nasıl düzeltilebilecekle-

rini gösterir. Ancak diyalektik, bunu yaparak mantığın ilkelerine karşı çıkmıyor ya da onları değiştirmiyor. Diyalektik yöntemin amacı, nesnelerin gerçek iç bağıntılarını ve haraketlerini mantıksal ve tutarlı olarak ifade edebilmemize olanak vermektedir.

Örneğin, bir adam «kel» ya da «kel değil» olabilir mi? Mantık ilkelerini yanlış ifadelendirmeleriyle birlikte, skolastik ve metafizik felsefecilere göre daima kesin bir kararın alınması gerekir. Ancak, bazı durumlarda böyle bir karar alabilmek mümkün olduğu halde, bazılarında mümkün değildir. Öyleyse, bu durumlarda tutarsızlığa sürüklenmeyi kabul edecek miyiz ? «O keldir ve kel değildir?» kesinlikle olamaz. Böylesine durumlar, nitelikler yoluyla tutarlı bir şekilde tanımlanabilir : «Kısmen keldir» ya da «kelleşiyor.»

Metafizik yaklaşımı olan insanlar değişen nesneleri, sabit kategoriler halinde, nesnelerin ilişkilerini sadece nesnelerdeki ayırımı gözönünde bulundurmaya uygun kategoriler halinde ifade etmek istiyorlar. Sonuç olarak da genellikle tutarsızlığa saplanıyorlar. Tıpkı bir otomobilin teklemesi gibi. Otomobil tekleyince, motorda bir arıza olduğunu anlarız. Dolayısıyla, bir insan da kendisiyle çelişince, onun fikirlerinde bir arıza olduğunu biliriz. Diyalektik, bize, fikirlerimizi düzenleyebilme, mantık çelişmelerinden uzak kalma, böylece de mutlak olarak tutarlı olabilme imkânı veriyor. Bunun için de diyalektik daima, her ne kadar metafizik sık sık onun ihlaline yolaçtıysa da, mantıksal çelişmezlik ya da tutarlılık ilkesine saygı gösterir.

Mantık ilkeleri, düşüncenin yasalarıdırlar, gerçeğin yasaları değil. Maddi süreçlerin yansımalarının yasalarıdır, maddi süreçlerin değil. Mantık yasaları, insan pratiği sırasında geliştiğinden, — yansıma biçiminin doğasından ortaya çıkan gerçeğin düşüncedeki yansımasının ihtiyaçları olduklarına göre — mantık yasaları, görüşlerin işlenmesi ve ifade edilmesiyle karşılanmayı ister. Eğer düşüncelerimiz, mantık yasalarını ihlal ederlerse, tutarsız ve kendi kendileriyle çelişir hale gelirler. Bu, mantık yasalarının bazan «düzgüsel» (normatif) diye adlandırılan «doğal» zorunluluğa karşı olarak «mantıki» nitelikleri için geçerlidir. Düşüncelerimizin mantıklı olmaları gerekmez. Ancak, gerçeğin yansıma-

sının taleplerini karşılayamadıkları sürece mantığın yasaları bu nedenden ötürü düşünce için de bir «düzgü» (kaide, norm), içerirler. Mantığın yasaları da özel düşünce nesnesinden oldukça bağımsız olarak düşüncenin doğasından ortaya çıkarlar. İşte bu nedenle mantık yasalarının, dış gerçeği ampirik araştırma yoluyla ortaya çıkarması gereken doğa yasalarından farklı olarak, özde açık, belitsel (aksiyomatik) bir karakterleri vardır.

Dolayısıyla, toplumda hangi görüşler işlenirse işlensin, aynı düşünce yasalarına, aynı mantık ilkelerine bağımlıdırlar. Tıpkı, dilin değişik görüşleri ifade etmek için kullanılması gibi, değişik görüşler de aynı düşünce yasalarını, aynı mantığı içerirler.

Dolayısıyla, yeni görüşler yeni bir dilin doğmasına neden olmayacakları gibi, yeni bir mantığın doğmasına da yol açmazlar. Tam tersine, mantık ilkeleri, düşünme sürecinde ve onun dildeki ifadesinde bulunur. Görüşlerin değiştirilmesiyle de değiştirilmezler.

Kuşkusuz, bazı insanlar görüşlerini işlemede mantığı kabul etmezler. Bu, onların görüşleri için kötü bir şeydir. Ancak bu, onların değişik bir mantık ortaya çıkardıkları anlamına gelmez; mantıksal olmadıkları anlamına gelir.

Eğer düşünmenin yasaları değişseydi ve farklı insanlar için farklı olsaydı, tartışma, zıtlık ya da kanıt getirme gibi hiç bir düşünce gelişmesi mümkün olamazdı. Düşüncenin yasalarının değiştiğini ve değişik çağların değişik mantıkları olduğunu sanan bir kimse, nesnel gerçeğin yansıması olarak düşünce ihtimalini inkar ediyor demektir. Mantık, gerçeğin düşüncede yansımasının evrensel taleplerinden doğar; özel düşünce süreçlerinin zaman zaman hizmet edebileceği özel çıkarlardan değil.

Böylece, eğer bir sosyalist bir kapitalizm savunucusuyla tartışıyorsa, aynı dili konuştukları gibi, kanıtlarını da aynı mantık ilkeleri üzerine kurmaya çalışacaklardır. Bir sosyalist ya da kapitalist kuruluşun muhasebe defterinde nasıl «iki artı iki dört» ediyorsa, bir sosyalizm ya da kapitalizm savunucusu için de «bütün A'lar B ise, bazı A'lar B dir» olacaktır. Hristiyan misyonerlerin ilkel toplumlar arasında yaptıkları çalışmaları okuyan bir kimse, kanıt getirirlerken

her iki tarafın da aynı mantığı kullandıklarını görecektir. Hatta, ilkel insanın misyonerlerden daha da mantıklı olduğunu itiraf etmek gerek.

Yine de mantık hakkında burada söylenenler, mantık üzerine kitap yazmış olanların yaydıkları felsefi görüşler için geçerli değildir. Genellikle «mantık» olarak damgalanmış bu felsefi görüşler, kuşkusuz, belirli sınıfların ve belirli çağların görüşleridir.

Bundan dolayı dilin üretici ve diğer bütün toplumsal faaliyetlerinde doğup gelişerek, toplumdaki insanların düşüncelerini ifade etme ve iletme biçimi olarak geliştiğini, dille ifade edilen insan düşüncelerinin mantığa, maddi gerçeğin bir yansıması olarak düşünce yasalarına bağlı olduklarını söyleyebiliriz. Aynı şekilde, mantığın yardımıyla çözümlenen ve dille ifade edilen toplumsal görüşler, insanın ekonomik ilişkilerinin ve toplumsal sınıfların faaliyetleri ve çıkarlarının temelinde değişir.

İKİNCİ BÖLÜM

FİKİRLERİN GELİŞİMİ

5. SOYUT FİKİRLER

Soyut Fikirlerin Oluşumu

Düşünce ve fikirler, dil gibi emekten kaynaklanırlarken, insanlar da aynı şekilde bütün toplumsal faaliyetleri sürecince düşünmelerini ve fikirlerini geliştirir.

Marx ve Engels, fikirlerin gelişimi ya da insan bilinçliliği üzerine yazarlarken — insan bilinçliliğinin, insanın, nesnelerin sadece algılar yoluyla değil, aynı zamanda fikirler yoluyla da bilincinde olması özelliğinden dolayı — insan bilinçliliğinin «sadece öbür insanlarla temas ihtiyacı ve zorunluluğundan ...» doğduğunu göstermişlerdir. «Dolayısıyla, bilinçlilik en başından bir toplumsal üründür ve insan varolduğu sürece de öyle kalacaktır.» (*Alman İdeolojisi*, I Kısım, I. Bölüm.)

Fikirler, saf akıl süreçlerinin ürünleri olmadıkları gibi, dış nesnelerden bize ulaşan uyarılara gösterilen otomatik tepkiler de değillerdir. İnsanın toplumsal faaliyeti sırasında, insan beyni tarafından üretilirler. İnsanların birbirleriyle ve dış dünya ile olan bağıntılarını ve insanın varoluşunun gerçek şartlarını yansıtırlar.

Marx ve Engels, «bilinçliliğin, ilk başta, hemen karşılaşılan duyumsal çevre ve diğer insanlarla ve nesnelerle olan sınırlı bağıntıları ilgilendiren bilinçlilik olduğuna» işaret ettiler. «Bu başlangıç,» diye eklediler, «toplumsal hayat bu aşamada ne kadar hayvanca ise, o kadar hayvancadır. Bu, yalnızca bir hayvan sürüsü bilinçliliğiydi.»

İlk ve en esas fikirler, doğrudan doğruya öbür insanlarla ve çevredeki nesnelerle olan anlık pratik ilişkilerden ortaya çıkarılmış fikirlerdir. Nesnelerin, algıda anlaşılan ortak özelliklerine adlar takılarak meydana getirilmişlerdir. En başından Marx'ın üstüne bastığı şekilde, «fikirlerin üretilmesi, insanın maddi faaliyetinden ve ilişkisinden» doğar. En

temel düzeyinde, bu faaliyet ve maddi ilişkiden, dış nesneler, öz ve öbür insanlar hakkında — nesnelerin türleri, özellikleri, insanlarla olan değişik bağıntıları ve onlar tarafından kullanılış biçimleri — zaten bir esas fikirler topluluğu oluşturulmuştur.

Bu fikirlerde, algı sırasında farkında olunur olunmaz nesnelerin ve insan faaliyetlerinin dikkat çekici özellikleri aşağı yukarı doğrudan yansıtılmıştır. Bu tür fikirler, insan düşünce ve iletişiminin temel ve esas malzemesini oluştururlar. Fikirler, nesneleri, nesnelerin özelliklerini, ilişkilerini ve günlük faaliyeti tanımlayan sözcüklerle ifade edilirler.

Hepimiz, bu tür fikirlerin zengin malzemesine sahibiz. Bu sahip olmamız oldukça önemli bir toplumsal başarıyı temsil eder. Onları oldukça doğru kabul ediyoruz. Her zaman kullanıyoruz. Her çocuk da onları küçük yaşlarda öğreniyor. Erkekler ve kadınlar, masalar, iskemleler, otomobiller, ağaçlar, köpekler, kediler, vb., vb., ya da nesnelerin duyumsal özelliklerini ilgilendiren kırmızı, mavi, sert, yumuşak, büyük, küçük; ve hareket ile ilişkilere ait koşma, yürüme, düşme, yukarı, aşağı vb., vb., kendi normal ilişkilerimizin söz konusu olduğu, kendimiz hakkındaki, nesneler hakkındaki fikirlerimiz böyledir. Esas fikirlerimizin malzemesi kuşkusuz ilkel insanınkinden daha büyüktür. Çünkü biz, kesinlikle daha çok şey yapıyoruz. Daha çok nesne ve ilişkiyle ilgileniyoruz. Yine de, bu tür esas fikirlerle ifade edilen bilinçlilik, Marx ve Engels'in koyduğu biçimde, «yakın duyumsal çevreyi ilgilendiren bilinçlilik, öbür insanlarla ve nesnelerle sınırlı bağıntının bilinçliği» şeklinde kalır.

Böylesine esas fikirlerin özelliği, onlara doğrudan doğruya duyumlar tarafından algılanabilen nesneler tekabül ettiğinden, somut, duyumsal bir içeriğe sahip olmalarıdır. Bununla beraber, toplumsal ilişkinin gelişmesi, doğrudan algılanabilir hiçbir nesnenin tekabül etmediği fikirlerin oluşumuna yol açar.

Doğrudan algılanabilir hiçbir nesnenin tekabül etmediği fikirler meydana getirebilir miyiz? Evet, kuşkusuz yapabiliriz ve yapmaktayız. Örneğin, insanlar doğrudan algılanabilir nesnelerdir. Onların uzun, kısa, şişman, zayıf vb., olma özellikleri de doğrudan algılanabilir özellikleridir. Onlar

hakkında düşündüğümüz şeylere, açık bir şekilde duyumlarımıza tekabül eden birşey olmasa bile, insanları bunlardan başka koşullarda da düşünebiliriz. Eğer ben, şişman bir adam görsem ve «o, şişmiş bir kapitalisttir» desem, onun algılanabilir şişmanlığı «şişmiş» sözcüğüne tekabül eder. Buna karşılık «kapitalist» sözcüğüne tekabül eden hiçbir benzer özellik yoktur. Yine de, «kapitalist», «kapitalizm» fikirleri iyi düşünülmüş, iyi meydana getirilmiş fikirlerdir. Aslında, böylesine fikirleri günlük konuşmalarımızda ve özellikle kuramsal çalışmalarda — daha da fazlasını — sürekli olarak kullanmaktayız. Örneğin, bütün toplumsal, politik, töresel ve yasal fikirler, bilimsel, estetik ve felsefe fikirleri bu türden fikirlerdir.

Bu fikirlerin nasıl doğduğunu ve dünyanın fikirler şeklinde yansıdığı düşünce süreçlerindeki işlevlerini anlamak için fikirlerin, daima sözcükler içinde bulunduğunu hatırlamamız gerekir. Bir fikre sahip olmak belli sözcükleri kullanmak anlamına gelir ve değişik türden fikirler sözlüklerin değişik kullanımlarına tekabül eder. O halde bir kimse, «şişman adam koşuyor», derse sözcükleri, algılanan harekete (koşmak) ve algılanan nesneye (şişman adam) atıfta bulunacak şekilde kullanıyor demektir. Böylece, bir insanın neyi anlatmağa çalıştığını açıklamak çok kolaydır. Bir şişman adamı ve koşan birini göstererek: «buna benzer bir adamın, şunu yaptığını anlatmak istiyorum» demek yeterlidir. Ancak, «kapitalist, işçileri sömürür» dersek, benzer biçimde algılanabilir nesnelere atıfta bulunulmakta (insanlar), fakat aynı zamanda, onlar hakkında, onlar arasında, gözleme açık olmayan, başka ilişkiler yoluyla çok hassas bir tanımlama gerektiren ilişkiye atıfta bulunan bir genelleştirme yapılmaktadır. Bir kimse, «kapitalist» ve «sömürü» ile neyi anlatmak istediğini «şişman» ve «koşmak»ı anlattığı gibi anlatamaz. Başka türden, karmaşık bir açıklamaya gerek vardır. *Kapital*'i işlemek için Marx'ın gerek duyduğu türden bir açıklamaya. «Kapitalist sömürü» fikri, belli sayıda algılanabilir nesnenin doğrudan kıyaslamasından değil, genelleştirme yoluyla, böylesine nesnelerin içinde bulunduğu son derece karmaşık süreçlerin ve ilişkilerin yansımasından ortaya çıkartılmıştır.

O halde fikirlerimiz, duyumlara sunulan dışsal nesne-

lerin ortak özelliklerinin yansımalarına hasredilmiş değildirler. Fikirler, daima toplumsal ilişkilerin ihtiyaçlarına göre meydana getirilirler. Üretimin gelişmesi ve bunun sonucu olarak üretim ilişkilerinin ve genel olarak toplumsal ilişkilerin, toplumsal faaliyetin gelişmesiyle fikirler, duyumlar yoluyla algılanan nesnelerin ortak özelliklerinin bilinçlilik aşamasının ötesinde geliştirilirler. Böylesine fikirler, insanların dış dünyayla ve birbirleriyle olan aktif ilişkilerinin bir ürünü olarak sözcüklerde ve sözcüklerin kullanımlarında oluşturulurlar ve bulunurlar. Bu ilişkiler üzerine oturtulan toplumsal ilişkinin gelişmesine hizmet ederler. Fakat doğrudan algılanabilir hiçbir nesne, onlara tekabül etmez.

İşte, «Soyut» terimi genellikle böylesine fikirler için kullanılır.

Soyut Fikirlerin Kaynakları

İstisnasız bütün soyut fikirler, nesnel maddi dünyadaki deneylerden, insanların birbirleriyle ve nesnelerle olan pratik ilişkilerinden kaynaklanır. Çünkü insanları soyut fikirler oluşturmaya götüren, birbirleriyle ve doğayla olan ilişkilerinden ortaya çıkartılmış kesin deneyleridir. Bu fikirler, onların ilişkilerinin devamına ve gelişmesine hizmet eder. Nesneler arasında, insanlar arasında ve nesnelerle insanlar arasında, insanların kafalarında fikirlere dönüştürülmüş nesnel olarak varolan mutlak ilişkileri yansıtırlar.

Soyut fikirlerin gelişmesinin bir önemli kaynağı da, insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin gelişmesidir. Böylece, örneğin, kimin kiminle evleneceğine, kimin hangi soya (gens) ait olacağına ve genel olarak kimin ne yapacağına ait karmaşık kurallarıyla toplumun ilkel klan (gentile) örgütlenmesi toplumsal ilişkiler hakkında bir seri fikrin doğmasına yolaçar. Bunlar, o toplumsal ilişkilerin ve onların düzenleyicilerinin ürünleridir. Daha sonra toplumsal statü, şeflik vb., fikirleri doğdu. Ardından, mülkiyetin gelişmesiyle birlikte fikirler mülkiyet ilişkileriyle birleşti.

Örneğin, bazı insanlar toprağın mülkiyetini ellerine geçirdiler mi, ardından toprak sahipliği ve ona tekabül eden görev, hak ve imtiyaz fikirleri de oluşur. Bu tür sahiplik fikirleri, duyular tarafından algılanabilen nesnelere tekabül

etmeyen soyut fikirlerdir. Sürülmüş tarla fikri, duyumlarımıza sunulmuş bir gerçeğin fikri oluyor. Fakat tarlanın sahipliği fikri, doğrudan doğruya algılanabilir hiçbir nesnenin tekabül etmediği soyut bir fikirdir. Aynı şekilde, o tarlanın ürünü somut, algılanabilir bir gerçektir. Örneğin ürünü yiyebiliriz; ancak, arazi sahibinin o ürünün sahipliğini ele geçirme hakkı algılanamaz. Fakat bu soyut fikirler, gerçek ve nesnel olan bir şeyin — toplumsal üretimin evriminin belirli bir aşamasında kurulmuş olan üretim ilişkilerinin — ideal yansımasıdırlar.

Öbür soyut fikirler, insanın dış doğaya ilişkin üretici ve başka faaliyetlerinin gelişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. Örneğin, neden-sonuç, sayma ve ölçmeye ilişkin sayı, uzay ve zaman gibi bütün fikirlerin kaynağı budur.

İnsanların fikirlerinin gelişmesindeki en önemli etkilerden biri, onların toplumsal faaliyet ortasındaki görece cahillikleri ve zavallılıklarıdır. Bu da, her türlü gizemsel (mistik) ve görüntüsel soyut fikrin gelişimini başlatır.

Toplumun ilkel aşamasında insanlar, tanışık oldukları ve yaşamaları için bağımlı bulundukları, değişik süreçlerde meydana gelen olayların altındaki gerçek nedenleri düşünmeğe başladılar. Örneğin, ekinlerin büyüdüğünü ve hayvanların çoğaldıklarını gördüler. Bu süreçleri devam ettirmek için kendilerinin ne yapmaları gerektiğinin de farkına vardılar. Ne bu süreçler içinde hareket eden alt nedenleri gördüler ve onların farkına vardılar ne de onları kontrol edebilecek gerekli unsurları vardı. Dolayısıyla, görünmeyen güçler kavramı ortaya çıkmağa başladı. İlkel insanların çoğu, insanlarda, hayvanlarda ve nesnelerde bulunan, duyular tarafından algılanamaz kabul ettikleri, ancak bütün duyumsal nesnelere giren ve onları kontrol eden bir şey olarak gördükleri gizli bir güç kavramına sahiptiler. Bazı kızılderili kabileleri bu kuvvete Wakanda adını veriyorlardı ve bir antropoloğa bu fikri anlatmak isteyen yaşlılardan biri, «hiçbir kimse *Wakanda*'yı görmemiştir» diyordu. İşte bu tür soyut fikirlerden — görünmeyen kuvvetler fikrinden — soyut, din ve teoloji fikirleri gelişti.

Zihinsel Emeğin Maddesel Emekten Ayrılması

Bu birkaç örnekten de görebileceğimiz gibi, soyut fikirler toplumsal gelişme sürecinin bir sonucu olarak oluşturulmuşlardır. Marx ve Engels de, soyut fikirlerin gelişmesini esas toplumsal iş bölümü süreci ile birleştirmişlerdir.

Bütün soyut fikirlerin oluşumu — hangi türden, hangi özel kaynaktan fikirler olursa olsun — insanın üretici güçlerinin ve toplumsal ilişkilerinin belli bir aşamasını öngörür. Dolayısıyla, belli bir işbölümü varsayar. Bu iş bölümü, tek üretici gurubu ya da «sürüyü» — sadece türlerin değişik üyeleri olarak değil, özellikleri, farklı toplumsal işlevleri ve pozisyonları olan kişiler olarak — tek tek bireyler haline getirmeye başlar. Bu, soyut fikirlerin ortaya çıkmalarının oluşumuna yol açan faaliyetlerin, ilişkilerin ve deneylerin doğmasına sebeb olur. Aynı şekilde de «sürü» bilinçliliği dönemine son verir ve birey düşüncesinin gelişmesine yol açar.

Soyut fikirlerin oluşumu ile birlikte, zihinsel emeğin maddesel emekten ayrılması ortaya çıkar. Maddi emekten ayrı olarak zihinsel emeğin kesin başlangıcını işaretler. Bununla da, akıllı insanların, fikirlerde uzmanlaşan, onları yaygınlaştıran ve geliştiren değişik türde yaşlıların ve liderlerin ortaya çıkması başlar. Fikirlerdeki bu uzmanlaşma, toplumsal yaşamın ayrılmaz bir özelliği olarak gelişir; çünkü fikirler olmaksızın iş bölümü ve onun değişik sonuçları olan üretici süreçler ve toplumsal ilişkiler de sürdürülemez ya da geliştirilemez. Bundan dolayı Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde: «İş bölümü, ancak zihinsel emekle maddi emek arasında bir ayrım ortaya çıktığı anda gerçek bir şekilde varolabilir,» diyorlardı.

Genel olarak soyut fikirlerin oluşumu, doğmakta olan yeni toplumsal ilişkilere tekabül eder. Aynı zamanda fikirlerin gelişimi, toplumsal faaliyetin özel bir biçimi, iş bölümünün özel bir parçası haline gelir. O halde, bunu izleyen zihinsel emeğin maddesel emekten ayrılması, daha ileri sonuçlara götürür.

Bir soyut fikir oluşturulup, sözcüklerle ifade edildi mi, bu sözcüklerin maddi dünyanın duyum algılara yansıyan nesnelerinden ayrı olarak özel türde nesneleri ifade etme olasılığı da doğar. Bu olasılık ne kadar çabuk gerçekleşti-

rilirse, maddi emekten ayrı olarak soyut fikirlerin kullanılması da o kadar özel bir toplumsal faaliyet haline gelir.

Bunun, görünmeyen kuvvetler, doğaüstü varlıklar vb. kavramlarıyla meydana geleceği açıktır. Bu fikirlere sahip olan insanlar, fikirlere tekabül eden, varlıkları algılanabilir maddi nesnelerin varlıklarından ayrı, bağımsız bazı esrarengiz varlıklar ve kuvvetler kabul ederler. Bu tür fikirlerde uzmanlaşmış olan büyücüler, papazlar ya da din bilimciler de, onlar yoluyla en ince öğretileri meydana getirir.

Ancak, bütün soyut fikirlerin çevresinde benzer görüntüler gelişebilir. Doğrudan algılanabilir nesneler soyut fikirlere tekabül etmez. Ancak soyut fikirler, yine de, algılanabilir nesnelerle ilişkilidirler. Böyle bir fikri açıklamak, ifade ettiği sözcüğün ne anlama geldiğini söylemek için algılanabilir nesnelere, süreçlere ve onların fikirde yansımış olan ilişkilerine atıfta bulunmak gereklidir. Diğer taraftan, fikirlere yansıtılmış olan somut gerçeği unutmak ve fikirleri, algılanabilir deney ve pratik dünyasından bağımsız, akıla açıklanmış ayrı bir soyutlamalar ülkesiyle uğraşırlaşmış gibi hareketa geçirmek de mümkündür.

«Kafanın, özel bir nesneye yaklaşması, onu düşünmesi» diye yazıyordu Lenin, *Felsefe Defterleri*'nde, «basit, cansız bir ayna yansıması, doğrudan bir hareket değil; karmaşık, zik zakları olan, iki yönlü, hayalin tamamen gerçekten ayrılabilme ihtimalini barındıran bir harekettir. Üstelik, algılanamaz ve istenmez bir şekilde, soyut fikrin hayale — ve uzun dönemde Allaha — dönüşmesi olasılığını da içinde barındırır. En basit genelleştirme ve en esas genel fikir bir hayal parçasıdır.»

Soyut fikrin gerçekten bu «ayrılışı» ne kadar çabuk olursa, zihinsel emek maddesel emekten, kuramsal faaliyet pratik faaliyetten o kadar fazla ayrılır.

Öyleyse, soyut fikirlerin gelişmesiyle düşünme, artık nesnelerin özelliklerine ve duyumlar yoluyla pratikte anında farkına vardığımız kişilerin ve nesnelerin bağıntılarına bağlı değildir. Düşünme, maddi emekten farklı olarak zihnin özel bir bölgesi haline geldiğinden dolayı, günlük çalışma hayatının deneylerinden ve pratikten o kadar daha fazla ayrılır. Bütün genel kavramları ve dünya ile toplum hakkın-

daki genel görüşleri işlemek için bağımsız, düşündüğümüz, yaptığımız ya da algıladığımızdan farklı bir hale gelir.

«Bu noktadan sonra,» diye yazıyorlardı Marx ve Engels *Alman İdeolojisi*'nde, «bilinçlilik, kendisini, varolan pratiğin bilinçliliğinden başka birşey olduğuna, aslında, gerçek olan birşeyi kavramaksızın birşeyi kavradığına [yani duyumlar tarafından doğrudan doğruya algılanabilir birşey — M.C.] inandırır. Bu noktadan sonra bilinçlilik, kendisini dünyadan kurtarmak ve 'saf' kuramın, dinbilimin, felsefenin, törenin vb., oluşumu yolunda ilerlemek durumundadır.»

Düşünmesini Öğrenmek

Soyut fikirlerin gelişmesinin bir şartı, zihinsel emeğin maddi emekten ayrılmasıdır. Bu da kendi içinde çelişmeli özgüçler içerir. Bir yandan sorunun gerçek bağlantılarının ve hemen algılanabilir, bilinçlilikte mevcut insan varlığı şartlarının derin bilgisinin kavranmasına izin verir; öte yandan da her türden hayalin ve görüntünün büyümesine yolaçar.

Dolayısıyla, toplumun akıl gelişmesinin bütün süreci çelişmeli boyutlar ortaya koyar. Bir yanda has bilginin, başka bir deyişle, gerçekle olan alış verişi doğrulanmış, doğa, toplum ve insanların doğayla olan ilişkileriyle alakadar olan doğru fikirlerin tartışmasız gelişmesi vardır; diğer yanda da, görüntüsel fikirlerin gelişmesi ve işlenmesi. Toplum geliştiğine göre, insanlar da kafalarında kendileri ve yaşadıkları dünya hakkında görüntüler geliştirmişlerdir. Her çağ insan bilgisinin toplamına bir şey eklemiştir. Her çağ aynı zamanda, o çağın bütün akıl üretimini belirleyen, onun içine nüfuz eden ve onu renklendiren kendi karakteristik görüntülerini de üretmiştir.

İşte, düşüncenin bütün gelişmesi boyunca devam etmiş olan materyalist ve idealist eğilimler arasındaki muhalefet ve mücadelenin kökünü burada buluyoruz.

Materyalist ve idealist eğilimlerin zıtlığı soyut fikirler düzeyine ulaştıktan sonra, düşüncenin kendi doğasından çıkan temel bir zıtlıktır. Zihinsel emek, maddesel emekten ayrılınca doğar. Zihinsel emek, kuramsal bir faaliyet olarak «kendisini dünyadan kurtarmaya» ve «varolan pratikten fark

lı bir şey» haline gelmeye başlayınca, iki kuramsal yol ortaya çıkar. Nesneleri kendi bağıntıları içinde anlamaya ve maddi dünyada olanları maddi dünyanın kendisiyle açıklamaya çalışmak, ki materyalizmdir; ya da saf düşünce kırallığına atlamak ve maddi, duyumsal dünyayı düşünceye bağımlı ve düşüncenin bir ürünü olarak görmek, ki bu da idealizmdir. Başka bir deyişle, varlığı düşünceden önce ya da düşünceyi varlıktan önce görmektir.

Bu ışık altında bakıldığında, düşüncedeki materyalist eğilimin idealist eğilime karşı mücadelesinin insan tarihinin çağları boyunca, ilkel zamanlardan bugüne ve geleceğe götürülen, gerçek ve doğru biçimde düşünmeyi öğrenmek için insan varlığının gerçek şartlarını doğru biçimde yansıtan, insan ilerlemesine yardım edecek şekilde yürütülen bir mücadele olarak anlaşılması gerekir. Cehalet ve hurafeye karşı bilim ve aydınlanma için mücadeledir.

6. İDEOLOJİ

İdeolojilerin Oluşumu

Soyut fikirler, toplumun gelişmesi boyunca aşağı yukarı sistematik kuramların, öğretilerin ya da nesneler hakkındaki görüşlerin işlenmesi için kullanılırlar. Genel görüşler, düşünme yolları, soyut fikirlerin sistemleri, bütün toplumun ya da toplumun bir kesiminin görüşünün karakteristiği olarak ortaya konulur.

Değişik toplumlarda ve toplumsal gelişmenin değişik aşamalarında sahip olunan görüşler arasında oldukça önemli farklılıklar varolur. Her biri, politika, ahlâk, yasa, mülkiyet, din, felsefe hakkında kendi toplumsal görüşlerine sahiptirler. Bu görüşler, bütün özel konulardaki toplumsal düşüncenin içine girerler. Bütün bireylerin fikirlerinin gelişmesini de şekillendirirler ve etkilerler.

Örneğin, özel mülkiyetin ve devletin gelişmesiyle, daima yasal ve politik «haklar» üzerine fikirler de oluşur. Fakat, mülkiyetin gelişmesinin değişik aşamalarında haklar üzerindeki görüşler —onlar üzerine kurulan kuramlar, haklar konusundaki sistematik öğretiler— önemli ölçüde değişir-

ler. Köleci toplumda kölelerin hiç bir hakları olmadığı kabul edilirdi. Feodal toplumda herkesin hakları olduğu kabul edilirdi, ancak hakların niteliği feodal düzendeki yerine bağımlıydı. Dolayısıyla, bir serfin haklarıyla, bir feodal beyin hakları aynı değildi. Kapitalizmin doğuşuyla birlikte «insan hakları» kuramı da oluşturulmaya başlandı — insan olarak her insanın bütün insanlar için aynı olan bazı «devredilemez insan haklarına» sahip olduklarını savunan bir görüş — ve bu hakların kesin tanımlamaları ve onlardan ne çıkartılabileceği üzerine büyük ölçüde tartışma oldu.

Aynı şekilde, toplumsal üretimin en başında insanlar, doğadaki nedensel süreçler hakkında fikirler oluşturmaya başladılar. Fakat toplumun değişik aşamaları da doğadaki nedensellik üzerine görüşler de önemli ölçüde değişti. En ilkel kuram, herşeyi canlı ve bilinçliymiş gibi gören canlıcılık (animizm) kuramıdır. Daha sonra canlıcılık terkedildi. Her şeyin onun doğasını, varlık hiyerarşisi içindeki yerini, diğer nesneler üzerindeki özel etki yollarını ve onlara gösterdiği tepkileri belirleyen kendi özel biçimi ya da ilkesiyle yönetildiği düşünüldü. Bu nedensellik görüşü ortaçağda ayrıntılı olarak incelendi. Ardından, modern doğa bilimlerinin başlangıcında karakteristik olan; bütün cisimlerin hareketlerinin bir dizi doğa yasasıyla yönetildiğini ve varolan herşeyin bu yasalara uygun olarak cisimlerin dış ilişkileriyle belirlendiğini söyleyen mekanik nedenselik görüşü gelişti.

Aşağı yukarı sistematik olan, toplumsal gelişmenin belirli aşamalarında belirli toplumsal guruplar tarafından tarihsel olarak ortaya konulan ve onların toplumsal kökenlerine göre değişen bu tür görüşlere *ideolojiler* denir. Bu görüşlerin gelişmesine de *ideolojik gelişme* adı verilir.

İdeolojik Gelişmenin Maddi Temelleri

İdeoloji, özünde bireyci bir üründen çok, toplumsal bir üründür. İdeolojinin gelişmesiyle uğraşırken fikirlerin toplumsal gelişmesiyle uğraşıyoruz. Bireyin kafasında fikirlerin nasıl oluştuğu ve ortaya çıktığıyla, toplumsal gelişmenin bütün bir döneminin özelliği olarak geliştirilen geniş fikir akımlarıyla uğraştığımız kadar uğraşmıyoruz.

Kuşkusuz, kapasiteleri ve şartlarına göre bireyler de ideolojilerin oluşumuna katkıda bulunurlar. Diğer yandan,

toplumda hakim ya da yükselmekte olan ideolojiler, toplumdaki her bireyin düşünceleri ve görüşlerinin gelişmesi için temel ve şart oluştururlar. Bireyler, kendi görüş ve fikirlerinde daima ideolojilerden etkilenmişler, onları ifade edenler ise daima sözcüleri olmuştur.

Toplumsal gelişme boyunca ideolojinin değişmesi ve gelişmesi vardır. Bir ideoloji diğerinin yerine geçer. Aynı toplumda birbirinden farklı ve düşman olan ideolojiler faaliyet gösterir, birbirleriyle çatışırlar. Fakat ideolojinin bağımsız gelişmesi yoktur. Toplum hayatının maddi şartlarının gelişmesinden bağımsız bir «düşünce tarihi» yoktur.

Bir ideoloji, belirli şartlarda yaşayan, hayatlarını belirli üretim biçimlerine bağımlı kılan, belirli toplumsal ilişkileri olan, belirli istek ve amaçlarla belirli şeyleri yapan belirli insanların ideolojisidir. Onların ideolojileri de, onların maddi yaşamlarının sürecinden bağımsız olarak oluşmaz.

Marx ve Engels: «Biz, gerçek, faal insandan yola çıkıyoruz,» diye yazıyorlardı. «Onların gerçek yaşam süreçleri üzerinde, bu yaşam sürecinin ideolojik yansımalarının ve yankılarının gelişmesini gösteriyoruz. İnsan beyninde oluşturulan hayaletler de zorunlu olarak, ampirik bir şekilde doğrulanabilir ve maddi terimlere bağlı olan maddi hayatlarının sürecinin ürünleridir. Ahlak, din, metafizik, ideolojinin bütün geriye kalanı ve onlara tekabül eden bilinçlilik biçimleri böylece bağımsızlık görünüşü arzetmezler artık. Tarihleri ve gelişmeleri yoktur. Fakat insanlar, kendi gerçek varlıklarının yanısıra maddi üretimlerini ve maddi ilişkilerini geliştirerek, düşüncelerini ve düşüncelerinin ürünlerini de değiştirirler.» (*Alman İdeolojisi*, I. Kısım, I. Bölüm.)

Soyut fikirlerin oluşumu ve böylesine fikirlerin ideolojik gelişmesi için gerekli toplumsal ihtiyacın şartlarının doğmasına neden olan şey, üretimin gelişmesi ve bunun sonucu olarak üretim ilişkilerinin, onların üzerine kurulan toplumsal ilişkinin gelişmesidir. İdeolojiler, toplumun maddi hayatından bağımsız olarak devam eden, insan kafasının kendi kendine çalışmasının bir sonucu olarak değil, akıl üretiminin ürünlerini belirleyen toplumun maddi hayatının gelişmesinin bir sonucu olarak gelişirler.

O halde, sınıf bölünmesi olan toplumlarda, ideolojiler bir

sınıf karakteri alırlar. Değişik görüşler, toplumsal üretimde değişik sınıflar tarafından ele geçirilmiş değişik alanların, üretim unsurlarıyla olan değişik ilişkilerinin, emeğin toplumsal örgütlenmesindeki değişik rollerinin, toplumsal zenginlikten paylarını almadaki farklı yollarının, farklı maddi çıkarlarının temelinde gelişir. Değişik ideolojiler böylece farklı sınıf çıkarlarının hizmetinde olurlar.

Gerçeğin İdeolojik Yansıması

Öyleyse ideolojik gelişme, toplumun maddi gelişmesi tarafından —üretimin, üretim ilişkilerinin, sınıf mücadelesinin ve sınıfların gelişmesiyle— yönetilir.

Bununla beraber, ideolojik gelişmeyi şu ya da bu yöne çeken, nedenler, son tahlilde, daima toplum hayatının maddi şartlarında bulunur, ideolojik gelişmenin kendi alanında değil. Örneğin, burjuva insan hakları fikrinin neden feodal haklar fikrinin yerini aldığını açıklamak için, maddi hayatın üretim biçiminde meydana gelen değişiklikleri —çünkü bu değişiklikler feodal haklar fikriyle burjuva üretim biçimini yürütmek için zorunlu olan şartlar arasında bir çelişmenin doğmasına neden olur ve bunun sonucu olarak da gerçeğe tekabül eden haklar fikrinde bir değişiklik zorunludur— gözönüne almak gerekir. Aynı şekilde, doğa hakkındaki fikirler alanında üretim biçimindeki bu aynı değişiklikler doğa konusundaki fikirlerin gelişmelerine yeni bir yön verdi. Genel olarak feodal ideoloji burjuva ideolojisi tarafından silinip süpürüldü; çünkü toplumun maddi yaşamında feodal toplum ilişkileri, burjuva toplum ilişkileri tarafından silinip süpürülmüştü.

Bunun yanısıra soyut düşünmenin gelişmesi olarak ideolojik gelişmenin kendi özel nitelikleri, kendi iç yasaları vardır. Yönü, toplumun maddi hayatının gelişmesiyle belirlenir ve her ideoloji kesin maddi toplumsal ilişkilerin ve kesin maddi çıkarların hizmetinde olan faaliyetler temeli üzerinde gelişir. Fakat, ideolojinin daima belirli akılsal talepleri karşılaması gerektiğini, bu taleplerin ideolojik gelişme boyunca sürekli olarak ortaya konulduğunu ve bu taleplerle karşılaşıldığını söylemek hiç de yanlış olmaz.

İdeolojiler belirli sınıf çıkarlarına hizmet etmek için ge-

liştirilirler. Belirli sınıflar tarafından yapılmış ve çelikleştirilmiş, o sınıfların maddi durumlarını ve taleplerini karşılayan akılsal aletler ve silahlardır. Sadece akılsal silâhlar ve aletler olduklarından dolayı, hizmet görebilmek için akılsal talepleri de karşılamaları gerekir. Örneğin, nasıl maddi aletler ve silâhlar, metallerle çalışmanın kurallarına uymak zorundalarsa, ideolojiler de fikirlerle çalışmanın kurallarına uymak zorundadırlar.

İdeolojik gelişmenin bu iç, akılsal karakteri nereden doğar? İdeolojinin, gerçek, maddi dünyanın soyut fikirler biçiminde yansıması olgusundan. Her ideoloji, insanlar tarafından içinde yaşadıkları maddi dünyanın ya da onun bir boyutunun ve kendi hayatlarının hesabını verebilmek, böylece yaşadıkları belirli şartlarda onlara hizmet edebilmek için yapılan bir çabadır.

Dolayısıyla ideolojilerini, onları deneyden geçirdikleri ve doğruladığı sürece olgularla uyum halinde olan bitişik bir fikirler sistemi olarak geliştirmeye çabalamak zorundadırlar. Bu da, akılsal taleplerin ideolojiler tarafından karşılanmasını ortaya koyar. Onların karşılanması demek de, ideolojilerin gelişmesini etkileyen, sürekli iş başında olan bir yasa demektir.

İdeolojiler önce, gerçeğin fikirlerde yansımasının genel taleplerini, yani mantığın yasalarını karşılayacak şekilde yapılmalıdırlar. İkinci olarak, gerçeğin özel bir bölümünün yansımasının özel taleplerini karşılamaları, yani, insanların onları denedikleri, doğruluklarını tasdik ettikleri sürece olgularla çakışır biçimde yapılmaları gerekir.

O halde ideolojiler, şu ya da bu sınıfın çıkarlarına hizmet etmek için toplumun belli bir yapısının temeli üzerinde gelişirler. Bu ideolojik gelişmede çaba, kendi içinde tutarlı ve mantıksal olarak geliştirilmiş görüşlerin ortaya konması ve onların, toplumun belli bir gelişme çabasındaki deneyinde ortaya çıkan temel olguların tutarlı bir hesabını kapsaması ve vermesi için sarfedilir.

Bu, ideolojilerin gelişmesinde sürekli çelişmelerin doğmasına yolaçar. Çünkü bir yandan değişik sınıfların temsilcileri tarafından geliştirilen görüşlerin mantıksal olarak ve açık olgularla tutarsız oldukları ispatlanmıştır; diğer yan-

dan da mantığın olguları ve talepleri inatla savunulan görüşlerle uyum halinde olmayan sonuçlara yolaçmıştır. İdeologlar onları çözmek için yollar ve araçlar bulmaya çabaladıkça, böylesi çelişmeler ideolojilerin sürekli olarak işlenmesi sürecinin doğmasına yolaçar.

İdeolojilerin Eleştirisi

Hangi fikir alanı söz konusu olursa olsun, fikirlerin gelişmesi, onları kanıtlamak, tutarlı hale getirmek, mantıksal olarak sunmak ve onları deneyin olgularına uydurmak için gösterilen çabayı ifade eder. Bu çaba, ideolojilerin ayrıntılı olarak ortaya konmasında büyük bir rol oynar. Gerçekten de, belirli ideolojilerin gelişmesini ne kadar sağlam bir şekilde incelersek —yani, en genel özelliklerinin yoğunlaşmaktan çok, gelişmelerini ayrıntılı olarak incelersek— ideolojik gelişmenin akılsal boyutunu da o kadar fazla gözönüne almak gereklidir. Fikirleri münasebetsiz olgulara uydurmak, çelişmeleri ortadan kaldırıp, tutarlı, kanıtlı bir mesele ortaya koymak çabası fikirlerin gerçek gelişimini büyük ölçüde etkiler. Bu gelişme sırasında da, o fikir alanındaki ekonomik ilişkilerin ve sınıf çıkarlarının ifadesi, zorunlu olarak daha az açık, daha dolaylı, daha muğlak ve yuvarlak hale gelir.

Örneğin Engels, yasal ideolojinin gelişmesi üzerine şöyle yazıyordu :

«Modern bir devlette hukuk, sadece genel ekonomik duruma tekabül edip, onun ifadesi olmakla kalmama durumundadır. Hukuk, kendi iç çelişmeleri yüzünden kendi kendisine aykırı düşmeyen, *kendi içinde* bağlantılı bir ifade olacaktır. Bunun başarılması için de ekonomik ilişkilerin yansımasına olan bağlılık gittikçe zayıflar... Böylece, «hukuki gelişmenin» gidişi büyük ölçüde sadece, ilk önce ekonomik ilişkilerin doğrudan hukuki ilkelere çevrilmesinden doğan çelişkileri ortadan kaldırma ve uyumlu bir hukuk sistemi kurma çabasından ve sonra da ekonomik gelişmenin etki ve zorlamasının bu sistemi çatlatıp çelişkilere sokmasından meydana gelir.» (Conrad Schmidt'e *Mektup*, 27 Ekim 1890.)

Aynı süreç bütün ideolojik alanlarda —felsefe, dinbilim, ahlâk ve doğa hakkındaki fikirler vs. — meydana gelir.

Ideolojiler daima, özellikle yıkılabilir, kendi kendisiyle çelişebilir ve denenmiş olgularla hesapları görülüp eleştirilebilir olma niteliğine sahiptirler. Belli bir sınıfın akıl temsilcileri olarak ideolojide genel bir görüş noktasını benimseyenler, bu nedenden dolayı, genellikle onları çok karmaşık ve ötelerden getirilmiş ideolojik yapıların yaratılmasına götüren ideolojiler oluşturmağa sürüklenmişlerdir. Ardından da, Engels'in gözlemlediği gibi, bu ideolojik yapılar yeni şartlarda ortaya çıkan çıkarlara hizmet etmek için yetersiz kalırlar ve süreç yeniden başlar. Örneğin bu, kendisini, felsefede, «sistemlerin» çoğalmasında gösterir.

Eğer bu eleştiri süreci, belirli bir sınıfın ideolojisinin gelişmesinde devam ediyorsa, toplumun maddi hayatındaki yeni unsurlar temelinde, değişik sınıfların çıkarlarını ifade eden yeni ve düşman görüşler oluşmağa başladı mı daha değişik ve keskin bir biçim alır. Bu tür yeni görüşler, maddi hayatın gelişmesi onların doğumuna sebep olana kadar ortaya çıkmazlar. Bir kere de ortaya çıktılar mı, yeni görüş açısından, varolan görüşlerin türlü türlü tutarsızlıklarına saldırmağa başlarlar. Mantığı kullanırlar ve eski görüşleri değersiz hale getirmek, onları ortadan kaldırmak için kuvvetli akıl silâhları olarak kullandıkları olgulara başvururlar.

Fikir tarihçileri, ideolojik gelişmeyi akılsal taleplerin ortaya konması ve karşılanmasından ayrı düşünmeğe çalışmakla çoğunluk hataya düşmüşlerdir. Marx ve Engels'in de işaret ettiği gibi, toplumun maddi yaşamındaki nedenlere bakılmaksızın, yeni görüşlerin neden belirli zamanlarda ortaya çıkması gerektiğini ya da görüşlerin şu değil de bu türden olması gerektiği söylenemeyeceğine göre, bu yapılamaz. Aynı zamanda, akılsal talepleri gözönüne almadan ideolojilerin gelişmesini izlemek de mümkün değildir. Marksçılık, asla böyle bir girişimde bulunmamamızı söyler.

Bazı toplumbilim okullarının —bütün boyutları içinde toplumsal gelişmenin tümünü tayin etmede ekonomik faaliyeti tek unsur olarak gören «ekonomik determinizm» öğretisine sarılanlar— düştükleri yanlışın tam tersidir bu. İdeolojide, insanın fikirlerinde gerçek dünyanın yansıması sürecinin meydana geldiğini anlayamadıklarından, ideolojiyi, değişik maddi ve ekonomik çıkarlara hizmet ve onları ifade

eden değişik fikirlerin gelişmesinden bağımsız olarak görürler. Bu, onları iki sonuçtan birine götürür. Bir yanda, bütün fikirler, sadece değişik maddi çıkarlara hizmet eden pratik aygıtlar olduklarına göre, kendilerininki dahil hiçbir fikir, gerçeği doğru bir şekilde yansıtmağa sahip çıkamaz. Dolayısıyla her ideoloji, kendilerininki dahil, her yönden, diğerleri gibi bir hayaldir. Öte yanda ise, kendilerini akılsal bir mucizeyle her türlü sınıf görüşünün üstüne çıkmış ve bütün öteki insanlara fildişi bir kuleden tam ve mutlak bir «objektiflik»le bakabilen özel kimseler olarak kabul edip, kendilerini ve kendi fikirlerini bir istisna olarak görürler. Her iki durumda da, kendi kendileriyle açık bir şekilde çelişmeye düşerler.

Buna karşılık, sebeb ve deney yoluyla ideolojilerin eleştirilmesi için —yani, gerçekle olan eleştirisel kıyaslarından dolayı— bir taban daima ve her zaman vardır. Bu kıyaslama, sürekli olarak ideolojik gelişmenin kendi gelişimi içinde yürütülmüştür. Kendilerini toplumsal hayattan tam koparmayı başarmış insanlar tarafından —ki böylesine insanlar yoktur— yürütülmemekte; insan pratiğinin —üretim, bilim ve sınıf mücadelesinin— uzun gelişimi süresince yürütülmektedir.

Böylece, ideolojilerin gelişmesinde, insanların fikirlerinde gerçek dünyanın doğru ve tutarlı yansımasının gelişmesi yer alır. Çünkü, olgularla mücadele ve tutarlılık için çabalamanın devamlı süreci —bütün akılsal namussuzluklara, özel suçlamalara, icatlara, fantezilere, sofizme ve her aşamada onun yanında bulunan tutarsızlıklara rağmen— sürekli olarak müspet sonuçlar ortaya koyar. Bu sonuçlar da insanlığın gelişme pratiği ile sürekli olarak doğrulanır, sağlamlaşır, eleştirilir ve ileriye doğru götürülür.

İdeolojilerdeki Hakikat ve Hayal

Bütün fikirler, esas özleri olan nesnel maddi gerçeğin bir yansımasıdırlar. Ancak, şimdi gördüğümüz gibi, gerçeğin fikirlerde doğru yansımasının ideolojisinin bir gelişmesi varsa, bu, her türden hayallerin gerçeğin çarpıtılmış fantastik yansımalarının gelişmesinin ortasında yer alıyor demektir.

İdeolojik gelişmelerdeki hayal ve hakikatin zıtlığı ve

birbirinin içine girmesi, gerçeğin fikirlerde yansıması olgusunun değişik yollardan, değişik süreçlerle ve değişik biçimlerde etkilendiğini ifade eder.

Nesneler hakkındaki fikirlerimizin oluşması ve işlenmelerinin bir yolu, nesnelerin gerçek özellikleri, hareketleri içbağıntıları temeli üzerine kurulmuş, pratikte denenmiş ve gerçek süreçlerin bilimsel araştırmalarıyla geliştirilmiş olan nesnelerle pratik ilişkimizin sürecindedir. Nesneler hakkındaki fikirler bu yolla oluşturulduğuna göre, onlar hakkında ideolojilerde bulunan fikirler ve sonuçlar da aşağı yukarı doğrudur. Yani gerçeği, yaklaşık doğru olarak yansıtırlar ve ona tekabül ederler.

Fakat, fikirlerin meydana getirildiği tek yol bu değildir. Dolaylı ve daha yuvarlak bir yoldan da oluşturulabilirler. Bu yoldan oluşturulan fikirler, ideolojilerin meydana getirilmesinde son derece etkilidir.

İdeolojilerin oluşumuna giren bu yuvarlak süreç, üç ana adımı kapsar. Birincisi, soyut fikirler, değişik toplumsal ilişkilerin ve insanların deneyleri temeli üzerine kurulur. İkincisi, bu soyut fikirler, ortaya çıkarıldıkları gerçek deneylerden ve ilişkilerden ayrılırlar. Üçüncüsü, her türden nesne hakkındaki özel sonuçlar ve genel fikirler bundan dolayı bu soyut fikirlerin yardımıyla ortaya konur.

Örneğin, toplum sınıflara bölününce ve bir yönetici sınıf ortaya çıkınca, belirli toplumsal ilişkilerin, toplumsal deney ve faaliyetlerin temelinde yönetici ile yönetilen, güç ile yöneticinin imtiyazları arasındaki ilişki fikri de doğar. Buna bağlı olarak, bu soyut fikri ortaya çıkarıldığı gerçek deneylerden, ilişkilerden ayırmak, onun, evren hakkında genel bir doğruyu ifade ettiğini kabul etmek, oradan da evrenin yöneticisini, Allah fikrini oluşturmağa varmak. Üçüncü ve son adım ise, mevcut toplumsal ilişkileri Allahın buyruğu ve doğayı da Allahın yarattığı birşey olarak yorumlamağa devam etmektir.

Nesneler hakkındaki fikirler bu yolla oluşturulup ortaya kondu mu, nesnelere, kafamızda varolan, aşağı yukarı sabit belli önkavramlarla yaklaşıyoruz demektir. Gerçekten de bu tür önkavramlar, eğitim ve alışkanlıktan dolayı kafamızda o denli sabitleşmiştir ki, onlar hakkında soru sormak ak-

lımıza bile gelmez. Onları, doğru hakikatlar (aksiyomlar), doğal ve açık düşünme yolları olarak alırız. Ardından da nesneler hakkındaki genel görüşlerimizi ve onlar hakkında vardığımız sonuçları, öncelikle sonuçların eleştirisel amaçları ve pratik doğrulanmalarının sonucu olarak değil, pratikten bağımsız, eleştirmeden, araştırmadan oluştunuz.

Nesneler hakkındaki fikirler bu yolla oluşturuldu mu, genellikle doğru olmaktan ayrılırlar ve aşağı yukarı hayal haline gelirler. Gerçeği doğru bir biçimde yansıtmazlar. Ona tekabül etmezler, tam tersine, görüntüsel, yanlış, fantastik ya da çarpıtılmış bir gerçek resmi verirler.

Bununla birlikte hayaller, daima gerçekte bulunurlar. Şimdi görmüş olduğumuz gibi, kafanın saf icatları değildirler. Bir kaynaktan fikirler oluşturma süreciyle ve onları ilerleterek (yani, gerçekte ortaya çıktıkları alanın ötesine götürerek), onları, gerçek pratik ve deney yoluyla doğrulanmış olan fikirlerin ve eleştirisel yapının yerine koyup birçok değişik alanda uygulanan önkavramlar şeklinde kullanarak doğarlar.

Her hayalin, gerçekte kaynağı vardır. Belirli toplumsal ilişkilerden, deneylerden ve faaliyetlerden doğan maddi hayatın belirli şartlarını yansıtır. İşte bu nedenden dolayı bir çok hayal, çok tutarlıdır. Sadece bireylere bazı hayali fikirleri telkin etmek (indoktrine) sorunu değil, belirli hayalleri ve bu hayallerin hizmet ettiği belirli maddi çıkarları sürekli olarak hareket ettiren mevcut toplumsal ilişkiler sorunudur.

Hayaller, iki ana biçim alırlar.

İlk planda, gerçek nesneler hakkında hayaller —gerçek süreçlerin, deney ve pratikteki bilinen ilişkilerin yanlış kavramları— ortaya çıkar. Örneğin, belirli toplumsal ilişkilerin ve kurumların insan doğasından ortaya çıktığı ya da tanrı tarafından ihsan edildiği hayali, bu türden bir hayaldir.

İkinci planda, hayaller, mitolojiye ve fantaziye, imgesel nesnelerin icadına ulaşmış olurlar. Böylece insanlar, her ikisi de gerçekte varolan doğa ve toplumu yanlış anlamakla kalmazlar, aynı zamanda, varlıkları olmayan, cennet, cehennem, ruhsal alem vb., gibi fikirler de oluştururlar. Tanrılar, periler, şeytanlar gibi türlü hayali varlık da icad ederler.

Bu bağıntı içinde yanılsamanın (illüzyon) hata ile eşitlenemeyeceğine işaret etmemiz gerekir. Kuşkusuz, yanılsama bir hatadır; ama özel bir cins hata.

Örneğin, bir kimsenin on üçün karesinin 166 olduğunu söylediğini varsayalım. Bu, sadece bir hata (doğru cevap 169 olduğuna göre), bir hesap hatasıdır. Diğer taraftan, on üçün uğursuz bir sayı olduğunun söylendiğini varsayalım. Bu, sayılar hakkında bir bütün olarak doğru fikirlere sahip olan insanların yapabileceği türden bir hesap hatası değildir. Bir yanılsamayı, yani, sayıların uğurlu ya da uğursuz olduğunu iddia eden bir kuruntuyu ifade eder. Böylesine bir hata, sadece sayıları kullanmaktan dolayı meydana gelen bir hatadan ortaya çıkmaz; her ne kadar deneyde ve pratikte kesin kaynakları varsa da, sayılara, yanlış ve eleştirilmesiz bir şekilde uygulanan uğur hakkındaki önkavramların uygulanmasından doğar.

Aynı şekilde, eğer bir kimse İngiliz Anayasası'nın Parlamentoya Oliver Cromwell tarafından sokulduğunu iddia ederse, bu, İngiliz anayasa tarihinin yetersiz incelenmesinden doğan hatalı bir beyandır. Fakat, İngiliz anayasasının Anglo-Sakson ırkının eşsiz dehasının bir ifadesi ya da tanrının İngiliz halkına bir hediyesi olduğunun söylendiğini varsayalım. Bu beyanlar, hatalı olmakla beraber, sadece tarihsel hatalar değildirler. Toplumsal olaylara ırkların üstünlüğü ya da tanrı gibi önceden varsayılan fikirlerin uygulanmasından doğmuştur.

Böylece, yanılsamalar, nesneleri önceden varsayılan fikirlerle oldukça yanlış anlama biçiminden doğan özel bir cins hata meydana getirirler.

Bilimsel ve Hayali İdeoloji

Soyut fikirlerin oluşumundaki her iki süreç de — yani, pratik deneylerle ve nesnelerle ilişkiler yoluyla, eleştirisel biçimde, aşağı yukarı doğru fikirler ve görüşlerin oluşturulmasında önceden varsayılanlar olarak uygulanan aşağı yukarı hayali fikirler oluşturma süreçleri — gerçek ideolojilerin oluşumunun kapsamına girerler. Aynı zamanda, bu süreçlerinden biri ya da öteki, belirli ideolojilerin oluşumu sı-

rasında egemen, dolayısıyla, bir durumda öncelikle bilimsel, diğer durumda da öncelikle hayali ve bilim dışı olabilirler.

Sınıflı toplumlardaki bütün ideolojiler, belirli sınıfların akıl temsilcileri tarafından geliştirilir. Gerçek duruma tekabül eder ve değişik sınıfların kendi sınıf mücadeleleri içindeki taleplerini karşılar. Böyle olduğuna göre, her iki sürecin de, sınıf ideolojilerinin oluşumunda nasıl kaçınılmaz olarak ilişki içinde bulunduğunu, sorunun içine girdiğini görebiliriz.

Bir yandan, bir sınıfın çıkarları bir cins eleştirisel araştırmanın temeline oturan gerçeğin doğru anlaşılmasını talep ettiğine göre, ideolojisi de bilimsel bir unsuru içerir. Örneğin kapitalist sınıfın sınıf çıkarları değişik doğal süreçleri yöneten gerçek yasaların bulunması için önemli bir çalışmanın yapılmasını talep eder, ve böylesine buluşlar, burjuva ideolojisi içinde gerçekten kendilerine düşen rollerini oynarlar. Aynı çıkarlar, belirli toplumsal araştırmaların da yürütülmesini isterler, ve yine bu aynı kaynaktan burjuva ideolojisine belirli bir bilimsel unsur da girer.

Diğer yandan da, bir sınıfın çıkarları ve onun toplumsal üretimde kapladığı alan mücadelesinde sınıfa hizmet eden belirli önkavramların ve görüntülerin doğmasına sebeb olduğundan, ideolojisi de görüntüseldir. Bundan dolayı, burjuva ideolojisini gözönüne alırsak, burjuva sınıfının hayallerini ve burjuva toplumu için özel olan görüşleri kapsayan birçok unsurun bulunduğu ortaya çıkar.

Gerçekten de burjuva ideolojisi, her iki sürecin birlikte gelişmesiyle oluşmuştur. Bu da, her iki sürecin ürünleri sürekli olarak birbirleriyle çeliştikleri ve böylesine çelişmelerin sonuçlarının ideolojinin gelişmesinde aranması gerektiğinden dolayı, gelişmesi içinde çelişmelerin doğmasına neden olur. Aynı şey, başka sınıfların ideolojileri için de geçerlidir. Ancak, bilim unsuru, burjuva ideolojisinde daha kuvvetli olduğu için çelişmeler keskin bir hale gelmiştir.

Böylece, örneğin, burjuva felsefesinin gelişimi sırasında, bilimsel buluşları burjuva önkavramlarıyla uzlaştırmak için sürekli bir çaba vardır. Bu çelişmenin kendisini burjuva felsefesi içinde en açık şekilde ortaya koyduğu biçim, bilimsel buluşlarla desteklenmiş olan dünyanın materyalist

görüntüsü ile ideolojik önkavramların özünü meydana getiren din görüşleri arasındadır. Felsefeciler, sürekli olarak, bu çelişmeyi çözmek için yollar ve unsurlar aramışlardır. Kendilerini tatmin etmek için sürekli çözümler getirirler ve getirir getirmez de çelişkiler yeniden doğar.

Aynı şekilde, burjuva biliminde buluşlar —felsefecilerin de yardımıyla— daima burjuva önkavramlarıyla yorumlanmıştır. Örneğin, bugün bunu, kuantum fiziğinin buluşlarının yorumlanamaz ve gerçek doğasının bilinemez olduğu şeklinde yorumlanan fiziğin gelişmesinde görüyoruz. Bu, sadece kapitalizmin genel krizi tarafından hareket ettirilen burjuva ideolojik önkavramların fizik bilimindeki bir uygulamasıdır. Öte yandan en azından eski biçimleriyle bazı önkavramların gelişen doğa bilgisiyle çelişmelerinden dolayı terkedilmeleri ve yerlerine yenilerinin konmaları gerekmiştir. Örneğin bu, din ile bilimi uzlaştırma mücadelesi içinde değiştirilmiş olan din öğretilerinde olmuştur. Evrim kuramını kabul etmek için dinbilimciler, Adem ve Havva'yı sonuçta ortadan kaldırmak zorunda kalmışlardır.

Bu tür örnekleri gözönünde bulundurduğumuzda, ideolojideki bilimsel ve görüntüsel unsurların zıtlıklarının ve yorumlarının sanki bir nesne hakkındaki fikirler bilimselmiş de, başka bir nesne hakkındaki fikirler görüntüselmiş gibi, son derece basit bir şekilde kabul edilemeyeceğini görürüz. Olgu daha çok, bilimsel ve görüntüsel unsurların birbirlerine zıt olduğu bir ve aynı şey olan fikirler hakkında oluşturulan fikirlerin içine girmesidir.

Böylece burjuva ideolojisi, görüntüsel unsurların daima kendilerini devam ettirdikleri ve direndikleri görüntüsel ve doğru unsurların çelişmeli bir bileşimidir. Doğal süreçler hakkındaki burjuva görüşlerinde bilimsel unsurun, buna karşılık toplumsal süreçler hakkındaki burjuva görüşlerinde de hayal unsurunun çok kuvvetli oldukları söylenebilir. Burjuva ideolojisini özellikle burjuva olarak damgalayan şey, hayallerinin karakteridir.

Aynı şey, geçmişin öteki ideolojileri için de söylenebilir. Aynı zamanda, tutarlı bir şekilde sosyalist ya da marksçı ideolojinin öncelikle bilimsel bir ideoloji olduğunu ve bu anlamda, kendisini istisnasız öbür bütün ideolojilerden ayırt

ettiğini iddia edebiliriz ve etmekteyiz. Bu, burjuva ideolojisinin hizmet ettiği kapitalizme ve onunla birlikte insanın insan tarafından tüm sömürüsüne son vermek için verilen mücadele, herşeyin üstünde, gerçeğin doğru bir şekilde kavranmasını talep ettiği ve sömürü üzerine kurulmuş olan toplumların bütün yanılsamalarına karşı çıktığı için böyledir.

7. İDEOLOJİK YANILSAMALAR

Üretim İlişkilerinin İdeolojik Yansıması

Bu bölümde, ideolojik önkavramların ya da yanılsamaların gelişmesini inceleyecek, ardından da, bundan sonraki iki bölümde bilimsel fikirlerin gelişmesine döneceğiz.

Burjuva idcolojisine kadar ve burjuva ideolojisi de dahil olmak üzere her ideolojide izlenebilen sınıflı toplumlardaki ideolojik yanılsamaların gelişmesinin başlıca beş karakteristik özelliği vardır.

(1) İdeolojik yanılsamaların ilk özellikleri, daima belli, tarihsel olarak meydana gelmiş üretim ilişkilerinin yansıması olarak ortaya çıkmalarıdır. Kaynakları, toplumun üretim ilişkileridir. İdeolojik görüntülerin gelişmesi sırasında soyut fikirler ve genel kuramlar — bütün görüntüleriyle, sadece düşünme sürecinin kendisiyle geliştirilmiş ve kontrol edilmiş — insanların kafasından çıkmış gibi görünebilir. O halde, bu fikirler insanların kafasına nasıl gelmiş olabilir ? Kaynakları nedir ? Fikirlerin kafada kendiliğinden oluştuğunu ya da «doğuştan fikirlerle» donatılmış bir şekil de doğduğumuzu kabul edersek, kafanın dışındaki nesnel bir gerçekte, en soyut ve görüntüsel olanlar da dahil olmak üzere, bütün fikirlerimiz için bir kaynağın — ortaya çıkartıldıkları ve yansımaları olan bir kaynak — olduğunu da kabul etmemiz gerekir.

Bilinçlilik, maddi varlığın yansımasından başka birşey değildir. İlk önce nesnel varlık olan madde, ardından da ikinci olarak, maddenin yansıması olan bilinçlilik vardır. Kafanın, fikirler ortaya çıkartabileceği kendi iç kaynakları yoktur. Her fikir, her ideoloji unsuru, maddi dünyanın gerçek bir boyutunda, bir nesnel gerçekten yansır ve ortaya çıkar.

İdeolojideki yanılsamaların kaynağı, daima toplumun gerçek ekonomik yapısı olmuştur. İnsanlar, yaşadıkları gibi düşünürler de. Yaşama unsurlarını üretmek için girdikleri ilişkilere tekabül eden toplumsal fikirler ve toplumsal kuramlar da üretirler.

Örneğin, feodal toprak sahipliği fikirlerinde ve genel olarak feodal ideolojide yansıyan, feodal üretim biçiminde kurulmuş olan toprak sahipleri ve serfler arasındaki gerçek ilişkileridir. Aynı şekilde, kapitalist ideolojide yansıyan da kapitalist ilişkilerdir. İlkel komünizmin «İlkel» ideolojisinde yansıyan, kabile içindeki basit ilişkiler ve bireyin kabileyle olan dayanışmasıdır.

Böylece, toplum geliştikçe toplumun mülkiyet ilişkilerini yansıtan fikirler, politikayı, toplumsal hakları ve imtiyazları, hukuku ve benzerlerini ilgilendiren sistemler ve kuramlar biçiminde işlenmeğe başlandı. Bütün bu ideolojilerin kaynağı, toplumsal üretim ilişkilerindedir ve son tahlilde, bu ilişkilerin ideolojik yansımasından başka birşeyi oluşturmazlar.

Aynı şey, ahlâk fikirleri için de geçerlidir. İyinin ve kötünün, doğrunun ve yanlışın, iyiliğin ve kötülüğün mutlak standartları hakkında fikirlerimiz varsa, bu fikirler, insanların ya da davranışların herhangi bir nesnel niteliğinin yansıması değil, insanların içinde bulunduğu ve içinde kendi kişisel faaliyetlerinin meydana geldiği toplumsal ilişkilerin bir yansımasıdır. Dolayısıyla, toplumdaki esas değişmelerle birlikte, ahlak yargılarının da değişmesi şaşırtıcı değildir. Bir ahlâkın diğerinden yüksek olduğunu söyleyebilmek için bir tek nesnel ölçü vardır ki, o da, daha yüksek bir toplumsal düzeni yansıtır ve ona hizmet eder.

Aynı şey, doğaüstünün ideolojisi olan din ideolojisi için de geçerlidir. İnsanların, fikirlerinde kendileri için kurdukları doğaüstü dünya, son tahlilde, toplumun maddi dünyasının, insanların içinde dünyevi hayatlarını yaşadıkları toplumsal ilişkilerin yansımasından başka birşey değildir. Doğaüstünün dünyası, daima toplumun temel ürününün bir koruyucusu olarak hizmet eder. Klan dini, klanın üzerinde koruyuculuk görevi yapar. Klan ilişkilerini korur. Tıpkı bugün hristiyanlık fikirlerinin, cennetin burjuva toplum dü-

zenini koruması şeklinde uyarlanması gibi. Toplumsal düzeni koruyan ve haklı çıkartan doğaüstü dünya, o toplumsal düzenin imgesinde yaratılmıştır.

Bunlar, kaynakları toplumsal ilişkilerin gelişmesinde, daha açık bir şekilde söylemek gerekirse, üretim ilişkilerinde yatan soyut fikirler şeklinde geliştirilmiş olan ideolojik yanılsamaların değişik biçimlerinin örnekleridir. Bu tür fikirlerde yansıyan nesnel gerçek, hayatın maddi unsurlarının üretiminden çıkmış, varolan karmaşık toplumsal ilişkilerden başka birşey değildir.

İdeolojik Yanılsamanın Kendiliğinden (Spontane) Karakteri

(2) İdeolojik yanılsamaların ikinci özellikleri, her ne kadar kaynakları gerçek toplumsal ilişkilerin bütünü içinde yatarsa da, ne o kaynaktan bilinçli olarak ortaya çıkartılmış, ne de varolan toplumsal ilişkilerin bir analizi olarak ileri sürülmüş olmalarıdır.

İnsanların sahip oldukları fikirler, onların toplumsal ilişkilerini yansıtabilir; fakat onların ideolojik yanılsamaları, kendi toplumsal ilişkileri üzerinde ve bilimsel bir tavırla, kendileri için işleyen mevcut toplumsal yapının net ve sistematik bir hesabının bilinçli olarak yansıtılmasıyla yaratılmaz.

Örneğin, Marx'ın *Kapital*'i gibi bir kitapta ortaya konan politik ekonominin fikirleri, gerçekte mevcut üretim ilişkilerinin bilinçli ve yöntemsel bir araştırmasından ortaya çıkartılmıştır. Bu nedenle, nitelik açısından görüntüsel değil, bilimseldir. Diğer yandan ideolojik görüntü, dünya hakkında genel fikirler şeklinde ifade edilmiş, mevcut bilinçsiz toplumsal yapının istenmemiş bir yansıması olarak ortaya çıkar. Bu nedenden dolayı, bir görüntüsel ideolojinin esas özelliklerini ortaya çıkarmak istersek, onları, insanların fikirlerinde ortaya konan en mantıklı biçimlerde bulamayız. Daha çok bağlantısız kabullerde, onların mantıklarının zeminini oluşturan, doğru olarak kabul ettikleri önkavramlarda bulabiliriz.

Örneğin, ortaçağ Katolik Kilisesi ideolojisinde bütün alem, cennet ve dünya, en alttaki unsurların doğal olarak en üstteki unsurlara tabi oldukları bir hiyerarşi şeklinde

görülürlerdi. Bu ideolojinin oluşturulmasında feodal düzeni anlatmak gibi bir amaç yoktu. Bilinçli amaç, bütün alemin zorunlu düzenini anlatmaktı ve bu, bir mantık sistemi içinde bilinçli olarak işlendi. Ancak yine de ideoloji, insanların fikirlerinde kendiliğinden, istemeden, bilinçsiz bir süreçle ortaya konan, gerçekte mevcut olan feodal toplumsal ilişkilerin bir yansıması idi. Sahip olunan fikirler, mevcut toplumsal ilişkilerin bir yansımasıdır, fakat bu tür bir yansıma olarak bilinçli bir şekilde üretilmemişler, insanların kafalarında bilinçsiz ve kendiliğinden doğmuşlardır. Bu fikirler sonradan, ister doğa ve toplumda olsun, isterse cennetin imgesel krallığında olsun, insanların ilgilendikleri herşeyin kuramını ortaya koymak ve yorumlamak amacıyla kullanılan önkavramlar şeklinde sabitleşirler.

Üretim ilişkilerinin kendiliğinden, bilinçsiz karakteri, bizzat bu ilişkilerin kendiliğinden ve bilinçsiz karakterlerinden dolayıdır.

Marx, insanların üretim ilişkileri üzerine «zorunludur ve kendi iradelerinden de bağımsız değildir» demişti. Dünya ve toplum hakkındaki soyut fikirlerdeki bu ilişkilerin görüntüsel ideolojik yansımasının doğasını anlamanın anahtarı budur. Mevcut üretim ilişkileri kasıtlı olarak meydana getirilmemişlerdir, fakat aynı zamanda, toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasında zorunludurlar da. Çünkü insanlar, hiçbir zaman onları meydana getirmeğe karar almadıklarından, ama aynı zamanda onlarsız da edemeyeceklerinden, belirli bir zamanda, belirli şartlar altında, toplumun belirli, fakat sadece geçici, tarihsel ihtiyaçlarına cevap vermek için kurulmuş geçici toplumsal ilişkiler olarak bu ilişkilerin bilincinde de değillerdir. Bu ilişkiler, daha çok, nesnelerin zorunlu düzeninin bir parçası olarak ortaya çıkarlar. Gerçekte, belli bir üretim biçiminin tarihsel olarak belirlenmiş sonucu olan insanların toplumsal ve doğayla olan ilişkilerinin karakteristik özellikleri, insanın doğası ve toplum üzerine, Allah ve ilahi adalet, hak ve hukuk, bütün varlıkların ebedi ve zorunlu karakteristikleri, gerçeğin esas doğası vb., üzerine fikirler halinde, önkavramlar ve yanılsamalar biçiminde soyut fikirlerde yansır.

(3) İdeolojik yanılsamaların üçüncü özellikleri, kendiliğinden karakterleri, insanların kendi gerçek köklerinin farkına varmalarını engellediğinden, bunları, kendi kendilerine, özgür bir düşünce süreciyle fakat kafanın saf ve kısıtsız bir çalışmasıyla yaratmış gibi görünmeleridir.

«İdeoloji,[1] sözde bilinçli düşünür denen kimse tarafından, aslında sahte bir bilinçlilikle başarılan bir süreçtir,» demişti Engels, Franz Mehring'e 14 Temmuz 1893'te yazdığı bir mektupta. «İdeolojiyi idare eden gerçek güçler onun için bilinmez olarak kalır, aksi taktirde asla bir ideolojik süreç olmaz. Böylece, sahte ya da görünüşte güçler hayal eder. Düşüncenin bir süreci olduğundan dolayı, biçimini ve içeriğini de kendinden ya da seleflerinden olmak üzere saf düşünceden çıkartır. Düşüncenin ürünü olarak sınamadan kabul ettiği düşünce malzemesiyle çalışır ve düşünceden bağımsız daha uzak bir süreç için daha ileri bir araştırma yapmaz.»

Yine Engels, ideolojinin — ideolojik yanılsamaların işlenmesinin — «bağımsız olarak gelişen ve sadece kendi yasalarına bağımlı olan, bağımsız varlıklara sahip düşüncelerle dolu olmak,» olduğunu yazmıştı. «Kafalarında bu düşünce sürecinin sürüp gittiği ve son çözümlemede, bu sürecin süresini belirleyen, insanların maddi hayat şartları zorunlu olarak bilinemez kalır; çünkü, eğer böyle olsaydı, bütün ideolojiler sona ererdi.» *(Ludwig Feuerbach,* 4. Bölüm.)

---

(1) Marx ve Engels, genellikle «ideoloji» terimini dar anlamda kullanarak, sadece ideolojik yanılsama sürecini ifade etmişlerdi. Terim, bu dar anlamda kullanılınca, bilimsel düşünce biçimleri tanım olarak ideolojik süreçlerin dışında tutulurlar. Ancak, ideoloji terimi genellikle geniş anlamda kullanılır. Dolayısıyla, örneğin, «bilimsel sosyalist ideoloji»den söz edilebilir ve Marksçılık, böyle bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Ben, bu kitapta, terimi geniş anlamında kullandım. Böylece ideoloji sözcüğü içine hem görüntüsel, hakiki ya da bilimsel unsurların girebileceği, devrimci işçi sınıfı hareketi ve sosyalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte, öncelikle, bilimsel bir hale gelip, kendinden önceki ideolojilerin görüntüsel düşünce biçimlerini terk edeceği bir dönemin ya da bir sınıfın tipik görüşünü ya da kuramını ifade etmek için kullanılmıştır.

(4) İdeolojik yanılsamaların dördüncü özellikleri, içlerinde, gerçek toplumsal ilişkilerin, soyut fikirlerin gerçekleştirilmesi şeklinde temsil edildiği bir tersdönme sürecinin meydana gelmesidir.

İdeolojik görüntü sürecinde soyut düşüncenin ürünlerine, gerçekte yansıttıkları maddi toplumsal ilişkilerden bağımsızlarmış gibi davranılır. Dolayısıyla buradan, bu sürecin içinde gerçeğin başaşağı edildiği ortaya çıkar. Soyut fikirlerin kaynağı olarak, toplumsal ilişkilerin maddi gerçeğinin yerine kafanın alınmasıdır. Böylece, bu ilişkilerin varolmaları için esas zeminin kafanın soyutlamaları olması kabul edilir.

Nesnelere bu başaşağı bakma yöntemine göre, insanlar kendi toplumsal ilişkilerini kendi soyut fikirlerine göre yaratırlar, tersine değil.

Örneğin, bütün ideolojilerin önemli bir bölümünü teşkil eden soyut, hak ve adalet kavramlarını alalım. Soyut hak ve adalet, gerçek toplumsal ilişkilerden bağımsız olarak temsil edilir ve bu ilişkiler de—belki de kötü bir biçimde—soyut bir hak ve adâleti yansıtarak ve gerçekleştirerek temsil edilirler. Nesnelere bu altüst olmuş biçimde bakmaya göre, aslında, insanların fikirlerini gerçek hak ve adalet fikirleri belirlediği halde, hak ve adaletin, insanların gerçek ilişkilerini belirlediği sanılır. Aynı şekilde, aslında hak ve adalet fikirleri, toplumun maddi ilerlemesine hizmet ettikleri ölçüde doğrulandıkları halde, toplumsal sistemin soyut hak ve adalet fikirlerine ne kadar tekabül ederse o kadar doğrulandığı sanılır.

«Ekonomik, politik ve öteki bütün yansımalar, tıpkı insan gözündeki yansımalar gibidirler,» diye yazıyordu Engels. «Bir mercekten geçerler, bundan dolayı kafalarının üzerinde durarak başaşağı görünürler. Sadece onları tekrar ayaklar üzerinde durduracak bir sinir sistemleri yoktur... Bu başaşağı durma bilinmediği sürece... ideolojik bakış dediğimiz şeyi meydana getirir.» (Conrad Schmitd'e *Mektup.* 27. Ekim. 1890)

Marx ve Engels daha sonra da şunları yazdılar:

«Eğer ideolojinin tümünde insanlar ve onların çevreleri karanlık odadaki gibi başaşağı duruyorlarsa, bu fenomen,

fiziksel hayat süreçlerinden dolayı nesnelerin, ağtabaka üzerinde başaşağı durmaları gibi tarihsel hayat süreçlerinden doğar.» *(Alman Ideolojisi.* Kısım I, Bölüm 1.)

Bu ideolojik ters dönmenin sonucu olarak insanların her çağda, kurumlarının ve kamu faaliyetlerinin, soyut fikirlerinin —dinlerinin, felsefelerinin, politik ilkelerinin vb.— bir ifadesi olduğu görüntüsünü paylaştıkları ortaya çıkar. Böylece, eski Roma'daki köle sahipleri, aynı modern kapitalistlerin kendilerinin demokratik ilkelerle harekete geçirildiklerini sandıkları gibi, (ve hala, başkalarının da kendileri hakkında böyle düşünmesini istiyorlar), kendilerinin cumhuriyet ilkelerinden harekete geçirildiklerini sanıyorlardı. Ortaçağ savaşları açıkça din uğruna yapılmıştı, tıpkı bugünkü savaşların açıkça ulusal ya da politik ilkeler uğruna yapıldığı gibi.

Nesnelere bu yoldan bakma konusunda Marx şöyle yazıyordu: «... her ilkenin kendisini ortaya koyabileceği kendi yüzyılı vardı. Örneğin, otorite ilkesi, on birinci yüzyıla sahipti, tıpkı bireycilik ilkesinin on sekizinci yüzyıla sahip olduğu gibi... ilkeye ait olan yüzyıldı, yoksa ilke yüzyıla değil. Başka bir deyişle, tarihi yapan ilkeydi, ilkeyi yapan tarih değil.» *(Felsefenin Sefaleti.* 2. Kısım, I. Bölüm, 5. Önerme)

Öyleyse her çağ, kendi hakim ideolojisinde ifade edilen, kendi karakteristik görüntülerini — kurumlarının ve faaliyetlerinin gerçek zeminlerine ve itici güçlerine ilişkin olarak görüntüleri — üretir.

«Örneğin,» diyorlardı Marx ve Engels, «... her çağ, tamamen saf politik ya da dini güçler tarafından harekete geçirildiğini hayal eder; her ne kadar din ve politika onun gerçek güçlerinin sadece biçimleriyse de ...» «O çağın görüntüsü»nü meydana getiren budur. Bu görüntüde, «gerçek pratikleri şartlandırılmış olan bu insanların fikir ve kavramları onların pratiğini kontrol eden ve belirleyen tek belirleyici aktif güç haline dönüştürülmüştür.» *(Alman İdeolojisi.* I. Kısım, I. Bölüm.)

İdeolojik yanılsamanın, kafanın ürünleri, insan olaylarındaki hakim, zorlayıcı etki olarak temsil edilmişlerdir. Böylece, varoluşun gerçek şartlarının çarpıtılmış fantazileri olan kafanın bu ürünleri, kendi gerçek varlıklarıyla birlikte in

sanların hayallerinde desteklenmiş bir hale gelirler. Bu yolla, Marx'ın «dini dünyanın sisle örtülü bölgeleri» dediği şey meydana gelir. «O dünyada insan beyninin ürünleri, birbiriyle ve insan ırkıyla ilişkiye giren hayatla desteklenmiş bağımsız varlıklar olarak ortaya çıkar.» (*Kapital*, I. Cilt, 1. Kısım, 4. Bölüm.)

Böylece, insanlar, bütün toplumsal hayat ve kurumlarının ideoloji tarafından harekete geçirilmiş ve onun temeline oturmuş olmalarını düşünürlerken; bu ideoloji, aynı zamanda, insan ve doğadan hem bağımsız hem de onlara hakim, insanların kendilerini bağımsız hissettikleri, kaderlerini bağımlı gördükleri ve girişimleri için yardımlarını aradıkları fantastik bir güç ve kuvvetler dünyası da yaratır.

Marx'ın *Kapital*, (I. Cilt, I. Kısım, 4. Bölüm.)'de dediği gibi, «dini dünya, gerçek dünyanın yansımasından başka birşey değildir.»

En ilkel toplumsal örgütlenme düzeyindeki insanlar doğal güçler karşısında görece olarak zavallıdırlar. Yaşamak için birbirlerine bağlanmışlardır. Bu ana toplumsal birleşme ve işbirliği de olmaksızın yıkılmağa mahkumdurlar. Bu olgu, kafalarında büyü yanılsamaları olarak yansır. İnsanların, kabile ya da klanların üyeleri olarak özel bir kuvvet ve güce sahip oldukları söylenebilir. Bu kuvvet, hayallerinde özel bir büyü gücü biçimini alır. Aynı zamanda da, doğal nesnelerin ve güçlerin önce harekete geçirildiği, ardından kişilik kazandırıldığı kabul edilir. Dolayısıyla, insanın insanla ve insanın doğayla olan bütün ilişkisi görünmeyen, esrarengiz kuvvetlere bağımlılık şeklinde temsil edilir.

Dinsel fikirlerin gelişmesi ve dallanıp budaklanması insanların toplumsal hayatlarının gelişmesine ayak uydurur ve orada yansır.

«Akraba olan her grup insan için esasta ortak olan ilkel dinsel nosyonlar, gurubun dağılmasından sonra yaşama şartlarının biçimine göre her insanda özel bir şekilde gelişir,» diye yazıyordu Engels. (*Ludwig Feuerbach*, 4. Bölüm)

Bütün ideolojilerde olduğu gibi, din de toplumsal gelişmenin her yeni döneminde yeniden yaratılmaz. Tam tersine, gelişmesi boyunca her ideoloji, daha önceki ideolojiden alınmış olan geleneksel malzemeyi kullanır ve başka ideoloji-

lerden ödünç olarak alınmış malzemeyle bunları birleştirir. Aynı şey, din için de geçerlidir. Örneğin, bugün protestan din öğretisinde ve pratiğinde bile, ilkel kabile büyüsünden alınan ve yeni anlamlar haline dönüştürülen ve ortaya konan unsurları hâlâ görebiliriz.

Engels, devam ediyor: «Din, bir kere oluşturuldu mu, bütün ideolojik alanlarda geleneğin büyük tutucu güç olması gibi, daima geleneksel malzeme ihtiva eder. Fakat bu malzemenin uğradığı bütün dönüşümler sınıf ilişkilerinden, yani, bu dönüşümleri uygulayan insanların ekonomik ilişkilerinden doğar.»

Bütün ideolojik yanılsamaların bu karakteristiği — bağımsız varlıklarla olduğu gibi, düşüncelerle dolu olmasından dolayı, sürekli olarak başka fikirlerin malzemelerinden fikirler geliştirmesi — her ideolojinin ve ideolojinin her unsurunun maddi toplumsal varoluşun yansımasından başka birşey olmadığı, gerçekte olmak istediği biçimde, fikirlerin bağımsız bir ilerlemesi olarak göstermeğe çalıştığı olgusunu güçlü bir şekilde gizler.

İdeolojinin doğası, yüzeyden asla açık birşey değildir. Ancak, «maddi hayatın üretim biçimi, genel olarak toplumsal, politik ve akılsal hayat sürecini belirler» *(Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı,* Giriş), yolundaki derin bilimsel bulgunun bir sonucu olarak gün ışığına çıkar.

İnsanlar, kendi toplumsal düzenlerinin efendileri olmadıkları sürece, onların ideolojik ters dönmelerde yansımış olan gerçek toplumsal ilişkileri de onların gerçek toplumsal ilişkilerini anlaşılır hale getirmekten çok, insanın toplumsal faaliyetinin gerçek sıçramaları ve yasalarıyla birlikte dini, politik, yasal, sanatçı ve felsefi görüntülerin perdesi arkasında gerçek karakterlerini gizler ve onları esrarlı bir hale getirirler.

İdeoloji ve Sınıf Çıkarı

(5) İdeolojik yanılsamaların beşinci özellikleri, sınıflara bölünmüş bir toplumda, sınıf güdülü bir aldatmaca, belirli bir sınıfın çıkarları uğruna gerçek toplumsal ilişkileri gizleme biçimi meydana getirmeleridir.

Yanılsamalar, gerçek toplumsal ilişkileri, onları gizleyecek şekilde yansıtırlar.

Örneğin, ortaçağın dinsel ideolojisi, feodal düzeni yansıtan kutsal hiyerarşi kavramıyla beraber, serfin feodal bey tarafından sömürülmesi, kölenin, tanrı hakimiyetindeki doğal güçlere bir itaati şeklinde gizlenmesi anlamına geliyordu. Aynı şekilde, feodal beyin, kölenin emeğinin ürünlerine el koyması açık gerçeği, sahiplik, haklar, görevler ve imtiyazlar biçimindeki soyut feodal fikirlerle gizleniyordu.

Aynı şekilde, kapitalistin, ödenmemiş emeğiyle üretilen değerlere el koyması açık olgusu da, soyut sahiplik, anlaşma, hak eşitliği kapitalist fikirleriyle gizlenmektedir. Bu gizleme, kapitalist din biçimleriyle tamamlanmaktadır. İşte bu nedenle, burjuva ideolojisi her ne kadar genellikle dini olmayan ya da din aleyhtarı biçimler alırsa da, her zaman din için bir kaçamak noktası bırakır ve sürekli olarak ona döner. Böylece kriz dönemlerinde, sistem ciddi olarak tehlikede olduğu zamanlarda, dini ideoloji daima ortaya çıkartılır ve idareyi ele alır.

«Üreticilerin, genellikle ürünlerini mallar ve değerler şeklinde mübadele ederek toplumsal ilişki içinde bulundukları, bireyci özel emeklerini homojen insan emeği ölçüsüne indirgedikleri, malların üretimi üzerine kurulmuş olan bir toplum için soyut insan inancıyla (kült), özellikle protestanlıkla ve onun Deizm* vb., gibi burjuva gelişmeleriyle hristiyanlık, en uygun din biçimidir.» *Kapital, I.* Cilt, I. Kısım, 4. Bölüm.)

Dininden ekonomi politiğine kadar burjuva ideolojisinin tümü, kapitalist sömürü olgusunu gözlerden gizler.

Bütün ideolojik yanılsamalarda bulunan gizleme ve aldatmaca daima toplumsal olarak hareket ettirilir. Başka bir deyişle, belirli toplumsal hedeflere, belirli toplumsal çıkarlara hizmet eder.

Bu, sınıfların doğuşundan önce, ilkel toplumlarda, yaşamalarının ona bağlı olduğu, kabile üyelerinin arasındaki dayanışma bağlarının kuvvetlendirilmesi ve sağlamlaştırılma-

---

* Deizm : Kutsal kitapları inkâr etmekle beraber, Allahın varlığına inanma, doğal din. — Çev.

sı için hizmet etmiştir. İnsanların etrafını saran doğal güçlerden yaklaşık olarak tamamen habersiz oldukları şartlarda büyüsel fikirler, bu güçleri kontrol edebileceklerini sezinlemelerine yolaçtı. Böylece ilkel ideoloji, bütün kabilenin kendini korumasıyla, bütün halkın toplumsal örgütlerini koruma, kendilerini içinde güvenli ve güçlü hissetme kaygısıyla, harekete geçirilmiş oldu.

Toplum, uzlaşmaz sınıflara bölününce ve bunun sonucu tarih de sınıf mücadeleleri tarihi haline gelince, sınıf çıkarı ideolojinin esas harekete geçirici unsuru oldu. Ne kadar yuvarlak olursa olsun, belli bir sınıfın varolma şartlarını ifade ederek ve o sınıfa diğer sınıflarla olan mücadelesinde hizmet ederek her ideoloji bir sınıfın ideolojisi haline gelir. Herhangi bir dönemdeki hakim bir ideoloji, o dönemdeki yönetici sınıfın ideolojisidir. Bu ideolojiye karşı çıkıldı mı, bu, mevcut sınıf ilişkileri durmuna başka bir sınıf tarafından karşı çıkıldığı olgusunun ifadesi anlamına gelir.

Sınıf çıkarıyla harekete getirilmiş olan sınıf ideolojisinin gizleme ve aldatmacası yine de öncelikle düşünülmüş, bilinçli bir aldatmaca olarak yorumlanmamalıdır.

Bir sınıfın düşünce temsilcilerini toplumsal ilişkilerin gerçek karakteri olarak niteledikleri şeyi bilinçli bir amaçla insanlardan gizlemek için yanlış yönlere götürücü fikirler icadettiklerini sanmak, bu düşünürlerin, toplumsal ilişkilerin gerçek karakterinin ne olduğunu bildiklerini sanmak olur. İdeolojik yanılsamanın esas özü, toplumsal ilişkilerin sahte bir bilinçliliği olmasıdır. Bu ilişkilerin gizemsel ideolojik kavramı doğru bilimsel bir kavramın yerini alır. Gördüğümüz gibi bu sahte bilinçlilik kasıtlı bir süreçle değil, kendiliğinden, bilinçsiz bir süreçle doğar. Kasıtlı bir sahtelik değil, yanılsamadır. Eğer bu aldatmacaysa, aynı zamanda kendini de aldatmacadır.

O halde, ideolojik yanılsamaları sadece kasıtlı aldatmacalar olarak yorumlayanlar, Marx ve Engels'in «Sahte bilinçlilik» dedikleri şeyin doğasında hata yapıyorlar demektir. Çünkü onlar, ideolojiyle yürütülen sınıfların, aslında varlık temellerinin — hiçbir sömürücü sınıfın sahip olmadığı ya da asla olamayacağı — doğru bir bilinçliliğine sahip olduklarını farzediyorlar. İdeolojilerin, bir sınıfın çıkarları

uğruna insanları aldatmak için çok iyi hazırlanmış planların ürünü oldukları yolundaki açıklama, marksçılığın saçma bir basitleştirilmesidir (vulgarizasyon). İdeolojiler böyle doğmaz.

Kuşkusuz, yönetici sınıfların sözcüleri ve ideologları sürekli olarak insanların bilinçli ve kasıtlı aldatmalarıyla uğraşırlar. Fakat, bilinçli aldatmaca sisteminin arkasında daima kendisini aldatmaca da yatar.

Bu noktaya ilişkin olarak, eski Yunan'da aşırı ideolojik gericiliğin temsilcisi olan Eflatun örneğini alabiliriz. Eflatun, *Cumhuriyet* adlı eserinde, insanları baskı altında tutmak için yöneticilerin «asil yalan» diye adlandırdığı şeyi yaymalarını öğütlemişti: Doğru olmadığını çok iyi bildikleri halde, yöneticilerin ve yönetilenlerin, yöneticiler «altın» ve geri kalan insanların da «bakır ve demir» insanlar olarak iki ayrı türden olduklarını iddia etmeliydiler. Eflatun, aynı zamanda , en iyi toplum sisteminin aristokrasi olduğunu ve ondan yapılacak herhangi bir ayrılmanın anarşi ve soysuzlaşmaya yolaçacağını söylüyordu. Hiç kuşkusuz, inandığı buydu. Sınıfının yanılsamalarından biriydi ve görüşünün esas temelini oluşturuyordu. Eflatun'un ortaya koyduğu ve biçimlendirmek için çok çalıştığı aristokratik köle sahipliği ideolojisinin görüş açısından insanlara yalan söylemek oldukça doğaldı ve bu tür yalanlar «asil»diler.

Bütün yönetici sınıf ideolojilerinin durumu budur. Gerçek sahte bilinçlilik kasıtlı aldatmaca ile bir bütün haline gelir. Dolayısıyla, ikisi de çok yakın bir şekilde birbirlerini örerler ve hatta bazan ayırt edilemezler. Fikirler dahil, her şeyin alınıp satıldığı kapitalist toplumdaki durum özellikle budur. Satılık fikirleri olanlar, onları para karşılığı satılacak mallar olarak görürler, inanılması gereken hakikatler olarak değil.

Özel ideolojilerin sınıf güdülü karakterleri çok uzun bir zamandan beri biliniyor. Yeni sınıf iktidarı alıp ve sonunda eski yönetici sınıfa karşı yeni bir ideoloji ortaya koymaya başladı mı, genel olarak, eski ideolojinin politik hasımlarının çıkarlarını ifade ettiğini anlar. Dolayısıyla bu ideolojiye, sınıf çıkarları tarafından harekete geçirilmiş bir sahtelikler sistemi olarak saldırır. Diğer yandan da, kendi ideolojisini,

bütün toplumun gerçek ihtiyaçlarını karşılayan bir hakikat sistemi olarak ortaya koyar.

«Kendisini kendinden önce yöneten sınıfın yerine koyan her yeni sınıf,» diyorlardı Marx ve Engels, «genellikle amacına ulaşmak, çıkarlarını, toplumun bütün üyelerinin çıkarları olarak temsil etmek için ideal bir biçimde koymağa zorlanır. Fikirlerine evrensellik biçimi verir ve onları rasyonel, evrensel olarak gereçli şeyler biçiminde ifade eder. Devrim yapan bir sınıf, en başından bir *sınıfa* karşı olduğu için, bir sınıf olarak değil, bütün toplumun temsilcisi olarak ortaya çıkar.» (*Alman İdeolojisi*, Kasım I, Bölüm1.)

O halde, yeni oluşturulmuş bir ideoloji, sanki bir sınıfın çıkarlarına değil de, bütün insanların taleplerine dayanıyormuş gibi, ağırlıkla hissedilen toplumsal ihtiyaçlara tekabül eden, yeni ufuklar açan evrensel bir fikirler sistemi olarak gelişmeye genellikle büyük bir güçle başlar. Ancak, zaman boyunca yeni yönetici ve sömürücü sınıf, kendi iç çelişmeleriyle düğümlenmeye başladıkça, ideolojisi de devrimci *ateşini* yitirir. Tutucu bir hale gelir. Çürümeye ve dağılmaya başlar, En sonunda, sınıf güdülü aldatmacalar sistemi olarak başaşağı durmaya başlar, sözcüleri de, özgün düşünürlerden yönetici sınıfın kiralık propagandacıları haline dönüşerek soysuzlaşırlar.

8. BİLİM

Üretim Sürecindeki Fikirler

Üretim ilişkilerinin bilinçlilikdeki görüntüsel başaşağı yansımasının gelişmesinin yanısıra, insanların etrafını çevreleyen üretim süreci içinde, üretim sürecinin bizzat kendisi, faaliyetleri ve toplumsal ilişkileri içinde onları ilgilendiren maddi nesneler hakkındaki gerçek fikirleri de gelişir.

Çünkü, üretimin ve üretimden doğan toplumsal ilişkinin gelişmesi, nesneler hakkındaki gerçek fikirlerin, onların iç bağıntılarının, hareketlerinin, değişik insan faaliyetlerinin ve ilişkilerinin incelenmesini talep eder ve buna yol açar. İnsanlar, böylesine doğru fikirlere sahip olmadıkça başarılı bir şekilde üretime devam edemezler ya da toplumsal mese-

lelerini çöemezler. Üretici güçleri ne kadar değişik ve kuvvetli, toplumsal faaliyetleri ne kadar değişik ve karmaşık olursa, değişik tasarımlarını başarılı bir sonuca ulaştırmak için doğa ve kendileri hakkında o kadar fazla şey bulmak zorundadırlar.

Marx ve Engels'in işaret ettiği gibi, ideolojinin gelişmesinde «bilinçlilik, kendisini, varolan pratiğin bilinçliliğinden başka birşey sanabilir.» Fakat aynı zamanda, bilinçlilik, varolan pratikten kendisini bu şekilde soyutladıkça, varolan pratiğin bilinçliliği de pratik geliştikçe gelişir. Başaşağı durmuş ideolojinin hayal alemindeki uçuşlarına yol açan üretimin, iş bölümünün ve üretim ilişkilerinin bu gelişmesi, aynı zamanda, gerçek hayat şartları hakkındaki doğru fikirlerin gelişmesine de yol açar.

Bu tür doğru fikirler kendiliklerinden doğmazlar. Emek sarfedilerek oluşturulmaları, işlenmeleri ve pratikte denenmeleri gerekir. Toplumsal pratikleri boyunca insanlar tarafından yapılan bir çok *buluşu* temsil ederler.

İnsanların buluşlarının ilk kaynağı, toplumsal üretimin pratiğidir.

İnsanların üretmeyi amaçladıkları şey hakkında bir fikirleri olmasının, üretimin toplumsal sürecinin bir karakteristiği olduğunu görmüştük. Bu bilinçlilik olmaksızın, en ilkel yemek arama ve avlanma biçimlerinde bile olsa, beşeri anlamda üretim yoktur ve olamaz. Dolayısıyla, üretirken ilişkiye girdikleri nesneler, kullandıkları malzeme ve teknik hakkında zorunlu olarak fikirler de oluştururlar. Bu nesnelerin ve malzemelerin nitelikleri ve onlarla neler yapılabileceği hakkında buluşlar yaparlar.

«Emek sürecinin ana unsurları,» diye yazıyordu Marx, (*Kapital*, I. Cilt, 7. Kısım, I. Bölüm.), «(1) insanın kişisel faaliyeti, yani bizzat işin kendisi; (2) işin konusu; ve (3) aletleridir.» Bu unsurların hiçbirisi, bunlara tekabül eden fikirler ve buluşlar olmaksızın harekete geçirilemez. Üretimin ve iş bölümünün gelişmesiyle birlikte çalışma biçimleri daha çeşitli bir hale geldi, konusu yaygınlaştı ve aletleri geliştirildi. Bu da, bunların yanısıra, insanların fikirlerinin gelişmesi ve yeni buluşlar yapmaları demekti.

Örneğin, toplumsal ilişkilerini ve doğayla olan yakınlıklarını büyü ideolojisiyle açıklayan ilkel insanın, avladığı hayvanların değişik özellikleri, davranışları —öbür şeylerin yanısıra, mağara resimlerindeki bilgisinden de görüldüğü gibi— ve onların değişik türleri hakkında hassas ve net fikirleri vardı. Tarımın ve el sanatlarının gelişmesiyle birlikte yeni buluşlar yapıldı. İnsanların doğal nesneler, onların özellikleri, değişik üretim süreçlerinde kullanılan ilkeler hakkındaki fikirleri büyük ölçüde gelişti, ilerledi. Artık, modern kapitalist toplumda burjuva dininin, politik ve felsefi görüntülerinin, bütün davranışlarının yağını çıkartan kurumlar ve üniversiteler uygulamalarıyla insanların doğa üzerindeki hakimiyetlerinin gelişeceği ilkelerin ve net, sistematik doğa bilgisinin geniş ve büyüyen birer deposudurlar. Bütün hepsi, binlerce yıllık insan çabasının ve özellikle kapitalizm çağında üretimde başarılan cesur ilerlemelerin bir ürünüdür.

Böylece, eğer insanların yanılsamalarının esas kaynakları üretim ilişkilerindeyse, insanlar sürekli olarak, son tahlilde, üretim sürecinin kendisinden doğan buluşlar yapmaktadırlar. Bu buluşlarda, nesnelerin ideolojik önkavramı, ters dönmesi ya da gizlemesi olmayan üretim sürecinin değişik özelliklerini ve niteliklerini yansıtan soyut fikirlerin bir gelişmesi vardır.

Doğa ve teknolojik gelişme hakkındaki böylesine fikirler gerçekte, bizzat üretici güçlerin önemli bir boyutunu meydana getirirler. Üretim güçleri, üretim deneyleri ve üretim yetenekleriyle birlikte insanları kapsar. İnsanların üretim deneyleri, yetenekleri fikirlerinde kaydedilir, genelleştirilir ve sistematik bir hale getirilir. Bu fikirlerle donatılmış olarak üretim araçlarını faydalı hale getirirler ve onları geliştirirler. Bundan başka, üretim sürecinin, konularının ve araçlarının, genel olarak doğa ve teknoloji ilkeleri bilgisinin büyümesi sadece üretimin belirli bir düzeyde devam etmesi için esas bir şart değildir. Uygun şartlar altında üretimin yeni atılımlarına katkıda bulunur. Böylece de, yeni üretim güçleriyle temas haline sokabilmek için üretim ilişkilerinde, sonuçta gerekli devrimci değişiklikleri yapabilecek unsurlardan biri haline gelebilir.

Doğa Bilimlerinin Doğuşu

Doğa bilimleri, üretim sürecinde birikmiş olan fikirlerden ya da bilgiden doğar.

Engels, *Doğanın Diyalektiği*'nde, «en başından, bilimlerin kökeni ve gelişmesi üretim tarafından belirlenmiştir,» diye yazıyordu.

Engels, bütün antik çağ boyunca bilimsel araştırma unsurunun, astronomi, matematik ve mekanikle kısıtlı kaldığını gözlemlemişti. Çünkü «astronominin... sadece mevsimler için olması kır (pastoral) ve tarım insanları için kesinlikle vazgeçilemez bir unsurdur. Astronomi ancak matematiğin yardımıyla gelişebilir. Dolayısıyla, bunun da halledilmesi gerekirdi. Ardından, tarımın belli bir aşamasında ve belli bölgelerde (Mısır'da sulama amacıyla su kullanılması) ve özellikle şehirlerin ortaya çıkmasıyla büyük inşaatlar ve el sanatlarının — mekaniğin — gelişmesi. Mekanik, kısa bir süre sonra denizcilik ve savaş için de gerekli oldu. Üstelik, bu, matematiğin yardımını istiyor ve onun gelişmesini de ilerletiyordu.» Daha sonra, kapitalist sisteme yol açan ve bir süre sonra onun içinde yer alan üretim güçlerindeki yeni gelişmelerle birlikte birbiri ardından yeni bilimler — fizik, kimya, biyoloji ve jeoloji — doğdu. «Eğer... olağanüstü bir oranda gelişen bilimler zorlanarak düşünmeden, birdenbire doğmuşlarsa, biz bu mucizeyi yine üretime borçluyuz.»

Eğer bilimlerin gelişmesi üretimle belirlenmişse, bu, bilimlerin gelişme tarihindeki eşit olmayan oran ve o gelişmenin genellikle tek yönlü karakteri için de geçerlidir. Üretimin değişken karakteri ve değişik üretim süreçlerine yapılan vurgulama, onun için de doğrudur. Böylece, örneğin kimya, her ne kadar mekanik ve biyoloji bilimlerinin çeşitli dalları önemli ölçüde gelişmişse de, modern çağa kadar çok gelişmemişti. Aynı şekilde, savaş üretimine ilişkin bütün bilimler enerjik bir şekilde teşvik edilirlerken, tarım bilimleri modern tekelci sermaye tarafından gözardı edilmişti.

Üretimden Ayrı, Uzmanlaşmış Yüklenimler Olarak Bilimler

Bilimler, kendi uzmanca teknikleri ve kuramlarıyla esasen uzmanlaşmış yüklenimlerdir. İş bölümünün bir ürünü

olarak bilimlerin doğuşu, bizzat üretimin kendisinden ayrı olarak değişik doğal nesnelerin ve doğal süreçlerin özelliklerinin bir araştırılması başlayınca, bunun sonucu olarak da, bu tür araştırmalara bağımlı olarak fikirlerin özel bir işlenmesi, genelleştirilmesi ve sistemleştirilmesi başlayınca ortaya çıkar.

Ancak böyle şartlar altında bilimlerden sözedebiliriz. Dolayısıyla, değişik hayvan, bitki türleri hakkında, değişik maddelerin nitelikleri ya da mevsimler hakkında —her ne kadar yaygın ve netseler de— ilkel kabileler tarafından sahip olunan bilgilere «bilim» adını çok zor verebiliriz. Böylesine bir bilgi, bilim düzeyine mevcut üretimden — ilk planda avcılık, alet yapımı, bahçecilik vb.— ayrı olarak, bu nesneler özel araştırmaların konusu haline gelince ve bunun sonucunda onlar hakkındaki buluşların, bilginin özel bir organı olarak genelleştirilip sistematik bir hale getirilmesiyle ulaşır.

Bilimsel kuramı ilerici bir şekilde, doğal nesneler ve bizzat üretim sürecinin içinde bulunan ve üreticilerin işleri, konusu ve araçları hakkındaki kendi bilinçliliğini meydana getiren süreçlerin bilgisinden ayıran, bilimlerin önde gelen üç özelliğini ayırdedebiliriz.

(1) Bilimler, doğal nesnelerin ve süreçlerin *sistematik tanımlamaları ve sınıflandırılmalarıyla* ilgilenirler. Eski Mısırlılar gibi astronomi biliminin öncüleri tarafından üstlenilen kutsal varlıkların tespit edilmeleri ve onların hareketleri ya da zooloji çalışmaları, bilinen birçok (aynı zamanda hayali) hayvanın, değişik hayvanların değişik özellikleriyle çakışan yasalar ifadelendirme çabalarıyla birlikte sistematik tanımlamalarını ve sınıflandırılmalarını içeren, Aristo gibi canlı doğanın ilk öğrencileri tarafından derlenen «doğal tarihler» bunun örnekleridir.

(2) Doğal nesnelerin ve onların hareketlerinin bu tür tanımlama ve sınıflandırılmalarına oturan bilimler, doğal nesnelerin gözlenmiş özelliklerini ve hareketlerini yöneten ve onlarda ortaya çıkan *ilkeleri ve yasaları* ifadelendirmek için soyutlamayla ilerlerler. Örneğin, mekanikteki kütle, moment vb., ya da matematikteki sayı ve geometrik biçim kavramları bu tür bir soyutlamayla ortaya çıkmıştır.

(3) Bilimler, bu tür kavramları faydalı hale getirerek *varsayımların* ifadelendirilmesiyle ilerlerler. Bu varsayımlar, araştırılmış olan nesnelerin özelliklerini, iç bağıntılarını ve hareketlerini *açıklamaya* ve böylece, onların daha başka özelliklerini, iç bağıntılarını ve hareketlerini *keşfetmeğe*, ve insanların anlayabilmeleri ve kullanabilmeleri için fenomenin sistematik bir kuramını araştırmağa çalışırlar.

Dolayısıyla bilim, kökünün üretimde olması ve üretimde uygulanmasının yanısıra, üretimden ayrı olarak, aynı zamanda uzmanlaşmış bir faaliyet biçiminde de gelişmiştir.

Ardından, bunu geliştirenlerin çok sık olarak üretimle olan bağlantısının farkında olmadıkları, hatta inkâr ettikleri gelir. Faaliyetlerindeki kendi bilinçlilikleri söz konusu olunca, belki de, araştırmalarını sevdikleri için, görevleri olduğu için, meşhur olmak istedikleri için, belki de rakiplerine yanlış olduklarını ispatlayarak onların gerilemelerini sağlamak için, insanlığa olan sevgilerinden ve onları aydınlatmak için, sadece bilgi uğruna, hiçbir ard düşünceleri olmaksızın yürütüyorlardır. Bilimsel çalışmada birçok öznel unsur hareket edebilir ve etmektedir. Bu unsurlar, çalışmanın karakterini ve ortaya çıkışını etkileyebilir ve kuşkusuz etkilemektedir de.

Bundan başka, bilim bir kere belirli buluşların yoluna oturtuldu mu, genellikle başkalarına, üretimle ilişkili olan, özel pratik problemlerden bağımsız, kendi mantığıyla ilerleyen, sonuçları takip etme ve ortaya çıkan fikirleri genelleştirme ve sistemleştirme sürecine yol açar.

Bu nedenle, önemli bilimsel problemler genellikle, pratik ihtiyaçlardan ve pratik uygulama olanaklarından çok önce açıklanır. Örneğin, elektro-manyetik dalgaların varlığı hakkındaki bilimsel sonuçlara radyonun icad edilmesinden çok önce varılmıştı. Atomik parçalanma, atomik enerjinin pratikteki uygulamasından yıllar önce bulunmuştu. O halde, bilimsel ilerleme, pratik uygulamadan bağımsız, kendi başına bir anı ele geçirmeğe dikkat eder. Bunun yanısıra, o uygulama pratik olarak mümkün bir hale gelse bile, genellikle politik ve ekonomik hesaplarla geciktirilir.

Üretim kuramları olarak bilimler, hem kişisel faaliyetleri ve örgütlenmelerinden hem de uygulayıcılarının bilinçli-

liğinden ötürü daha başlangıçta üretim pratiğinden ayrılırlar. Aynı zamanda, bilimlerin karakteri ve düzeyleri üretimin karakteri ve düzeyine bağlıdır. Son tahlilde, problemleri, üretimin problemlerinden doğar ve sonuçları tekrar üretime taşınır. Bilimlerin gelişmesi daima üretimin gelişmesine bağımlıdır. Karşılığında da üretimi besler ve onu ileriye götürür. Bilimin üretimden farklı olması bir ayrılma değil, aksine, çok yakın bir bağlanmadır. Bu temeli oluşturan bağlantı ne zaman ayrılmağa başlamışsa, bilimler durmağa ve ardından da çürümeğe başlamışlardır. Bilime yeni bir hız verildiği zamanlar, genellikle yeni üretim tekniklerinin geliştirildiği zamanlardır. O halde, bilimdeki yeni yolların öncüleri olanlar, genellikle kendi pratik çıkarlarında yeni üretici süreçleri yakından birleştirmiş olanlardır. Bunu, yeni fikirlerin ve buluşların bilimsel olarak işlenmesi ve geliştirilmesi süreci izler. Eğer teknik uygulamaları başarmayı yerine getiremiyorsa ve bu uygulamadan doğan problemleri çözmeden yoksunsa, bu süreç uzun süre desteklenemez.

Bilim ve Sınıflar

Bütün bu anlatılanlar, bilimlerin yükselmesinin iş bölümünün bir ürünü olduğunu gösterir. Bilimler, fiziksel emekten farklı olarak — üretim emeğinden ayrılmış kuramsal faaliyetin özel bir dalı şeklinde — zihinsel emeğin bir ürünü olarak gelişirler. Buradan, bilimlerin gelişmesinin sınıfların gelişmesiyle çok yakından bağımlı olduğu ortaya çıkar. Değişik sınıflar, değişik zamanlarda bilimlerin gelişmesini ellerine almışlar ve bunun sonucu olarak, gelişmesini sınıf çıkarlarına göre etkilemişler ve bilimlerin niteliklerine kendi sınıf ideolojilerinin belirli özelliklerini sokmağa çalışmışlardır.

İş bölümünden, özel mülkiyet ve sömürücü sınıflar, dolayısıyla da tamamen üretici çalışmayla ilgilenen üreticiler kitlesiyle, genel yönetimle, toplumun idaresini ele geçiren imtiyazlı, işsiz azınlık arasındaki bölünme doğmuştur. Zihinsel emeğin bir dalı olarak bilimlerin gelişmesi, fiziksel üretim emeğinden kurtulmuş böylesine bir zihinsel faaliyeti üstlenebilecek bir azınlığın varlığına bağımlıydı.

O halde, herhangi bir dönemde toplumun, dolayısıyla

da devletin, dinin vb., genel yönetimini ve idaresini ele almış olan bir sınıf, aynı zamanda bilimlerin idaresini de ele alır ve onların gelişmeleri üzerinde etkileyici bir denetim uygular.

Bilimler, esas olarak, özel yüklenimlerin yanısıra, toplumsal olayların genel yönetim ve idaresi için gerekli unsurların parçaları olarak gelişirler. Böylece bilimler, değişik sınıfların ellerinde çıkarlarına (a) üretimi sürdürmek ve yaygınlaştırmak; (b) genel olarak toplumsal olayları idare ve kontrol ederek hizmet eden unsurlar ya da araçlar olarak gelişir. Sadece cehalet içinde kalmaktan ya da sahte kuramlar icadetmekten ötede, bir takım sorunları da hallettiklerinden çıkarlarına uyduğu sürece, bu sınıflar, bilimlerin gelişmesini hızlandırır ve teşvik ederler.

Bundan dolayı bilimin yayılması ve aynı zamanda bu yayılmanın sınırları, zaman zaman belirli sınıfların varolma şartlarından ortaya çıkan çıkarlar tarafından yönetilir.

Örneğin, köleci ve feodal toplumlarda tarım ve sanayideki nispeten düşük gelişme düzeyinin varlığına bağımlı olan yönetici sınıfların varolma şartları, bilimlerin gelişmesinde sadece çok kısıtlı bir imkana izin vermişti. Fakat burjuvazi doğar doğmaz, çıkarları öncelikle manüfaktür ve sanayinin gelişmesine bağımlı olarak, insan ve toplum ilişkileriyle olan devrimci mücadelesinin şartlarında bilimsel çalışmanın aşırı bir büyümesini talep etti. Modern bilim, kapitalizmin gelişmesinin şartları altında yaratılmış olan toplum ve doğa süreçlerinin anlaşılması ve kontrol edilmesi unsurları olarak burjuvazinin yaratmış olduğu birşeydir. Burjuva toplumunun en tipik ürünlerinden biridir.

Bilimde Sınıf İdeolojisi

Belirli bir sınıfın bilimin genel gelişmesinde yönetici rolünü üstelenmesi olgusu, aynı zamanda, bilimin fikirlerinin gelişmesine de belirli şartlar, sınırlamalar koyar.

Bir sınıfın varoluşunun maddi şartlarının temeli üzerinde, sınıf ideolojisinin karakterini belirleyen önkavramlar da oluşturulmuştur. Bu önkavramlar şu ya da bu şekilde, ideolojik çalışmalarının her alanında o sınıfın akıl temsilcileri

tarafından kullanılır ve uygulanır. Dolayısıyla, bilimsel çalışmada da kullanılırlar ve uygulanırlar. Bilim kuramlarının içine girerler ve kendilerini ortaya koyarlar. Böylece de her özel dönemde bilimlerin bütün gelişmesini etkilerler ve renklendirirler.

Örneğin köleci toplumda, varolan herşeyin Allahtan başlayıp, ikinci derecede ruhsal varlık kademelerinden geçerek, insanlara, hayvanlara, bitkilere ve minerallere inen bir hiyerarşi oluşturduğu fikri geliştirilmiş ve bu fikir, feodal toplumda daha da fazla işlenmiştir. Herşey, sistemdeki yerine ilişkin olarak bir amaç için varolur. Hareketleri ve değişikliklerinin yanısıra esas özelliklerini belirleyen de budur. Bu tür bir kavram bilimlere hakimdi. İnsan ya da doğayı ilgilendiren her kuramın onun vasıtasıyla ifadelendirilmesi ve ona uydurulması gerekiyordu.

Ay yuvarlağı ardındaki cennetlerin, dünyaya nazaran üstün derecede bir varlığa ait olan üstün bir doğa olduğu kabul edilirdi örneğin. Bundan dolayı, kutsal hareketlerin (zorunlu olarak yuvarlak oldukları sanılıyordu, çünkü böylesine hareketler için en mükemmel olan biçimdi) dünyanın uyduğundan farklı yasalara uyan kurallar olduğu kabul ediliyordu. Dünyevi varlıklar, doğal olarak dünyada gözlemlendiği biçimde yerçekimine cevap veren, merkeze doğru düşme eğilimdedirler. Ancak bu, cennetler için geçerli değildir. Böylesine fikirler, dünyanın bütün evrenin merkezi olduğu ve güneşle yıldızların onun çevresinde döndüğünü varsayan Batlamyus'su anlayışla ifade edilmişti. Güneşi merkeze koyarak, dünyayı da gezegenlerden biri haline getiren Kopernik, bu anlayıştan kopmada etkin bir rol oynadı. Evrendeki bütün cisimlerin hareketlerini bir tek evrensel mekanik sebeb şeması altında toplayan Newton'cu evrensel yerçekimi ve hareket yasaları kavramına yol açtı.

Genel olarak burjuva ideolojisi ve özel olarak burjuva bilimi saldırıya geçti ve en sonunda, eski, geleneksel kavramları büyük ölçüde temizledi. Bu saldırı, burjuva toplum ilişkilerinin büyümesi temelinden doğdu ve gelişti. Eski kavramların yerini alanlar, yeni ve tipik burjuva kavramlarıydı. Bütün maddi varlıkların ve mekanik sebebin temel niteliksel özdeşliği kavramları. Aynı zamanda, en radikal temsilci-

lerinin yanısıra burjuvazi, hiçbir şekilde Allah ve ruh kavramlarını kaldırıp atmadı. En temel biçimdeki maddi varlığı en alta ve en yüksek türdeki ruhsal varlığı (Allah'ı) en üste koyan varlık hiyerarşinin yerine, evrenin tamamiyle farklı iki ayrı alana — bir tarafta sabit, determinist yasaların konusu olan maddi varlık, diğer tarafta da Allah ve ruhsal dünya — bölünmesi ortaya sürüldü.

Bu tür burjuva kavramları, şu ya da bu şekilde, köleci ve feodal kavramların eski ve ortaçağ bilimlerine yaptığı gibi, modern bilimin bütün kuramsal ürününe girdi. Ancak bir farkla : eski kavramlar, doğanın deneysel yöntemlerle keşfedilmesine karşıydılar; yeni kavramlar ise bu yöntemlere uygundu ve bunu talep ediyordu.

Buluş ve Önkavram.

Bilimsel kuramdaki bu sınıf ideolojili etkiden dolayı, bilimlerin gelişmesinde bilimin yaptığı buluşlarla, bilimin üstlendiği ve kullandığı önkavramlar arasında bir ayrılık her zaman doğar.

Araştırmaların sonucu olarak bir buluş, varolan nesnelerin türleri, içbağıntıları ve yasaları bilinince yapılır. Fakat buluşlar, her zaman açık kavramların yardımıyla ifadelendirilmiş olan önermelerde ifade edilmelidir. Böylesine önermeler de, genel kuramın bir parçasını meydana getirecek şekilde yapılır. O halde, herhangi bir zamandaki bilimlerin fikir ve kuramlarının genel toplamını göz önüne alırsak, bir yandan, gerçek buluşların ifadelendirilmelerini, öte yandan da buluşların genel bir kuram halinde ifadelendirilmiş ve örülmüş olan genel önkavramları içerdiklerini buluruz.

Bilimde daima varolan buluş ve önkavram arasındaki bu farklılık, buluşla önkavram arasında genellikle bir çelişmenin doğmasına yolaçar. Bu çelişme, bilimlerin gelişmesi boyunca sürekli olarak iş başındadır.

Bu çelişme, özünde, bilimdeki içerik ve biçim arasında ki bir çelişmedir. Bilimin yaptığı buluşların gerçek içeriğiyle, ifade edildikleri ve genelleştirildikleri kuramsal biçimler arasındaki bir çelişmedir. Olumlu ya da olumsuz olmak üze-

re iki biçimde de geçerlidir. Olumlu yönden, yeni buluşlar eski önkavramların yıkılmasına yardım eder ve nesneleri yeni yollardan anlamaya götürür. Olumsuz olarak da, eski önkavramların tutulması, yeni buluşların ilerlemesini engeller.

Örneğin, aynı, kutsal hareketlerin tamamen dünyevi hareketlerden farklı olduğu nosyonunun astronomi ve mekaniğin ilerlemesini engellediği gibi, modern doğa biliminin şafağında, eski önkavramlar yeni buluşların ilerlemesine engel oluyordu. Ardından, astronomi ve mekanikteki yeni buluşlar eski kavramların yıkılmasına yardım etti ve yeni bir görüş için yollar açtı.

Yine, modern burjuva doğa biliminde bilimin buluşlarıyla onları geleneksel, burjuva mekanik-metafizik yorumlama yöntemi arasında bir çelişme doğmuştur.

Ancak Engels, modern doğa biliminin buluşlarının toplulaştırıcı etkisinin «son çözümlemede, doğanın diyalektik olarak işlediğini, metafizik olarak işlemediğini,» göstermek olduğuna işaret etmişti. «... Fakat, diyalektik olarak düşünmesini öğrenen doğacı (naturalist) az ve seyrektir. Buluşun sonuçlarıyla, önkavramlı düşünce biçimleri arasındaki çatışma da, kuramsal doğa biliminde şimdi sürmekte olan sonsuz karmaşıklığı açıklamaktadır.» (*Bilimsel ve Ütopyacı Sosyalizm*, 3. Bölüm.)

Bu çelişme, bir yandan bilimin ilerlemesini elinde tutan bilimdeki «sonsuz karmaşıklığa» yolaçar. Örneğin biyolojide, canlı süreçler hakkında son derece katı mekanik fikirler öne sürülmüş ve bunlar zorluk çıkartınca da, «mekanizm» ve «vitalizm» arasında verimsiz bir zıtlıkla sonuçlanan hayat güçleri hakkındaki gizemsel fikirlere başvurulmuştu. Aynı şekilde, fizikteki modern buluşlar, geleneksel mekanik neden şemasını altüst edince, bütün nedensellik fikrinin yıkıldığı ve esas fiziksel süreçler hakkında «hiçbir resmin» çizilemeyeceği iddia edilmişti. Diğer taraftan da, buluşların birikimi yeni düşünme yollarına ve burjuva ideolojisinin kaldırılarak yerine diyalektik materyalizmin konmasına yolaçtı. Fizikteki yeni gelişmeler hakkındaki incelemesinde Lenin, şöyle diyordu: «Modern fizik doğum sancısı çekiyor; diyalektik materyalizmi doğuruyor.» (*Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm*, 5. Kısım, 8. Bölüm.)

Şimdiye kadar, sadece doğa bilimlerini tartıştık. Fakat aynı zamanda toplumsal bilim de var.

Doğal fenomenin özellikleri ve yasalarının araştırmalarını yürüten doğal bilimlerin gelişmesi, esasta, üretim tarafından belirlenir. Diğer taraftan toplumsal fenomenin özelliklerinin ve yasalarının araştırılmasını yürüten toplumsal bilim ise, sınıf mücadelesi tarafından belirlenir. Toplumsal bilimin kökleri, değişik sınıfların, sınıf mücadelelerinde kazandıkları deneylerde bulunur.

Bilimler daima bazı gereksinmelerden doğarlar. Son tahlilde, doğa bilimlerini ortaya çıkartan, üretimin gereksinmeleri olmuş ve araştırmaları, hangi sınıf üretime yön veriyorsa onun çıkarları doğrultusunda olmuştur. Ardından, genel yönetimin ve toplumsal olayların kontrolu toplumsal bilimi ortaya çıkarmıştır. Onun araştırmaları da, gerçekte toplumsal olayları yöneten ve kontrol eden ya da böylesine bir yönetimi ve kontrolu sağlamak için mücadele eden sınıfın yararına yürütülmüştür.

Köleci, feodal ve kapitalist toplumda toplumsal fenomenin araştırılması önemli ölçüde gelişmiştir. En güç araştırmalar, değişik toplulukların tarihindeki kamusal olayların sırasını ortaya koyan tarihçilerin araştırmalarının yanısıra, değişik toplum ve yönetim biçimleri ve herhangi bir yönetimin önem vermesi gereken toplumsal bilim hakkında yapılmıştır.

Modern işçi sınıfının çıkışına kadar bu araştırmalar, sömürücü sınıfların temsilcileri tarafından yürütülmüştür. Dolayısıyla, toplumsal bilimde birleştirilmiş insan ve toplum hakkında çıkartılan dersler ve sonuçlar, sömürücü sınıflar tarafından ortaya konanlardır. Bu, toplumsal bilime doğa biliminden son derece farklı bir karakter kazandırmıştır. Sömürücü sınıfların temsilcileri tarafından geliştirildiği biçimde —insanların birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen— toplumsal bilim, —dış doğayla ve insanın doğa üzerindeki faaliyetleriyle ilgilenen— doğa biliminden tamamen ayrılmıştır. Aynı sınıfların dış doğa üzerinde yaptıkları şekilde toplumun güvenilir bir biliminin temelini kurmanın imkânsız olduğu ispatlanmıştır.

Toplumsal bilimi doğal bilimden esas olarak ayıran dört ana özellik vardır :

(1) Sınıf çıkarları, doğal bilimlerde yapmadıkları biçimde toplumsal bilimdeki belirli araştırmaları ve buluşları yasaklarlar. Toplumsal bilimlerin sınıf mücadelelerine destek olması amacıyla sömürücü sınıflar tarafından geliştirilmesi olgusu, toplumsal bilimin buluş yapabilme ihtimallerine aşılmaz sınırlar koyarlar; tabii, toplumsal bilim bu sınıfların ellerinde kaldığı sürece.

Şüphesiz, kendi ideolojik nedenlerinden dolayı doğa hakkındaki değişik buluşlara yönetici sınıfların temsilcileri tarafından bir süre karşı çıkıldığı doğrudur. Bu anlamda da doğa bilimlerinin yolu bazen düzlükten başka herşeydir. Örneğin Galile, daha sonra Darwin ya da en yakın zamanda Miçurin* örnekleri böyleydi. En sonunda, kaçınılmaz olarak olguları, buluşları tanımak zorunda kaldılar, özümlediler ve kullandılar. İdeolojiler de kendilerini yeni buluşlara uydurdular. Öte yandan, toplumsal bilimde direnme daha kuvvetlidir. Bir sömürücü sınıf, eğer kendi sınıf çıkarlarını öldürücü bir biçimde etkileyecekse toplum hakkındaki yasaları ve olguları tanımayacaktır. Kendi sömürü sisteminin gerçek doğasını ortaya koyan olguları ve o sistemin kaçınılmaz çöküşünü berrak bir hale getiren yasaları tanımayacaktır.

(2) Sömürücü sınıflar, doğa bilimlerini insanların doğa üzerindeki kollektif hakimiyetlerinin araçları olarak geliştirirlerken, aynı şekilde, insanların kendi toplumsal örgütlenmelerindeki kollektif hakimiyetlerinin bir aracı ola-

---

* Micurin, İvan Vladimiroviç. 1855 - 1935. Çağdaş Genetiğin öncülerinden. Deneysel biyoloji çalışmalarında bulundu.

Ölümünden sonra, Trofim Denisoviç Lisenko, Miçurin'in görüşlerini savundu ve geliştirdi. Klasik kalıtım kuramlarına (Mendel yasaları vb.), şiddetle karşı çıktı. Stalin tarafından ödüllendirildi. Stalin'den sonra SSCB Bilimler Akademisi'ne başkan oldu. Daha sonra bu görevden alındı. 1965 de Genetik Enstitüsü müdürlüğünden de uzaklaştırıldı. Ardından, SSCB de Mendel yasaları kabul edilerek, Miçurin'ci kuramdan vazgeçildi. — çev.

rak toplumsal bilimi geliştirmemişlerdir. Sömürücü sınıflar, toplumsal bilimleri sadece kendi sınıf hakimiyetlerini güven altına alma ve devam ettirmeye yardım edici bir araç olarak geliştirmişlerdir. Toplum hakkında kuramsal ve pratik sonuçların ortaya çıkarıldığı bir çok araştırma üstlenilmiştir. Fakat, doğa bilimlerinin araştırmalarının ve çıkardığı sonuçların tam tersine, toplum üzerine yapılan araştırmalar, amaçladıkları sonuçların gerçekleştirilmesi için sarfedecekleri birlikte çalışma çabalarını yönetmek ve planlamak için faaliyetlerinin sonuçları üzerinde insanların bu tür bir denetimi yürütmelerine imkân vermemiştir.

Sömürücü sınıflar, insanların doğa üzerindeki hakimiyetlerini kurma ve arttırma unsurları olan üretim araçlarının gelişmesiyle ilgilenmişlerdir. Böylece, bu sınıfların himayesi altında doğa bilimleri, insanların doğa üzerindeki hakimiyetlerinin gerçekleşmesine daha fazla yardımcı olmuşlardır. Fakat aynı zamanda, özel mülkiyetin ve sömürünün gelişmesi insanları, bilinçli toplumsal denetimlerinin ötesinde yatan kendi toplumsal ilişkilerinin etkilerine bağımlı hale getirmiştir. Böylece, sömürücü sınıflara, insanın doğa üzerindeki hakimiyetini gerçekleştirmesine yardım eden bir doğa bilimini gerçekleştirme imkânı yaratan aynı tarihsel süreçler, insanın kendi toplumsal örgütlenmesi üzerindeki hakimiyetini gerçekleştirmesine yardım eden bir toplumsal bilimin geliştirilmesi imkânını onlardan gizler.

(3) Sömürücü sınıflar, bilimsel araştırmayı sadece doğanın üst görüngüsü için değil, bu görüngünün altında yatan nedenlerin ve yasaların araştırılması için geliştirirlerken, toplumsal bilimler, toplumun temel nedenlerine ve hareketlerinin yasalarına girmeyi başaramamışlardır.

Toplumun temel nedenleri ve gelişmesinin yasaları üretim ilişkileri, mülkiyet ve sınıf ilişkileri alanında yatar. Fakat bu alandaki bir bilimsel araştırmayı, sömürücü sınıfların imtiyazlı durumlarının temeli ve bu sınıfların hayati bir şekilde gizlemeğe ve saklamağa çalıştıkları sömürü sisteminin çelişmeli ve geçici doğasını ortaya koymadan sonuna kadar yürütmek imkânsızdır. Böylece, ilerici bir aşamada bir sömürücü sınıf, toplumun ekonomik temelinin derin bir tahlilini ne zaman yapmağa başlasa (endüstri kapitalizminin ilk döneminde İngiliz burjuvazisinin yaptığı gibi), kısa bir sü-

re sonra sınıf, kendi başarısından geriye döner. Toplumsal araştırmaları da, yanlış yönlere götürücü fikirlerle dolu olarak yüzeysel bir tanımlama düzeyine dönüşür. Sonunda, sömürücü sınıfların toplumbilimcileri, araştırılan görüngüyü asla doğru bir şekilde sınıflandıramazlar, analiz edemezler ve açıklayamazlar. Araya, sürekli olarak kendi toplum hesaplarına uygun görüntüsel motifler ve sahte açıklamalar sokarlar.

(4) Toplumsal bilim, sömürücü sınıfların ellerinde doğa bilimlerine nazaran sınıf ideolojisinin daha fazla etkisi altında kalmıştır. Doğa bilimlerinde, sınıfsal ideolojik önkavramlar, araştırmasını yaptıkları görüngünün nesnel yasalarının ve iç bağıntılarının bilimler tarafından bulunmasını çoğunluk engellemişler; ancak, en sonunda mani olamamışlardır. Diğer taraftan toplumsal bilimde, genel toplum kuramı, öncelikle sınıfsal ideolojik önkavramlar tarafından belirlenmiştir.

Sınıf çıkarları belirli araştırmaları ve buluşları yasakladığından, toplumsal bilimin yönetiminde olan sınıflar, bunu, insanın kendi toplumsal örgütlenmesi üzerindeki hakimiyetine doğru bir unsur olarak geliştirmezler. Dolayısıyla, sonuçlarını toplumsal pratikte sınamadıklarından ve toplumsal bilim, toplumun temel nedenlerini ve hareket yasalarını araştırmaktan çekindiğinden, toplumsal bilimde kullanılan genel toplum kavramlarının bilimsel araştırmalardan ortaya çıkmadığı, sınıfsal ideolojik yanılsamanın sahte bilinçliliğine sahip oldukları ortaya çıkar. Nihayet, toplumsal bilimin araştırmaları ve ulaştığı sonuçlar sömürücü sınıfların temsilcilerinin ellerinde öncelikle sınıfsal ideolojik önkavramların —toplum hakkında, belirli bir sınıfın görüntülerini kuvvetlendirmek için, toplumsal olguları belli bir şekilde sınıflama ve yorumlama, onun siyasal politikasını desteklemek için kanıtlar getirme— bir işlenmesi olarak gelişmeğe eğilimlidir.

O halde, bütün bu nedenlerden dolayı toplumsal bilim, sömürücü sınıfların temsilcilerinin ellerinde, doğa bilimlerinin vardığı aynı bilimsel statüye varmamışlardır ve varamazlar. Bu yüzden de sürekli olarak, yönetici sınıf özürü şeklinde soysuzlaşmaya eğilimlidirler.

Bu bölümü, bilimin doğası ve toplumsal yaşamda ekonomik ve kültürel gelişmede oynadığı rol hakkında çıkartılan bazı sonuçlarla toparlayacağız. Bundan sonraki bölümde de, bilimin tarihsel gelişmesinin ve sosyalist toplumun inşasında gelecekte üstleneceği görevin genel özelliklerini ele alacağız.

Bilimsel ve görüntüsel bilinçlilik biçimleri arasındaki farklılık, nesneler hakkında fikirler oluşturma yöntemlerindeki ayrılığa bağlıdır. Bir taraftan, nesnelerle olan pratik ilişkinin temelinde fikirler oluşturmak ve onları sürekli olarak pratikte deneyip sistematik araştırmalarla geliştirmek; diğer taraftan da ideolojik önkavramlardan ilerlemek.

Bu iki bilinçlilik biçimi, birbirlerini, karşılıklı olarak dışarda bırakmazlar. Birbirlerine zıttırlar, fakat birbirlerinin içine girerler. Her aşamada birbirinin içine giren, toplumsal bilinçliliğin toplam gelişmesinde iş başında olan, fakat, doğa ve toplum hakkında sahip olunan fikirlerin ve doğa ve toplum hakkındaki özel boyutların gerçek oluşmalarını birlikte belirleyen birbirlerine zıt eğilimlerdir. Bu da, karşılığında bu tür fikirlerde sürekli çelişmelerin doğmasına yol açar. Görmüş olduğumuz gibi, görüntüsel bilinçlilik biçimi toplum hakkındaki fikirlerin oluşumunda hakim unsur olarak kalırken, bilimsel bilinçlilik biçimi, derece derece doğa hakkındaki fikirlerin oluşmasında hakim etki haline gelmeğe başlamıştır.

Bilimsel araştırma ve buluş, toplumsal pratikle üretim pratiği ve sınıf mücadelesi pratiğiyle bağlıdır. Son tahlilde, daima pratiğin gereksinmelerinden doğar ve pratik tarafından yönetilir. Pratiğin gereksinmelerini karşılayarak da pratiğe temel bir katkıda bulunur.

Bilimsel araştırma ve buluş, üretim güçlerinin gelişmesinde gerekli bir rol oynar. Üretim güçlerinin gelişmesi ne kadar yüksekse, bilimin, onların gelişmesinde oynadığı rol de o kadar büyük ve zorunlu olur. Örneğin bilim, taş devrindeki üretim güçlerinde hiçbir rol oynamadı. Tarımın, metal işçiliğinin ve kamu hizmetlerinin gelişmesinde rol oynamağa başladı. Bilim olmaksızın modern teknoloji imkânsız olacağına göre, modern üretim güçlerinde büyük bir rol oynar. Hatta, bilimsel araştırma teknolojik gelişmenin öncüsü ol-

duğundan ve doğrudan, teknolojideki büyük devrimlere yol açtığından başrolü oynar.

Üretim güçlerinin gelişmesine bunu katarak bilim, toplumdaki devrimci güç haline gelir. Çünkü, onları mevcut üretim ilişkileriyle çatışmaya sokan, böylece toplumun bütün ekonomik yapısında gerekli bir değişmeyi ortaya çıkartan üretim güçlerinin gelişmesinin ilerlemesinde temel bir unsurdur. Örneğin bu, bugün fizik biliminin gelişmesi için söz konusudur. Atom enerjsi üretimi kapitalizmin yerine acil olarak sosyalizmin konmasını gerekli hale getiren unsurlardan biridir. Bu tür bir üretim toplumun hizmetinde daha verimli gelişir.

Bilim, aynı zamanda sınıf mücadelesinde de rol oynar. Doğa bilimleri bu rolü ikinci derecede, dolaylı olarak, buna karşılık toplumsal bilim doğrudan, birinci unsur olarak oynar.

Doğa biliminin birinci toplumsal işlevi, üretime yardımcı olmaktır. Bilim ve teknolojideki belirli ilerlemeler, belirli sınıfların çıkarlarına hizmet eder; ya iktidar için mücadelelerinde, ya da iktidarda oldukları zaman rejimlerini sağlamlaştırmak için. Bundan dolayı, modern bilimin ve teknolojinin ilk ilerlemeleri, doğmakta olan burjuvaziye iki yoldan hizmet etmiştir. Birincisi, gelirlerini artırmalarına, böylece toplumsal durumlarını kuvvetlendirmelerine olanak vermiştir. İkincisi, feodal ideolojiye karşı mücadelelerinde ideolojik açıdan yardım etmiştir. Burjuvazi iktidara geçince bilim ve teknoloji, kapitalist düzenin sağlamlaştırılmasında kuvvetli yardımcılar oldular. Bugün de hala tekelci kapitalist düzene hizmet ediyorlar. Aynı zamanda, sosyalizmin kurulduğu ülkelerde sosyalist inşada esas unsur ve başka yerlerde de sosyalist ideolojinin ana malzemesinin bir parçası olarak işçi sınıfının hizmetine ve sosyalizm davasına sokulmuşlar ve o hizmet içinde geliştirilmişlerdir.

Diğer taraftan, değişik türdeki toplumsal araştırmalar sınıf mücadelesine doğrudan hizmet ederler ve sınıf mücadelesinin talepleri de bu tür bir araştırmanın ana güdüsünü (motivasyon) sağlar. Gördüğümüz gibi, sömürücü sınıflar örneğinde bu, sınıfsal ideolojik görüntülerin toplumsal bilimde doğa bilimlerinden daha büyük bir rol oynadığı olgusu için geçerlidir. Değişik toplum ve yönetim biçimlerinin kı-

yaslamalı incelenmesi, değişik toplumsal faaliyet biçimlerinin tanımlanması ve sınıflandırılması, değişik ekonomik faaliyet biçimlerinin en iyi şekilde yürütülme biçiminin araştırılması, bütün bunlar, değişik yönetici ve sömürücü sınıfların iktidarı ele geçirmede ve sağlamlaştırmadaki faaliyetlerini planlama ve yönetmede öbür sınıflarla olan ideolojik mücadelelerinde sınıf görüşlerini geliştirmede hizmet etmiş olan esas uğraşlarıdır. İşçi sınıfının sınıf mücadelesinde, sosyalizm için mücadelede, toplumsal bilim, bir toplumun nasıl dönüştürülebileceğini bulmak için esas unsur olarak ilk kez geliştirilmiştir. İşte ilk kez burada doğa bilimlerine eş bir statü kazanmağa başlamıştır.

O halde, bilimin baş ve en temel toplumsal işlevi, toplumsal pratiğin gelişmesinde oynadığı rolde bulunur. Sorunları çözmek için bilimsel araştırma yaparak ve bulduklarının temeli üzerinde genel sonuçlara vararak insanlar, üretici güçlerini yaygınlaştırmağa ve geliştirmeğe, üretici güçlerinin seviyesine ve buna bağlı olarak üretim ilişkilerinin karakterine tekabül eden toplumsal ilişkilerini, bireysel ve toplumsal faaliyetlerini düzenlemeğe yetkindirler. Böylece, bilimin gelişmesi insan hayatının mükemmelleştirilmesinde, insanın doğa üzerindeki hakimiyetinin arttırılmasına hizmet etmede, toplumsal zenginliklerini, faaliyetlerinin görüş açısını ve gücünü, sorunlarını yönetme yeteneklerini ve isteklerini karşılamada esas unsurdur.

Bu, marksçılar tarafından çok önce ortaya atılmış olan «bilim, toplumun ekonomik ilişkileri tarafından belirlenen sınıf ideolojisinin bir parçası olarak mı gelişir?» sorusunu içerir. «Burjuva bilimi» ni ve «sosyalist bilim» i düşman sınıflara ve toplumsal sistemlere hizmet eden düşman ideolojiler olarak zıtlaştırmak doğru mudur?

Bir taraftan, sınıfsal ideolojik önkavramlar bilime girdiğine göre, pratikte, bilimin özel dallarında geçerli olan kuramların bir sınıf ideolojisinin parçası olarak doğduğu ve geliştiği açıktır. Böylesine önkavramlar kesinlikle belli mülkiyet ve sınıf ilişkilerinin ürünleri olarak doğarlar, bu ilişkilerin sağlamlaştırılması ve geliştirilmesine hizmet ederler ve ekonomik taban kaybolduğu zaman da kaybolurlar. Sınıf önkavramlarının gelişmede aktif bir rol oynadığı, ekonomik çıkarlarının gelişmesini bir yönde ilerlettiği ve öbür yönde

engellediği, belirli sınıflar tarafından geliştirildiği olgusunu hesaba katmazsak, bilimin tarihini ya da herhangi bir aşamadaki özün karakterini ve çelişmelerini anlayamayız. Bu anlamda, bilimsel çalışmanın gelişmesi burjuva ve sosyalist toplumlarda farklı şekillerde belirlendiğinden, «burjuva bilimi»ni ve «sosyalist bilim»i birbirine zıtlaştırmak oldukça doğrudur.

Diğer taraftan da, bilimin buluşlarının *içeriği*, sınıf çıkarları ya da bir ekonomik taban tarafından belirlenmez. Bu buluşlar, üretimin gereksinmeleri ve üretimin sonucu olarak toplumsal ilişkilere doğrudan bağlıdır. Nesnel olguları ve yasaları yansıtır. Genel olarak topluma hizmet eder ve hangi ekonomik temel olursa olsun, geçerliliğini yitirmez. Kim yaparsa yapsın, buluş, buluştur.

Somut bir örnek olarak, kuantum fiziğinin bugün burjuva toplumunda geliştiği biçimi ele alalım. Alt atomik düzeydeki maddenin hareketi yasalarına ilişkin olan buluşlar, hareket yasalarını yansıtır; onların sonuçlarını ve deneylerini içerir. Böylece de ekonomik ilişkilerle ve ekonomik çıkarlarla belirlenmiş olan belirli sınıfların ideolojik önkavramlarıyla hiçbir şekilde tayin edilmez. İşte bundan dolayıdır ki, kapitalist ve sosyalist ülkelerin bilim adamları bir bilimsel konferansta ortak bir temel üzerinde birleşebilirler, çıkardıkları sonuçları karşılaştırabilirler ve bilimin ilerlemesini ileriye götürmek için birbirleriyle yarış ederler. Kuşkusuz, en çok hükümetlerinin güvenlik yönetmeliklerinin izin verdiği ölçüde. Fakat bu buluşların çevresinde inşa edilen ve hiçbir deneyin doğrulayamadığı olayların sebebsiz meydana geldiği kuramı, burjuva ideolojisinin karakteristik bir ürünüdür. Bundan dolayı, ana buluşlarında kuantum fiziği bir sınıf ideolojisi olarak gelişmemiş, fakat, genel kuramın belirli geçici özellikleri sınıf ideolojisi tarafından etkilenmiştir.

O halde bilim, bir sınıf ideolojisi olarak mı gelişir? Toplumun ekonomik ve sınıfsal ilişkileri bilimin gelişmesini belirler. Belirli sınıfların ideolojik önkavramları da bilime girer ve gelişmesini etkiler. Gelişmesini, olumlu ya da olumsuz olmak üzere, bilimsel buluşa yardım ederek ya da onu engelleyerek etkiler. Tıpkı, genel olarak mülkiyet ve sınıf ilişkilerinin ekonomik tabanının, bilimin daha ileri gelişmesine

faydalı olup olamayacağı gibi. Fakat bilimin buluşları ve bilimsel kuramın ilerlemesi herhangi bir sınıf önkavramını ve çıkarını yansıtmaz, doğrudan, nesnel dünyanın süreçlerini yansıtır. Bu da, olgu-bulma yöntemleri olan, belirli insanların çıkarlarına uygun kuramlar çıkarmak yöntemleri olmayan bilimsel yöntemlerin ilerici uygulamasıyla güven altına alınmıştır.

Bundan başka, bizzat bilimin, toplumun ideolojik gelişmesinde son derece önemli bir rol oynadığı açıktır.

Bilimsel olarak oluşturulmuş kavramlar, bilimsel buluşlar, ideolojilere girerler ve bilim, ideolojilerin oluşturulmasında çok kuvvetli ve büyüyen bir etkidir. Böylece bazı özelliklerinde görüntüden çok, bilimsel bir hale gelirler. Bilimin gelişmesi ne kadar yüksekse, genel ideolojik gelişmede oynaması gereken rol de o kadar büyük olur.

Örneğin, doğal eleme yoluyla türlerin evrimi kavramı, hayatın geliştiği bir ünite olarak hücre kavramı, atom kavramı, samanyolunun ada evreni içindeki gezegen sisteminin bir parçası olarak dünya kavramı, burjuva toplumunda kabul edilmiş doğa görüşünün, dolayısıyla da yürürlükteki burjuva ideolojisinin parçası haline gelmiş, bilimsel olarak oluşturulmuş kavramlardır. Genel olarak burjuva ideolojisi, sadece önkavramlar yoluyla bilimin içine girmez, bilim de onun içine girer, aynı zamanda da bilimsel buluşları «yorumlamayı» araştırır sık sık.

Fakat, herşeyin üzerinde bilim, ideolojinin gelişmesinde bir eleştiri silahı olarak rol oynar. Bilimin yeni kavramları ve buluşları varolan ideolojiyle çatışır, önkavramları ve ondan çıkartılan sonuçları sarsar. Dolayısıyla, yeni sınıflar eski sınıflarla mücadele etmek için ortaya çıktıkları zaman ve yeni fikirler eski fikirlerin karşısına çıkartıldıkları anda, onlardan elde edilen bilimsel araştırmalar ve sonuçlar devrimci bir eleştiri silahı haline gelirler.

O halde bilim, herşeyin üzerinde, toplumsal gelişmede ilerici ve kurtarıcı bir rol oynar. Buluşları, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için kollektif güçlerini arttırır, yanlış ve hurafe bulutlarını süpürerek insanları, kendileri ve doğa hakkındaki bilgilerle donatarak aydınlanma unsuru olarak hizmet eder.

Belirli sınıflar ve belirli sınıflar tarafından yönetilen bazı uluslar, kendi özel karakteristikleri ve sınıflamalarının

geçici olarak üzerlerine basarak ve bilimsel buluşta o kadar ilerledikten sonra geri çekilerek bilim kuramını kendi görüntüleriyle karmaşık hale getirerek ve kullanılmalarını engelleyerek, bilimlerin gelişmesine katkılarını yapmışlardır. Ancak, kısıtlamalar ve engeller ne olursa olsun, bir sınıf ya da bir ulus tarafından başarılan başka bir sınıf tarafından üstlenilmiş ve yürütülmüştür. Böylece, bilimin tarihinde insan bilgi ve gücünün bir mirası gelişmiştir ve gelişmektedir. Bütün insanların kurtuluşu için kullanılmayı amaçlamış, insanlığın ortak mirasıdır.

9. BİLİM VE SOSYALİZM

Burjuva Biliminin Başarıları

Bilimler, modern kapitalist dönem öncesinde esas olarak, temelde, tanımlayıcı ve sınıflamacı düzeyde gelişti. Bilimin buluşları belirli alanlarda önemli oldukları halde, özel nesnelerin, yasaların ve kavramların özellikleriyle ilişkili olarak doğadaki iç bağıntıların inanılır bir genel görüntüsünü veremeyecek ya da genel ve temel yasalara giremeyecek kadar parça parçadırlar. Bilimsel çalışma esas olarak sadece tanımlamaya ve sınıflandırmaya hasredildiğine göre, bilimsel çalışmadaki öbür iki büyük boyutu oluşturan bilimlerin genelleştirilmesi ve soyutlanması aslında, zorunlu olarak spekülasyon ve tahmindir. Genel doğa kuramı da felsefenin ve din bilimin bir parçası olarak gelişmiş ve içinde bulunduğu zamanların bütün felsefi ve teolojik yanılsamalarını kavramıştır.

Bu aşamada doğa hakkındaki bazı aşırı ilkel kavramları kullanması bilimin bir özelliğidir. Örneğin simyacılar, kimyasal maddeler ve onların bileşimleri hakkında önemli bilgi depo etmişlerdi. Fakat, ilkel zamanlardan aldıkları fikirleri kullanma anlamında kimya kuramları son derece ilkeldi. Örneğin, kimyasal maddelerin, madde ve ruhtan meydana gelmiş canlı varlıklar oldukları ve cinsel özellikler de gösterdikleri türünden fikirleri böyleydi. Aynı şekilde, köleci ve feodal toplumda, astronomi gözlemlerinde önemli bir gelişme vardı; fakat, evrenin düzeni hakkındaki astronomi kuramları ilkel fikirlerin etkisi altında kalmıştı.

27 Ekim 1890'da Conrad Schmidt'e yazdığı bir mektupta Engels, insanın genel doğa kavramı amacı için ortaya çıkartılan (ve bugün zaman zaman hala çıkartılmakta olan), «bugün aptallık dememiz gereken bir tarih öncesi yığınının» varolduğuna işaret etmişti.

«Bu çeşitli yanlış doğa kavramlarının,» diye yazıyordu, «... genellikle, sadece olumsuz bir ekonomik temelleri vardır; tarihten önceki dönemin düşük ekonomik gelişmesi sahte doğa kavramlarıyla desteklenmiş, kısmen bu kavramlarla belirlenmiş ve hatta bu düşük ekonomik gelişmeye bu kavramlar sebep olmuştur. Her ne kadar ekonomik zorunluluk, ilerleyen doğa bilgisinin ana itici gücü olmasına ve giderek daha da bu hale gelmesine rağmen, bütün bu ilkel saçmalık için ekonomik nedenler bulmağa çalışmak gerçekten bilgiçlik olur. Bilim tarihi, bu saçmalığı derece derece temizleme tarihi ya da yerine taze fakat daha az saçma olanın konmasıdır.»

O halde, yönetici sınıfların ideolojilerinin durumu, genel bilim kuramları üzerine belli bir felsefi ve teolojik karakter konmasıdır. Aynı zamanda da, görece olarak düşük ekonomik gelişme düzeyi bir çok ilkel ve anlamsız kavramın, özel nesneler hakkındaki kuramlarda ortamlarını bulduklarını ortaya çıkarmıştı. Bu unsurlar bilimin gelişmesini engellemekten başka birşey yapmazlar. Bunlar, bilimin ve üretimin modern gelişmesi mümkün olmadan önce süpürülüp atılması gereken güçlü, olumsuz unsurlar olarak rol oynamışlardır.

Modern doğa bilimi, feodal asillerin güçlerinin kırıldığı ve modern Avrupa burjuva uluslarının ortaya çıktığı bir zamanda doğdu. Engels, «doğa bilimi, genel devrimin ortasında gelişti ve kendisi de tamamen devrimciydi,» diye yazıyordu *Doğanın Diyalektiği*'nde. Devrimi yürütmekte olan sınıf güçleri bilimlerin gelişmesini de yürüttüler. Bilim, geçmişteki cehaleti ve batıllığı yıkarak büyük bir aydınlanma gücü şeklinde ortaya çıktı. Bilgileri, sadece gözleme ve deneye oturan eski otoritelerle savaştı. Modern doğa biliminin esaslarını tespit edenler, feodal düzenin katiplerinden ve keşiş öğrencilerinden son derece farklı bir tiptiler. Endüstrinin, ticaretin, yeni tekniklerin, gezilerin ve buluşların gelişmesiy-

le yoğun bir şekilde ilgileniyorlardı. Onların ellerinde bilimin buluşları, insan hayatının şartlarını geliştirici aletler haline geldi.

Yeni bilimlerin doğuşu, endüstrinin yeni gelişmesi üzerinde de etkiliydi.

«Endüstri, mücadelelerı takip ederek çok büyük ölçüde gelişti ve bazı yeni mekanik (dokuma, saat yapımı, değirmencilik), kimyasal (boyama, metalürji, alkol), ve fizik (optik) olguyu gün ışığına çıkardı. Bu, sadece gözlemlemek için çok büyük bir malzeme ortaya çıkarmakla kalmadı, aynı zamanda, daha önce varolanlardan oldukça farklı deney unsurlarıyla kendini silahlandırdı ve yeni aletlerin yapılmasına olanak tanıdı. Böylece, gerçekten sistematik bir deneysel bilimin ilk kez mümkün hale geldiği söylenebilir.» (Engels, *Doğanın Diyalektiği.*)

Bu şekilde başlatılan doğa bilimlerinin modern gelişmesinde, bilimlerin soyutlamaları ve varsayımları sadece spekülâsyonlar ve tahminler olmaktan çıktı, ispatlanabilen bilimsel doğrular haline geldi. Bilimsel kuram, felsefi ve teolojik spekülasyonlarla dolu olan eski ilkel zırvanın bağlarının yerini almağa başladı. Bilimsel çalışmayla yeni ilgilenmeğe başlayanlar için bunu mümkün kılan, net kontrollu deney için sahip oldukları yeni malzeme ve bilimsel kuramların sadece bilimsel gözlemlemeler ve deneylerle değil, toplumsal üretimin pratiğinde de denenmeğe başlanması olgusudur. Bundan dolayı, doğa bilimlerinin yeni başarıları, toplumsal üretimdeki ilerleyen teknolojiye ve bir üretim gücü olarak bilimin toplumsal kullanımına bağımlıydı.

Bu hareket noktasından, modern burjuva doğa bilimi büyük başarılarda bulunacaktı.

(1) Doğa biliminin ayrı dallarının birbiri ardından gelişmesi —birbirinden ayrı olarak değişik bilimlerin evrimi ve birbirlerinden farklılıkları— başarılmıştır. Bu süreçte, bir alanda elde edilen başarılar, yeni alanlardaki bilimsel araştırmalara başlangıç olanağı yaratmıştır. Bütün süreç, bilime, sürekli olarak, uğraşması için sorunlar sunmuş ve bunların üstesinden gelebilmesi için de teknik araçlar sağlayan kapitalist toplumun üretici güçlerinin gelişmesini ortaya çıkarmıştır.

(2) Bilimin, bütün alanlarda büyük çözümleme başarıları vardır. Doğa olaylarının bölümlerinin ya da unsurlarının çözümü, özelliklerin ortaya konması, bölümlerin iç bağıntıları ve hareket yasaları ve dolayısıyla bir bütün olarak hareket yasalarının çözümü. Doğanın bu çözümlenmesinin yürütülmesinin yanısıra, nesnelerin en göze çarpan özelliklerinin ve hareketlerinin son derece genel, evrensel olarak geçerli yasaların uygulanmalarının sonuçları olduğunu gösteren bir genelleştirme süreci de yürütülmüştür.

(3) Modern doğa bilimindeki üçüncü büyük başarı doğadaki değişme ve gelişme yasalarının bulnmasıdır.

Modern doğa biliminin ilk dönemlerinde hakim olan görüş, dinmeyen değişme ve ilişkilerine rağmen ana özellikleriyle doğanın aynı kaldığını iddia ediyordu. «Esrarengiz (*ilk hız*)la bir kere harekete geçirilen gezegenler ve peykler, sonsuza dek, önceden belirlenmiş yörüngelerinde dönüp duracaklardır... Yıldızlar, sonsuza dek sabittirler ve yerlerinden oynatılamazlar... Dünya, hiç değişikliğe uğramaksızın zaten vardı... Günümüzdeki beş kıta her zaman varolmuştu... Bitkilerin ve hayvanların kökenleri varoldukları anda ilk ve son olarak meydana getirilmişlerdi... Doğadaki bütün gelişme ve bütün değişme inkâr ediliyordu.» (Engels, *Doğanın Diyalektiği*, Giriş.) Fakat bilimlerin yaptığı başarılı buluşlar —astronomide, kozmogoni'de (evrenin yaratılışı), fizikte, kimyada, jeoloji ve biyoloji bilimlerinde— bu doğanın sabitliği görüşünü kökünden söküp attı. Bütün noktalarıyla doğanın değiştiği ve geliştiği gösterildi. Bu sonuç da, genel bir spekülâsyon olarak değil —örneğin, eski Yunan felsefesinde ortaya konduğu gibi— ayrıntılı araştırmaların bir sonucu olarak, doğanın değişik süreçlerinin çözümü ve onların yasalarının ve içbağıntılarının bir sonucu olarak ortaya çıktı.

(4) Son olarak, doğa bilimlerinin buluşlarından, derece derece, genel ve ayrıntılı —doğada ve içbağıntılarında yer alan ana süreçleri kavradığı anlamda genel ve nesnelerin özel yasalarını ve içbağıntılarını kavradığı anlamda ayrıntılı— bir doğa bilgisi roatya çıktı. Bu bilgi de, önemli bir noktaya kadar bilimlere, tamamiyle bizzat o süreçlerin üzerine kurulan ve araştırmalarında denenen, doğal süreçlerin bir hesabını çıkartma olanağını verdi.

ğıntıyı sadece özel alanlarda değil, bu özel alanların kendilerinin içbağıntılarında da gösterebileceğimiz, böylece, yaklaşık olarak sistematik bir şekilde bizzat ampirik doğa bilgisinin kendisi tarafından sağlanmış olgular yardımıyla doğadaki içbağıntıların ayrıntılı bir görünüşünü sunabileceğimiz bir noktaya geldik,» diye yazmıştı Engels. (*Ludwig Feuerbach*, 2. Bölüm.)

Sonuç olarak, bilimsel doğa bilgisi yavaş yavaş doğa hakkındaki felsefi spekülasyonun yerini alır. Özel süreçler ve onların genel içbağıntılarının cevabı ayrıntılı araştırmalara dayandırılmış ve denenmiştir; felsefi dedüksiyonlarla ya da imgesel tahminlerle ulaşılmamıştır.

Daha önce de Engels'in gözlemlediği gibi doğanın «ayrıntılı bir görüntüsüne gerçek olan fakat şimdilik bilinmeyen içbağıntılar yerine ideal ve imgesel olanları koyarak, eksik olguları kafanın icadlarıyla doldurarak ve varolan boşlukları hayali köprülerle birleştirerek» ulaşılamaz. Fakat bilimsel araştırmalar eksik olguları bir kere tamamladı mı, böylesine bir işlem «sadece batıl bir hale gelmez, aynı zamanda bir adım gerilemek olur.» (*Ludwig Feuerbach*, 2. Bölüm.)

Kuşkusuz, bir çok gedik kalır ve ne kadar doldurulursa da gedikler daima kalacaktır. Gerçekten de bir gediğin doldurulması genellikle yeni ve şimdiye kadar şüphelenilmemiş gediklerin ortaya çıkmasına yol açar. Yine de, son yüz yıl biliminin sonraki bölümü eski tip felsefi doğa yorumunu yeterince gözden düşürecek kadar buluş yapmıştır. Eksik bilginin daima bilimsel araştırma yoluyla doldurulması çok açık bir hale gelmiştir. Bundan başka bir yolla da olamaz.

Burjuva Biliminin Kısıtlamaları

Bilimler, endüstrinin ve ticaretin gelişmesine yardım ederek kapitalist üretim biçiminin kurulması ve gelişmesini mümkün kılmakta vazgeçilmez bir rol oynamışlardır. Ancak ardından, kapitalist üretim biçiminin kurulması bilimlerin daha fazla gelişmesine sınırlar koymuştur.

Doğal güçleri yönetimi altına alabilen ve modern mekanik üretim araçlarını kullanabilen kapitalizmin en büyük ba-

şarısı, küçük ölçekli bireysel üretimi büyük ölçekli toplumsal üretime dönüştürmüş olmasıdır. Toplumsal üretimin büyümesi —tarım görece olarak geri kaldığına göre, herşeyin üzerinde endüstride— bilimlerin eşi görülmemiş büyümesiyle ortaya çıkarılmış ve desteklenmiştir. Her alanda buluşlar yapıldı. Yeni bilim dalları kuruldu ve hızla geliştirildi. Doğa, sırlarını insana verdi. Doğal süreçlerin yasalarını ve içbağıntılarını doğru bir biçimde anlamak için ilkeler konuldu.

Fakat toplumsal üretim, belirli kapitalist amaçlara yöneltilmişti. Toplumsal üretimdeki işlevi kontrol eden ve yönetimi uygulayan sermaye idi. Toplumsal üretimin ana özelliği olan emekte işbirliği, emekçilerin kendileri tarafından değil, onları kullanan ve sömüren kapitalist tarafından ortaya getirildi. «Onları biraraya getiren ve birarada tutan, kendi davranışları değil, sermayenin davranışları idi... Kapitalist üretimin yönetici güdüsü (saik) amacı ve hedefi, mümkün olan en büyük artık değer miktarını yükseltmek ve dolayısıyla emek gücünü mümkün olan en büyük ölçüde sömürmektir.» (Marx, *Kapital*, I. Cilt, 13. Bölüm.)

Marx, bilime, modern toplumdaki üretim sürecinin farklı, fakat zorunlu bir unsuru olarak bakıyordu. Toplumsal emek, diye gözlemlemişti (*Kapital*, 3. Cilt, 5. Kısım, 5. Bölüm.), iki türlü emek içerir. Birincisi, maddeler ve süreçler üzerinde bilimsel hakimiyet içeren, mevcut üretim araçlarını geliştiren, icat ve buluşlar ortaya koyan ve yenilerini meydana getiren bilimsel yandır. Marx, buna «evrensel emek» diyordu. İkincisi, birlikte emeğin kendisi, üretim araçlarının faydalı hale getirilmesi için işçilerin işbirliği.

Bu iki cins emek, kapitalist üretimde ayrılmış ve her ikisi de sermayeye hizmet etmeğe mecbur edilmişlerdir. Birlikte emek, artık değerin kaynağıdır. Emekçi de, kapitalistin ya da yardımcılarının yönetimi altında kapitalistin kârı için çalışan bir «el» dir sadece. Üretim tekniğindeki ilerlemeler, emeği aydınlattığı ve insan ihtiyaçlarını karşıladıkları için yapılıp uygulanmamış, daha fazla kâr getirdikleri için yapılmışlardır. Bundan dolayı bilim, üretim kuramı, toplumsal emeğin bir yardımcısı olarak gelişmez. Emek gücünü sömüren, üretimi kapitalist kâra doğru götüren sermayenin bir yardımcısı ve aleti olarak gelişir.

«Emekçi, başka birisinin mülkiyeti ve yönetici bir güç olarak üretimin maddi süreçlerinin akılsal kuvvetleriyle yüz yüze getirilmiştir,» diyordu Marx. «Modern endüstri... bilimi, emekten farklı bir üretici güç haline getirir ve sermayenin hizmetine sokmağa zorlar.» (*Kapital*, I. Cilt, 14. Kısım, 5. Bölüm.)

Bilim, ilk başta, kapitalist ilişkilerin sınırları içinde büyük adımlarla ilerleyebilirdi. Çünkü sermaye, kâr elde etmede ve bilimin hayati önemini gerçekleştirmede kullandığı doğal süreçlerin sırlarına girmek gereğini duyuyor, aynı zamanda da hiçbir pratik uygulamanın şimdilik görülmediği dallarda araştırmayı teşvik etmek istiyordu. Bilim adamları kendilerini özgür ve kısıtsız hissediyorlar, araştırmalarını, insanlık ya da bizzat bilgi uğruna yürüttüklerini ve toplumun onları, yücelteceklerini ve ödüllendireceklerini, buluşlarını da şartların elverdiği ölçüde uygulama sahasına koyacaklarını sanıyorlardı. Bununla beraber, bu burjuva bilim özgürlüğü gerçeği, bilimin, daima üretimdeki kapitalist kârı arttıracak gelişmeleri etkileyecek buluşlara, icatlara ve kuramlara yaslanan sermaye için çalışmasıdır.

Sermaye, modern tekelci aşamaya ulaşınca, yavaş yavaş bilimin, tekelci sermayeye olan doğrudan ve açık bağlanması da ortaya çıktı. Bu, bilimlerin, doğrudan doğruya ya da devlet yoluyla tekeller tarafından finanse edilerek onlara yaklaşık olarak tamamen bağımlı kılınmasıyla fiyatlarda büyük bir artışa sebeb olan bizzat bilimin kendi ilerlemesiyle desteklendi. Sadece bilim adamlarının araştırmaları, icatları ve buluşları değil, bizzat bilim adamları da sermayenin hizmetine sokuldu. Bilim adamları, eski bağımsız statülerini yitirdiler ve tekellerin —ya da tekellere bağımlı olan devletin— sözcüleri ve adamları haline geldiler. Çalışmaları da benzer şekilde düzenlendi. Bunun etkisi, bilimsel çalışmayı, sadece tekellerin ücretini ödeyebileceği alanlarda ilerlemesi için karıştırmak, artan gizlilik ve «güvenlik» belalarıyla öncelikle ve giderek artan askeri amaçlar, asker ve polis denetimi, ideolojik sağlamlık ve «sadakat» testleri için ayartmak ve son olarak da, bilimi, insanlık için bir güç ve umut kaynağı değil, bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkarmak oldu.

Bilimin, önce sermayeye, daha sonra da tekelci sermayeye olan bağımlılığı bilim kuramında da yansımıştır. Kapitalist sınıfın görüş açısından zorunluluğunun yanısıra bilim, daima tehlikeli bir idcolojik eğilimi barındırmıştır. Bu da, deneyindeki herşeyi sadece maddi dünya ile açıklamağa başlayan insanın ulaştığı sonuçların materyalist eğiliminden dolayıdır. Burjuvazi, toplumun ve yönetici sınıfların bilimsel eleştiri imtiyazının temellerini, bilimle silahlanmış bir şekilde insanların kurtuluşlarını nasıl başarabileceklerini bir kere gösterdi mi, bilimsel materyalizmin toplumsal olarak da yıkıcı olabileceğini çok önceden anlamıştır. Bundan dolayı da, çok uzun bir süre bilimin etrafına radikal materyalist eğilimini ve herşeyin üstünde, mümkün olan gelişmesini ve uygulamasını sınırlamayı amaçlayan felsefe kuramları örülmüştür.

Böylece, bilimin sadece doğa güçlerinin belirli uzantılarıyla uğraşabileceği, dünyadaki temeli oluşturan ve denetleyen ruhsal güçlerle uğraşamayacağı; yani, doğada mevcut olan gerçek güçlerin içine giremeyeceği, sadece onların bazı etkileriyle uğraşacağı; yani, dış dünya bilinmez ve esrarlı olarak kalırken, kafalarımızda meydana getirilen duyumları kaydetiği ve kararlaştırdığı ortaya konmuştur. Bugünkü kapitalist dünyada son derece yaygın hale gelmiş olan bilim hakkındaki ve bilimdeki bu tür görüşler zaten çok önce. on yedinci yüzyılda geliştirilmişti (Örneğin, Malebranche, *Metafizik ve Din Üzerine Konuşmalar,* 1688).

Böylece, bilimin yaklaşık her türlü «inanç» la —insanlığa olan inanç hariç— uyum içinde, gerçek dünyanın bilinemez, bilimsel bilgiye oturtulmuş olan ilerlemenin amacının hayali olduğunu iddia eden büyük bilim adamları görürüz. Aynı zamanda bilimsel buluşun ilerlemesi de durdurulamaz. Modern toplumda geliştirilmiş olan yeni tekniklerin üzerine kurulmuş, büyük, yeni buluşların yapılması devam eder. Fakat bilim adamlarının birçoğu pratikte, tekelci çıkarlar tarafından, kuramda ise bilimsel olmayan fikirler tarafından kendileri üzerine konulan kısıtlamaların daha fazla farkına varmaya başlarlar. Bazıları anarşist ve hayal kırıklığına uğramış bir bireycilikle, diğerleri de bilimin, toplumun bütün üyelerine hizmet etmekte kısıtsız gelişeceği

yeni bir toplumsal düzen için işçi sınıfı mücadelesine katılarak kurtuluş yolu aramaya başlarlar.

İnsanlar İçin Bilim

Kapitalizmde toplumsal üretimin yönü, amacı kapitalist kâr olan sermayenin bir işlevidir. Diğer yandan sosyalizmde, toplumsal üretimin yönü, amacı toplumun maddi ve kültürel taleplerinin karşılanması olan toplumsal emeğin bir işlevi haline gelir. Üretim kuramının geliştirilmesi görevi, pratiğinin yönetilmesi gibi, her zaman aynı ellerde olmalıdır. Kapitalizmde bilim, emekten ayrılmış ve emeği sömüren sermayenin emrine verilmiştir. Fakat sosyalizmde bilim, emekle bütünleşir. Sosyalist bilim, toplumsal emeğin bilimsel parçasıdır. Başka bir deyişle, sosyalist üretimi sürekli olarak yaygınlaştırmak ve düzeltmek için gerekli araştırmayı, icadı ve kuramsal çalışmayı yürüten ve sosyalist toplumun sürekli artan maddi ve kültürel taleplerini karşılamaya çalışan parçadır.

Tekellerin kontrolundan kurtarılıp, bir kamu sorunu haline getirildikten sonra, bilimin her yönde gelişmesi, sosyalist planlamanın bir konusu haline gelir. Tabii bu, buluşlar yapılana kadar kimse neyin bulunacağını bilmediğinden, bir dönemde yapılacak buluşların önceden planlanacağı anlamına gelmez; kaynakların alanlarının ve bütün alanlardaki araştırma yönlerinin planlanması demektir. Böyle bir planlama kısa ve uzun dönemli hesapların birleştirilmesini içerir. Bilim, sürekli olarak acil pratik sorunların çözümü üzerine eğilir ve kuramsal ilerlemenin istekleri tarafından saptanmış mevcut pratiğin ötesindeki sonuçları amaçlayan ana araştırmaları üstlenir.

Çalışan insanların saflarından seçilen yeni bir tip bilim adamı doğar. Bilim, sömürücülerle birleşmiş olan küçük bir toplumsal grubun mülkiyetinden kurtularak, sonuçta herkesin ortak kazancı ve ilgisi haline gelir. Bu da bilimsel çalışma ve sonuçlarının yararlı hale getirilmesi için sınırsız yeni güçleri serbest bırakır ve bilimin alabildiğine hızlanmasına ve yayılmasına yolaçar.

Aynı zamanda ideolojik önkavramlar da artık kaldırılıp atılmış olur. Bilim kuramı, toplumsal pratiğin temeli

üzerinde, serbest tartışma ve eleştiriyle daha ilerdeki buluşların ve pratik uygulamanın öncüsü olarak kendi buluşlarıyla yanyana gelişir.

Ayrı ayrı bilimlerin gelişmesinden önce, daha önceki bir aşamada bilim, felsefeden güçlükle ayırdedilebiliyordu. Bilimin ve felsefe tarihinin bir özelliği, bilimleri felsefeden ayırdetmesidir. Bilimler felsefeden ayrıldıktan sonra, doğa hakkındaki genel fikirler, doğanın bilimsel araştırılmasının üzerine kuruldu. Yine de, gördüğümüz gibi, felsefi fikirler bilimsel kuramın özellikle daha soyut yönlerini etkileyerek bilimlerin kapsamına girmeğe devam ediyorlar. Bilimin felsefi kavramlardan kurtuluşu, ancak bilimin sosyalizm idaresindeki gelişmesiyle tamamlanmıştır. Çünkü ancak o zaman felsefe, görüşlerini bilime sokmaya çalışan ve bilimden bağımsız bir dünyanın kuramı olarak eski biçimi ile varolmaktan vazgeçecek ve bizzat bilimsel düşüncenin içinde bulunan ilkelerin —mantık ve diyalektik ilkelerinin— bir sonucu olarak gelişecek, bundan dolayı da bilimsel çalışmada kuramsal bir araç ve yolgösterici olacaktır.

Engels, bilim ve felsefenin ilişkilerine değinerek, *Doğanın Diyalektiği*'nde şöyle yazıyordu :

«Doğa bilimcileri, görmezlikten gelerek ya da inkâr ederek felsefeden kendilerini kurtardıklarını sanırlar. Buna rağmen, düşünce olmaksızın hiç bir ilerleme yapamazlar ve düşünce için de düşünce determinasyonlarına ihtiyaçları vardır. Bu kategorileri, sözde okumuşların alışılagelmiş bilinçliliklerinden değiştirmeden alırlar... Bundan dolayı da, felsefe ile olan bağlantıları hiç de az değildir ve felsefeyi inkâr edenlerden çoğu, en kötü felsefelerin kesinlikle en kaba kalıntılarının köleleri olanlardır... Doğa bilimciler felsefeyi eski metafiziğin tortularına uydurarak, sahte varlığını uzatmasına olanak verirler. Ne zaman doğal ve tarihsel bilim, diyalektiği kullanmaya başlarsa, o zaman bütün felsefi artıklar... hurafe haline gelir, pozitif bilimde eriyip kaybolmaya başlarlar.»

Bundan başka, bilimin gelişmesinde esas olan gerçek, tarafsızlık, tam olarak sadece sosyalizmde gerçekleştirilebilir.

Bilimsel araştırmanın süreci, sonuçların şu ya da bu

çıkarın sözkonusu olmadığını ya da bu düşünce okulunun inanması gerektiğini hesaba katmadan, sadece köklü araştırmanın temelinden çıkartılması gerektiğini belirtir. Ve her sonucun daha ilerideki araştırmanın temeli üzerinde eleştiriye bağlı olmasını ister.

Marx, bilimsel çalışmanın bu zorunlu karakteristiği üzerinde defalarca durmuştur. Örneğin, Ricardo'nun politik ekonomideki bilimsel yaklaşımını Malthus'unki ile karşılaştırırken, *Artık Değer Kuramları*'nda «Ricardo'nun tarafsızlığının», «bilimsel namusunun», «Ricardo'nun bilimsel tarafsızlığının», «tıpkı başka durumlarda proletarya ve aristokrasiye karşı çıktığı gibi, bu kez burjuvaziye saygısızlık şeklinde çıktığını» yazıyordu. Öte yanda Malthus, çıkardığı sonuçları yönetici sınıfın savunucularının çıkarlarına uyarlayarak «bilime karşı bir günah» işlemiştir. «Rezil Malthus'un çıkardığı sonuçlar... önce sadece burjuvaziye karşı aristokrasi, sonra da proletaryaya karşı burjuvazi ve aristokrasi için faydalı olabilecek ve kabul edilebilecek sonuçlardır. Bilimi, bilimin bizzat kendisinden çıkartılmamış, dışardan, bilime yabancı, asılsız çıkarlardan alınmış bir noktaya indirgemeyi» istiyor.

Sömürü üzerine kurulmuş bir toplumda engeller, tarafsız taleplerden başka bir şeyin önünde yükselmez. Araştırmalar başlatılır, toplumsal baskıların, bilim adamlarının ulaştıkları sonuçları yönetici sınıfların değişik ideolojik ve politik taleplerine göre düzeltme ya da araştırmalarını olgunlaşmamış bir sonuca vardırmaları için gittikçe daha güçlü hale geldiği bir nokta ortaya çıkar. Ancak, insanın insan tarafından sömürüsü ortadan kalktığı ve sorun, bilinçli bir şekilde hayat herkes için verimli bir hale getirmek amacına yönetildiği zaman tarafsızlık sorununa ilişkin bütün engeller kaldırılıp atılır. Çünkü o zaman sorunları teşvik eden çıkarlar — yani, hayatın bir unsuru olarak güvenilir bilgiyi elde etmedeki ortak çıkar — sorunları sonuna kadar götürmenin yoluna hiçbir şeyin dikilmemesini ister.

Araştırmaların, belirli bir grubun ispatlanmasını istediği, ispatlanması gerektiğini isteyen ve belirli sonuçlara soru sormaya karşı çıkan eski huy, kuşkusuz, iflah olmaz bir huydur. Diğer yandan sosyalizmin gelişmesi, bilimin gerçekten tarafsız bir şekilde ilerlemesini ve sorunlarını her-

hangi belirli bir insanın ya da insanların belirttiği ya da inanılmasını istediğini hesaba katmaksızın yürütmesini talep eder. Bu, Stalin tarafından önemle belirtilmişti. «Görüşlerin çatışması olmaksızın, eleştiri özgürlüğü olmaksızın hiç bir bilimin gelişemeyeceği ve büyüyemeyeceği genel olarak kabul edilmiştir.» (*Dilbilimdeki Marksçılığa Dair.*) «Bilime, sadece fetişleri tanımadığı için, battal ve antika olana elini kaldırmaktan korkmadığı için, deneyin ve pratiğin sesine dikkatle kulak verdiği için bilim denmiştir.» (*Stenhanov'cuların İlk Bütün-Sendikalar Toplantısında Yapılan Konuşma.*)

Genel olarak sosyalizm, bilimi, bugüne kadar gelişmesini engellemiş olan bütün kısıtlamalardan ve sınırlamalardan kurtarır. Üretim araçlarının sosyalist mülkiyeti, üretimin gelişmesine özel mülkiyet ve sahiplik tarafından konmuş olan bağları kaldırıp, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için, üretimin kısıtsız gelişmesini mümkün kıldığı gibi, bilimi de, gelişmesine vurulmuş olan zincirlerden kurtarır. Sosyalizmde bilimsel araştırmanın yöntemleri, kapitalizmden farklı değildir; ekonomik gelişmenin birbiri ardından gelen aşamalarında yavaş yavaş mükemmelleştirilmiş olan bu yöntemler herhangi bir sistemin ürünü değillerdir. Esas sorun, onların evrensel uygulamalarını engelleyen ekonomik, politik ve ideolojik unsurların kaldırılmış olmasıdır.

Doğanın Diyalektiği'nde Engels, sosyalizmden «tarihte, içinde bizzat insanlığın kendisinin ve insanlıkla beraber faaliyetinin tüm dallarının ve özellikle doğa bilimlerinin, kendinden önce gelen herşeyi karanlıkta bırakacak bir ilerlemeyi yapabileceği yeni bir çağ ortaya çıkacaktır,» diye sözediyordu.

Toplumun Bilimi

Burjuva bilimi, doğal süreçlerin yasalarına derinlemesine girebiliyordu, çünkü burjuvazinin bu bilgilere kendi kârı için ihtiyacı vardı. Örneğin, kapitalistler, elektrik üzerine bir takım peri masalları değil, onun gerçek yasalarını istiyorlardı (her ne kadar ideolojileri onları hâlâ bir kaç peri masalına inanmaya zorluyorsa da). Kapitalistler, toplumsal gelişmenin yasalarına ilişkin olarak toplum hakkında pek-

çok suni veri kullanabildikleri halde, onları asla tanımamışlardır. Çünkü böyle birşey yapmaları onları, doğrudan doğruya kendilerinin ya da tüm sistemlerinin çökmesine götürür.

Kapitalist toplumda doğa bilimlerinin başarıları ne olursa olsun, toplumun, bilimlerin gelişmesine koyduğu en büyük kısıtlama, doğa biliminin toplumsal bilimden ayrılmasını içerir. Birleştirilmiş bir bilim yoktur. Bunun yerine, toplumun bilimi olmaksızın, doğa bilimleri vardır. Dolayısıyla, bilimleri insanlığın hizmetinde geliştirecek ve uygulayacak bir bilimsel bilgi de yoktur.

Toplumsal bilimi sağlam bir temele yerleştirerek toplumun gelişmesinin esas yasalarının bulunuşu ancak sosyalizm için mücadelenin başlamasıyla birlikte başlar. Ancak o mücadeleyle ve sosyalist toplumun inşa edilmesiyle devam eder. Toplum bilimi, işçi sınıfı mücadelesine sosyalizm için yol gösteren bilimsel bir kuram olarak gelişir. İşçi sınıfının toplumsal kavramları için kuramsal temel olarak doğar ve ilerler.

Burjuva toplum bilimi en yüksek aşamasına, üretim yasaları ve insan toplumundaki varolma unsurları üzerine yaptıkları araştırmalarla ekonomi politik biliminin, yani toplumun ekonomik temelinin biliminin esaslarını koymuş olan İngiliz araştırmacılar Adam Smith ve David Ricardo'nun çalışmalarıyla ulaşmıştır. Bu araştırmalar, doğmakta olan kapitalist toplumun yönetim ihtiyaçlarının karşılanması için üstlenilmişti. Kapitalist yönetimin ve kapitalist sömürünün gelişmesinin şartları burjuva araştırmacılar tarafından her türlü bilimsel araştırmayı yasakladı. Marx'ın, artık değeri bularak yaptığı gibi, kapitalist sömürünün sırlarını açığa çıkarmağa devam edemediler.

Daha sonraki burjuva ekonomileri ve genel olarak burjuva toplumsal bilimi çok geniş bir olgular dizisi ve olguların karşılaştırılmasının birikimiyle uğraştı. Aynı zamanda da, kapitalist sistemin nasıl çalıştırılacağı hakkında önemli bir miktar pratik bilgi biriktirdi. Fakat büyük bir gayretkeşlikle, bu olguların dayandığı, sadece bunlardan anlaşılabilecek olan gerçek üretim ilişkileri hakkındaki araştırmaları gözardı etti. Suni ya da sahte açıklamaları ön plana çıkarttı.

«Yüzeysel» (vülger) burjuva ekonomisi için Marx'ın dediği, genel olarak burjuva toplum bilimi için de söylenebilir: «Sadece görüntülerle uğraşır... burjuva gündelik kullanımı için en münasebetsiz fenomenlere akla yakın açıklamalar arar. Bunun dışında, içinde yaşadıkları dünyayı dünyaların en güzeli olarak görür ve kendini beğenmiş burjuva tarafından savunulan bayat fikirlerin bilgiççe sistemleştirilmesine ve onları sürekli doğrular olarak ilân etmeğe hasreder kendisini.» (*Kapital*, I. Cilt, I. Kısım, 4. Bölüm, Dipnot) Bu tür bir bilimle «şu ya da bu teoremin mi doğru olduğu artık bir sorun değildir. Sorun, sermayeye zararlı mı, yararlı mı; uygun mu, değil mi; politik olarak tehlikeli mi, tehlikesiz mi olduğu sorunudur. Tarafsız soruların yerine, kiralık dövüşçüler; has bilimsel araştırmanın yerine takipçilerinin kötü vicdanları ve pis amaçları..» (*Kapital*, 2. Baskıya Sonsöz).

Dolayısıyla, burjuva araştırmaları toplumsal bilimin sayısız olgularını ve tecrit olmuş birkaç suni yasayı meydana getirirlerken, marksçı sosyalist toplum bilim hariç, temel yasaları kavrayan hiçbir burjuva bilimi yoktur ve olamaz. Marx'ın, toplumsal gelişmenin ana yasalarına ilişkin buluşları kapitalist topluma karşı durduğu, işçi sınıfının devrimci rolünü farkettiği, kapitalizmin, sosyalizm tarafından değiştirileceğinin zorunluluğuna inandığı için mümkündü. Bu buluşları yaparak, Galile ve Newton'un fizik biliminin ya da Schwann ve Darwin'in biyoloji biliminin temellerini kurmaları gibi toplumsal bilimin temellerini kurdu.

Eski İdeolojinin Sonu

Sosyalist hareket, toplumun bilimsel kavramlarını, toplumsal ilişkileri ve toplumsal gelişmenin yasalarını geliştirdiğinden, ideolojik yanılsamalara karşı çıkmağa ve onları yıkmağa başlar.

Sosyalist hareket, bilimsel fikirleri, sömürücü sınıfların ideolojik önkavramlarının karşısına diker. Başka bir deyişle, sosyalizm uğruna mücadelede bilimsel fikirler eski yanılsamalarla kapıştırılır. Sömürüsüz bir toplumun amacı, her türden ideolojik yanılsamaya son vermek ve onların yerine bilimi koymak — başka bir deyişle, evrensel bir bilimsel ideoloji geliştirmek — için mücadeleyi de içerir.

Sosyalizm için mücadele, sahte bir bilinçlilik geliştirmek yerine, nesnelerin fantastik bağlantılar şeklinde değil, oldukları gibi kavranmalarını ister. Bir sınıfın başka bir sınıf tarafından sömürülmesine hizmet eden gerçek toplumsal ilişkileri ve gerçek toplumsal güdüleri gizlemek uğruna yanılsamacı fikirleri kullanmak yerine, her türlü sömürünün sona erdirilmesine ve bütün toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet eden doğru fikirler talep eder.

İşçi sınıfı partisi kapitalist düzendeki mücadelesinde, kendi saflarındaki ve emekçi halk arasındaki kapitalist ideolojinin etkisini ortadan kaldırmak, bütün politikasını, kitle çalışmasını ve propagandasını bilimsel kurama oturtmak ve hareketin tümünü bu kuramla eğitmek için sürekli olarak mücadele etmelidir. Sömürücü sınıfların görüşlerinin tersine, işçi sınıfı mücadelesine hizmet eden işçi sınıfının toplum görüşü, bir sınıf ideolojisi olarak kendiliğinden doğamaz ve gelişemez. Bir bilim olarak doğar ve gelişir.

İşçi sınıfı, iktidarı ele geçirip sosyalist toplumun inşasına öncülük etmeğe başladı mı, görev, toplumsal hayatın bütün noktalarından eski ideolojinin bütün asalaklarının nihai olarak ortadan kaldırılması olarak saptanır. Toplum, ideolojik yanlış kavramlardan, bir bütün olarak, bilimsel bakışa doğru ilerlemelidir.

Sahte bilinçlilikleri ve gizemselleştirmeleriyle (mistifikasyon) sömürü üzerine kurulmuş olan eski toplumun ideolojileri, sosyalizm ortaya çıktığı zaman temellerini kaybedeceklerinden, bu ilerleme mümkün ve zorunludur.

Sosyalist toplumda, üretim araçlarındaki mülkiyet, kamu mülkiyeti ya da ortak mülkiyettir. Üretim de bilinçli olarak planlanır ve düzenlenir. O halde sosyalist ekonomi hangi türden fikirlere temel sağlar? Kesinlikle, insanın bilimsel anlayışının ve hayat şartlarının genişletilmesi yoluyla gelişen bilimsel fikirlere. Ancak bu tür fikirler sosyalist ekonomik tabanın sağlamlaştırılmasına ve gelişmesine hizmet edebilir. Çünkü bu amaca, insanları aldatan, onların kafalarını bulandıran fikirlerle hizmet edilemez. Başarısı, doğa ve toplumun yasaları hakkında bilgi ve bu tür bir bilgi ile aydınlatılmış toplumsal bir bilinçlilik talep eder.

O halde, sosyalist toplumda başka bilinçlilik biçimleri olarak direnenlere gelince; onlar, sosyalist sistemin sağlamlaştırılmasına ve geliştirilmesine zararlı olan eski dönemin ve şartların asalaklarıdırlar sadece. Bundan dolayı, onlarla etkili bir şekilde savaşılmalı ve bunlar yeni bilimsel sosyalist bilinçliliğin karşısında ortadan kalkmalı ve ona yol vermelidirler.

En uzun süre dayanan yanılsamalar dini yanılsamalardır. Bunlar aynı zamanda en eski olanlardır. Insanların büyük çoğunluğu başkalarına kıyasla fakir ve cahil kaldıkları sürece dinsel yanılsamalar için bir temelde kalmağa devam eder. Bundan başka, sosyalist çabalara dinsel bir biçim de verilebilir. Bu anlamda din, belirli şartlar altında sosyalist ülkelerdeki reform kiliseleri örneğinde gördüğümüz gibi, sosyalizmin inşasında olumlu bir yardımcı rol de oynayabilir.

«Günlük hayatın pratik ilişkileri, insana, öbür insanlara ve doğaya ilişkin olarak iyi bir şekilde anlaşılır ve mantıki ilişkiler sunarsa gerçek dünyanın dinsel yansıması, ne olursa olsun, en sonunda ister istemez kaybolacaktır,» diye yazıyordu Marx.

«Maddi üretim sürecine dayanan toplumun hayat süreci özgürce birleşmiş insanların yaptığı bir üretim olarak işlenilmedikçe ve kurulu bir plan çerçevesinde onlar tarafından bilinçli olarak düzenlenmedikçe üzerindeki gizemsel (mistik) örtüden sıyrılamaz.» (*Kapital*, I. Cilt, I. Kısım, 4. Bölüm.)

Toplumun hayat süreci gerçekten özgür olarak birleşmiş özgür insanlar tarafından saptanmış bir plana göre yürütülürse ve bunun sonucunda insanlar öbür insanlarla ve doğayla son derece düzgün ve mantıklı ilişkilere girerlerse; o zaman doğal olarak, insan hayatının şartları hakkında her hangi bir yanılsamaya, gizemselleştirmeye (mistifikasyon) temel kalmaz ve insan bilinçliliği en sonunda bu gizlemselleştirmeleri ve yanılsamaları ortadan kaldırır.

Komünist Bilinçliliğin Bilimsel Temelleri

Komünist toplumda evrensel bir bilinçlilik biçimiyle başarılmış olan yeni komünist bilinçlilik, yeni komünist insan-

ların — sömürüyü asla bilmeyen, kendi ülkelerinin hakimleri olan, birlikte yaşayan, mülkiyetçiliğin egoist bireyciliğinden kurtulmuş, çalışan insanların — bilinçliliğidir. Bu tür insanların bilinç varlığı hiçbir ideolojik yanılsama gerektirmez. Tam tersine, berrak, bulutsuz, özgürce soru sorma, tartışma ve eleştirinin sonucu olarak zenginleştirilmiş ve geliştirilmiş olan bir bilinçlilik gerektirir.

Bu, toplumun ve yasalarının bilgisini ve bu yasaların tolumun çıkarlarına uygun bir biçimde nasıl kullanılacağının bilinmesini, doğanın ve bu doğanın nasıl insanın emrine verileceğinin bilgisini öngörür; çünkü, doğa ve toplum bilgisi tek bir gelişen bilimsel bilgi bütününün parçalarını meydana getirirler.

Komünist toplumda doğal ve toplumsal bilimler ayrı değillerdir. «Eğer bilim, doğadan başladıysa gerçek bilimdir,» diye yazıyordu Marx. «... Bizzat tarih, doğal tarihin, doğanın insana gelişmesinin gerçek bölümüdür. Daha sonra doğa bilimi, insan biliminin doğa bilimini içereceği şekilde insan bilimini de içerecektir. Bir tek bilim olacaktır.» (*Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları.*)

Bu «tek bilim» de Marx, «insan»ın ya da toplumun, «maddi bilinçliliğinin nesnesi» haline geleceğini gözlemlemişti. Yani, insan ve toplum kavramları eski yanılsamacı ideolojik karakterini yitirir ve doğa kavramı gibi bilimsel bir şekilde temellendirilir. Aynı şekilde, «*insanın insan olarak* derin ihtiyaçları gerçek ihtiyaçlar haline gelir.» Yani, gerçekte, yığınların ihtiyaçlarının tatmin edilmesini bastıran sömürücü sınıfların ideolojisini ifade eden «insanın derin ihtiyaçlarına» dair yanılsamacı fikirlerin yerine, insanın ihtiyaçları kavramı, gerçek ihtiyaçlarının üzerine oturtulur. Toplumun maddi hayatının temeli üzerinde gelişen bu gerçek ihtiyaçlar, bu temelden kültür, bilgi ve arkadaşlık gereksinmeleri de doğduğundan, ana fiziksel ihtiyaçlardan daha fazla şey içerir.

İnsanın, hayvandan farklı olarak esas «insan olarak insan» özelliği, doğanın, toplumsal biçimde hakim olunması yoluyla kendi ihtiyaçlarının yaratılması ve tatmin edilmesidir. Sömürü üzerine kurulmuş bir toplumda insanların bü-

yük çoğunluğu kendilerinin değil, başkalarının hesabına üretimde bulunurlar. Sadece asgari fiziksel ya da hayvani ihtiyaçları doyurulur. Bu yüzden, gerçek insani varlıkları inkâr edilir. Ama bunun karşılığında, «daha derin ihtiyaçları» maddi hayattan ayrılmış, bir ruhsal hayata aitmiş gibi gösterilir. İnsanın insan tarafından sömürülmesinin ortadan kaldırıldığı komünist toplumda, maddi ve ruhsal, insanların bütün ihtiyaçları insanın doğa üzerindeki ortak hakimiyetinden doğup, toplumsal üretimin sürekli olarak yaygınlaştırılması ve mükemmelleştirilmesi temelinde tatmin olunacağı biçiminde anlaşılır.

O halde, sosyalizmin gelişmesinin bir sonucu olarak, insanların bütün görüşlerini oluşturmada bilimin belirleyici rolü ortaya çıkar. İşte o zaman, zenginlik, mutluluk ve hayatın doluluğunu gerçekleştirmek için insanlar, hayatlarının bütün boyutlarını denetlemek ve bilgi inşa etmek üzere kendilerini özgürleştirmiş olacaklardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAKİKAT VE ÖZGÜRLÜK

10. HAKİKAT

Mutlak ve Kısmi Hakikat

Fikirlerimizin gelişmesi sırasında her türlü yanılsamanın yanısıra hakikatin de doğduğunu gördük. O halde, hakikat nedir? Fikirlerle nesnel gerçek arasındaki uygunluktur.

Fikirlerimizle gerçek arasındaki bu uygunluk, ancak derece derece meydana gelir. Bundan dolayı da, çoğunluk kısmidir ve tamam değildir. Çünkü bir fikir, nesneye bütün boyutlarıyla uymayabileceği gibi, kısmen de uyabilir. Nesnede fikir oluşturulamayacak birçok şey olabilir, dolayısıyla fikir ve onun nesneye uygunluğu da tamam değildir. Bu durumda, fikrimiz tamamen yanlıştır demememeliyiz. Ancak, yine de kesinlikle — tamam olarak ve bütün boyutlarıyla — doğru da demememeliyiz. O halde hakikat, bir fikrin ya da bir önermenin sahip olduğu ya da olmadığı bir özellik değildir. Belirli ölçülerde, belirli biçimlerde ve belirli bir dereceye kadar bir fikre ait olabilir.

Kuşkusuz, bazı önermelerin gerçekten mutlak olarak doğru olduğu kesindir. Bu önermeler, bunu güvenle öne sürebilmemiz için oldukça iyi bir şekilde meydana getirilmişlerdir.

Örneğin bu, belirli olgular hakkındaki birçok ifade için geçerlidir. Mesele, bu olgulardan meydana gelir, bu olgulara bağlı olarak bunları ifade eden önermeler de doğrudur, kesinlikle doğrudur ve hiçbir düzeltme olmaksızın daima doğru olarak kalacaklardır. Fatih William, İngiltere'yi gerçekten 1066 yılında istila etmiştir : o halde, bu olguyu belirten önerme mutlak bir hakikattir.

Bazı genel ifadeler de mutlak olarak doğrudurlar. Lenin, bunlardan ikisine *Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm*'de işaret etmiştir. İnsanlar yemek yemeden yaşayamazlar ve

platonik aşk bebek doğurtmaz. Bu genel ifadeler olgulara tekabül ederler ve onlara olan uygunlukları mutlaktır. Mutlak hakikilikleri tartışılmayacak olan daha birçok genel ifade vardır.

Fakat, yapmış olduğumuz ifadelerin birçoğunun bunlar gibi mutlak doğru oldukları söylenemez. Genel olarak ifadelerimizi «doğruluk»lara ve yalın, iyi kurulmuş olgu iddialarına hasretmemekteyiz. Belirtmiş olduğumuz ifadelerden birçoğu, belirli olguların ya da genel sonuçların ifadeleri olsunlar, belli amaçlar için yeterince doğru olabilecekleri gibi, ifade ve gerçeklik arasındaki mutlak uygunluk anlamında mutlak olarak da doğru olmayabilirler. Tam tersine, yeni deneyin ve yeni bilginin ışığı altında düzeltilmeleri, geliştirilmeleri ve yeniden ifade edilmeleri gerekir. Fakat bu nedenden dolayı yanlış değillerdir. Kısmi, görece ve yaklaşık hakikatlerdir.

Hakikatin bu karakteristiği — yani, büyük kısmının kısmi olması ve mutlak olmaması; yaklaşık olup, kesin olmaması; son olmayıp, geçici olması — bilim tarafından çok iyi bilinmektedir. Bilimin ortaya koyduğu yasalar kuşkusuz, nesnel süreçleri yansıtırlar. Dış dünyadaki nesnelerin gerçek hareketlerine ve içbağıntılarına tekabül ederler. Yine de bilim, mutlak hakikatler olarak iddia edilebilecek birkaç yasa meydana getirmiştir.

Örneğin, cisimlerin mekanik ilişkilerinin ilkelerini ifadelendiren ve bugün her türlü mühendislik projesinde sürekli ve güvenli bir biçimde hala kullanılmakta olan klasik mekanik yasalarının, alt atomik düzeydeki madde hareketine uymadığı bilinmektedir. Başka bir deyişle, bu yasalar mutlak hakikatler değildirler. Fakat bu nedenle, klasik mekaniğin yanlış olduğu görüşüne sarılamayız. Kuantum mekaniği, klasik mekanikten daha doğru bir yaklaşım sağlar. Çünkü kuantum mekaniğinin yasaları sadece alt atomik düzeydeki maddenin yasalarına tekabül etmekle kalmaz, kısıtlayıcı örnekler olarak klasik mekaniğin yasalarını da içerir. Ancak böyle olsa bile, hiçbir bilim adamı kuantum mekaniğinin mutlak bir hakikat olduğunu iddia etmez.

Genel olarak bilimin mutlak hakikatle hiçbir ilgisi yoktur. Gerçekten de, her hangi bir önerme bir kez mutlak ha-

kikat olarak ifade edildiyse, yapılan bütün araştırmalar sona erer; eğer mutlak hakikate varılmışsa, daha fazla araştırmağa yer yoktur. O halde, mutlak hakikati meydana getirmeyi iddia etmek ve böylesine bir iddia, bizi daha fazla araştırma yapmaktan, bilgimizi ilerletmekten, az yaklaşık hakikatten daha fazla yaklaşık hakikate ilerlememizi, başka bir deyişle bilimi teşvik etmeyi engelleyeceği için gerçekten, bilime zıttır.

«Öyleyse, gerçek bilimsel çalışmalar bir kural olarak, hata ve hakikat gibi dogmatik ve ahlaki ifadeleri ortadan kaldırır,» diye yazıyordu Engels. «Her ne kadar, yüce bir düşüncenin yüce bir sonucu olarak bize sunulmağa çalışılan boş gevezelik çabalarının yapıldığı bütün çalışmalarda bu ifadeler karşımıza çıksa bile.» *Anti - Dühring,* I. Kasım, 9. Bölüm.)

Hakikat ve Hata

Eğer, şüphe edilmeyen olgunun ifadelerinin çok kısıtlı alanlarının dışında her ifadenin doğrusunun, kısmi, yaklaşık ve sadece geçici olduğunu kabul edersek, buradan, yeni deneylerin ışığında ifadelerimizi düzeltmeğe ve değiştirmeğe daima hazır olmamız gerektiği ortaya çıkar.

Dahası da var. Belirli ifadelerin düzeltilmesini ve değiştirilmesini gerektiren yeni deneyler ortaya çıktığı zaman, onların, eski biçimlerinde kalmaları için ısrar etmek, onların, yeni şartlar altında hakikatlerden yanlışlara döndükleri anlamına gelir.

Örneğin, klasik mekanik yasaları birçok mühendislik amacı için kullanıldıkları kadar doğrudurlar ve hiç kimse onları dağıtmayı ve yanlış olarak kabul etmeyi önermemektedir. Buna karşılık, bu yasaların maddenin bütün bilinen hareketleri için değiştirilmeden geçerli olamayacaklarını deneyler gösterdiğine göre, Newton yasalarının, hareket halindeki bütün maddelere, sınıflandırmadan uygulanabileceğini iddia etmek doğru olmayanı iddia etmektir.

O halde, belirli ölçüler içinde yeterince doğru olan yaklaşık ve kısmî bir hakikat, bu sınırların ötesinde kullanılmağa çalışıldı mı, hakikat olmaktan çıkabilir.

Aynı şekilde, Marx ve Engels, sosyalist toplum kurulduğu zaman, devletin de kaçınılmaz olarak ortadan kalkacağını ifade etmişlerdi. Bu, doğruydu ve doğrudur. Ancak bir sınıflama yapmak şartıyla. Marx ve Engels, böyle bir sınıflandırmayı yapamazlardı. Çünkü gerekli deneyden yoksundular. Bir ülkede, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmi inşa etme deneyi, sosyalist ve kapitalist ülkeler bir arada varolmağa devam ettikleri sürece devletin, kalması gerektiğini göstermiştir. Devlet, ancak, sosyalizm dünya ölçüsünde gerçekleştirildiği zaman ortadan kalkabilir. Buradan, hiçbir sınıflama yapmaksızın, sosyalizm kurulduğu zaman devletin ortadan kalkacağını iddia etmenin yanlış birşeyi iddia etmek olduğu ortaya çıkar. Gerçekten de, böyle birşeyi iddia etmek sadece yanlış değil, varolan sosyalist ülkeler açısından da oldukça zararlıdır : çünkü, bu tür bir iddia sosyalist devleti güçlendirme anlayışında bir eksikliğe, dolayısıyla da, sosyalist devletin zayıflama ve kapitalistlerin bu zayıflamadan yararlanarak sosyalist sisteme müdahale etme ve yıkma ihtimaline yolaçabilir.

Bu, Engels'in *Anti-Dühring*'de işaret etiği gibi, «hakikat ve hatanın, karşı kutuplar olarak ifade edilmiş bütün kavramlar gibi, sadece çok sınırlı bir alanda geçerlilikleri vardır... Hakikat ve hata arasındaki anti - tezi bu dar alanın dışında uygulamağa başlar başlamaz... anti - tezin her iki kutbu da zıtlarına dönüşürler, hakikat, hata haline gelir. Hata da, hakikat.»

Tıpkı, hakikatlerin büyük kısmının sadece yaklaşık hakikatler oldukları ve hakikat olmayanlara dönüştürülmesi olasılığını içerdikleri gibi, birçok hata da sadece mutlak hata değildir. Bir parça hakikat kırıntısı içerirler.

İnsanların bütün dedikleri, deneyler ve elde edilebilen fikirlerle söylenmiştir. Buradan, oldukça hatalı ifadelerde bulunabilecekleri gibi, yine de bu hatalı ifadelerin, her ne kadar hatalı iseler de, esas olan durumu yansıtabilecekleri ortaya çıkar.

Örneğin, İngiliz devrimi sırasında, Puritanlar, Allahın gözdeleri olduklarını söylemişlerdi. Bu bile, bir hakikat kırıntısı —onlar, gerçekten de, çürümekte olan eski toplumun güçlerini kaldırıp atmayı amaçlayan, yükselmekte olan ile-

rici bir toplumsal güçtüler— içeriyordu. «Allahın gözdeleri» oldukları yolundaki düşünceleri gerçekten hatalıydı; fakat, hiç kuşkusuz, sorunun ne olduğunu ifade etme biçimleri buydu.

Aynı şekilde, bilimde ve felsefede düzeltilmemiş, hata olarak reddedilmiş birçok hatalı görüş, hatalı, çarpıtılmış bir ifade kabul edilen belli bir hakikati de içerirler.

Genellikle, sadece basit ve gerçekten hatadan başka birşey olmayan hatalar —hiçbir şekilde hakikat unsuru içermeyen hatalar— daha önemsizdirler ve gerçekte, belli bir temeli olan hatalardan daha kolay bir biçimde yokedilebilirler. Bu tür hatalar, sadece onlarla çelişen olguları göstererek ya da saçma olduklarını açığa çıkartarak çürütülebilirler. Fakat temeli olan hatalar daha etkilidirler ve bunun için de daha tehlikelidirler. Bu tür hataları çürütmek için onları sadece reddedip bir kenara atmak yetmez. Hakikatin, onlar içinde nasıl çarpıtıldığını göstermek ve bu çarpıtılmadan kurtulmuş hakikati yeniden belirtmek zorunludur.

Bu, Lenin'in, *Felsefe Defterleri*'nde yazdığının ne anlama geldiğini ortaya koyar:

«Ham, basit, metafizik materyalizm açısından felsefi idealizm, sadece saçmalıktır. Öte yandan, diyalektik materyalizmin görüş açısından felsefi idealizm, yüceltilmiş, maddeden, doğadan ayrılmış, mutlağa gelişen bilginin özelliklerinin, yanlarının, yüzeylerinin tek taraflı... abartılmış... gelişmesidir. İdealizm, papazcılık (klerikalizm) dır. Doğru. Fakat felsefi idealizm... insanın... sonsuz karmaşık bilgisinin gölgelerinden sadece bir tanesinden papazcılığa giden yoldur. Temelsiz değildir. Verimsiz bir çiçektir kuşkusuz, ama yaşayan insan bilgisinin ağacında büyüyen verimsiz bir çiçek.»

O halde, idealist görüşler de dahil, belirli hatalı görüşlerin kendi dönemlerinde hakikate bir katkıyı —belki de onlar, anlam ifade etmeğe başlayan belirli hakikatlerin tek ifade ediliş biçimi olduklarından dolayı— kabul etmemiz gerekir. Fakat, hatalılıkları bir kez ortaya konduktan sonra bu tür hatalı görüşleri kullanmamız gerektiği anlamına gelmez bu. Örneğin, idealistler felsefeye bir katkıda bulunmuşlardır. Fakat, içinde bulunduğumuz şartlar altında bu, bu-

gün, en küçük biçimde bile olsa idealist felsefeyi kullanmamız gerektiği anlamına gelmez. Eğer bir hakikat, idealizmle açıklanabiliyorsa, idealizmde bulunan esas çarpıtma ve sahtelik tam olarak açığa çıkartılınca, idealizm olmaksızın daha iyi bir biçimde açıklanabilir.

Hakikatin Göreceliği

Böylece, hakikatlerin çoğunun yaklaşık, kısmi ve tamam olmadığını, hatanın hakikatte, hakikatin de hatada bulunabileceğini gördük. Dolayısıyla, her hangi bir konuda genel olarak bir hakikat ölçüsüne sahibiz. Fakat mutlak hakikate değil. Herhangi birşey hakkında herhangi bir zamanda elde edebileceğimiz hakikatin ölçüsü ve onu ifade ettiğimiz biçim —hangi terimlerle ve ne ölçüde yeterli— hakikati bulma ve ifade zamanında elde edilebilecek araçlara bağımlıdır.

Hakikat, her zaman onu elde ederken kullandığımız özel araçlara görecedir. Nesneler hakkındaki hakikati, sadece, onlar hakkındaki deneylerimizle ve bizi, onlar hakkında birşeyler öğrenebileceğimiz bir noktaya getiren işlemlerle ifade edebiliriz.

Fakat aynı zamanda bu hakikat, maddi, nesnel dünyaya da tekabül eder. Nesnel şeylerin ve süreçlerin gerçek özelliklerinin ve hareket yasalarının daha yeterli bir yansımasını da meydana getirir.

Dolayısıyla, hakikati ifade etme biçimi ve nesnel gerçeğe olan yaklaşıklığının sınırları bize bağımlıyken; içeriği, neye ait olduğu ve tekabül ettiği nesnel gerçeklik bize bağımlı değildir.

Bu anlamda, her hakikatin içinde bir görecelik ve mutlaklık, öznellik ve nesnellik unsuru vardır. Hakikat, belirli şartlara, deneylere ve onu ifadelendiren insanlar tarafından bir doğruya ulaşma araçlarına bağımlı terimlerle ifade edildiği için görecedir. Bu terimlerle ifade edilen ya da ortaya konan, insan bilgisinin dışında bağımsız olarak varolan nesnel gerçeklik olduğu için de mutlaktır.

Eğer sadece görecelik yanına basılırsa hakikat, nesnel dünyaya, bilinmediği ve ifade edilemediği söylenen doğaya

değil, sadece kendi gözlemlerimize ve işlemlerimize bağımlı olduğundan, bu durumda öznel idealizm ve görecelik ortaya çıkar. Örneğin, Sir Arthur Eddington*, atom hakkındaki bilgimizin, esas olarak açıklamalı konferanslar ve filmlerden —ki bunlar, atom dünyasını keşfetmek için kullanılan sistem (aygıt) tarafından sağlanan deliller olduğuna göre— elde edildiğine işaret ederek, nesnel dünyada varolan atomlar hakkında, aslında hiçbir şey bilmediğimiz, sadece, «açıklamalı konferanslar ve benzer deliller» hakkında bilgi sahibi olduğumuz sonucuna varmıştı. (Fiziksel Dünyanın Doğası. *The Nature of the Physical World.*)

Eğer, öte yandan, sadece öbür yönün, yani, mutlaklık ve nesnellik yönünün üzerine basılırsa, ortaya dogmacılık çıkar. Örneğin, kendi fizik kuramlarının nesnel maddi gerçeği yansıttığına inanan eski fizikçiler dünyanın, sert, mikroskopik bilardo topları gibi küçük parçacıklardan meydana geldiğini ve başka türlü hiçbir maddi gerçeğin varolmadığını belirtmişlerdi.

Hakikatin, çok açık bir şekilde, nesnel gerçeğin bir yansıması olduğunu, aynı zamanda da, bu yansımanın yaratıldığı belirli şartlar tarafından belirlendiğini ve sınırlandığını hesaba katmak zorunludur.

«Diyalektik materyalizm için,» diyordu Lenin. «görece ve mutlak hakikat arasında geçilemeyecek bir bağ yoktur... Marx ve Engels'in materyalist diyalektikleri, kuşkusuz göreceliği içermektedir. Fakat göreceliğe indirgenemezler; yani, bütün bilgilerimizin göreceliğini, nesnel hakikatin inkâr edilmesi anlamında değil, bu hakikat hakkındaki bilgimizin yaklaşıklaştırılmasının sınırlarının tarihsel olarak belirlenmiş doğası anlamında kabul edilir.» (*Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm*, 2. Bölüm.)

Lenin, «nesnel hakikat var mıdır?» diye sorarak, iki sorunun birbirine karıştırılmayıp, ayırdedilmeleri gerektiğine işaret etmişti :

«(1) Nesnel hakikat diye birşey var mıdır? Yani, insan fikirlerinin bir özneye, ya da her hangi bir insana ya da insanlığa dayanmayan bir içeriği var mıdır?

(*) Eddington, Sir Arthur Stanley: 1882—1944, İngiliz Astronomi ve fizik bilgini.

«(2) Eğer varsa, nesnel hakikate anlam veren insan fikirleri, hepsini, bir seferde, şartsız olarak, kesinlikle ya da sadece yaklaşık olarak, görece ifade edebilir mi?»

Bu soruların cevabı açıktır.

(1) İnsan fikirlerinin, bu fikirler herhangi bir insanın onun hakkındaki fikrinden bağımsız olarak varolan nesnel gerçeği yeniden ürettiklerinden, özel olarak insanlara ya da genel olarak insanlığa bağımlı olmayan bir içerikleri olabilir, ve vardır.

(2) Bu fikirler, nesnel gerçeği bütünlüğü içinde ve tam bir sadakatle ortaya koymazlar. Yaklaşık olarak, insanların hakikati buldukları ve ifade ettikleri yola göreceli olarak koyarlar.

Hakikat, fikirlerin nesnel gerçekle olan uygunluğunda bulunduğuna göre, daima ilişkinin iki yönü de —nesneyi olduğu kadar özneyi de— hesaba katmamız gerektiği açıktır. Bir yanda, onun hakkında oluşturduğumuz fikirlerle hiçbir biçimde bağımlı olmayan nesnel gerçeklik; öte yanda da insan faaliyeti sürecinde oluşturulan, bundan dolayı da üretildikleri faaliyetin doğasıyla belirlenmiş olan fikirler. Gerçeğin fikirlerimizde nasıl, hangi biçimde ve ne kadar yaklaşıklıkla ifade edildiği bize ve faaliyetimize —yani öznel unsura— bağımlıdır. Fakat, fikirlerimizle ifade edilenler, bunların içerikleri, ne hakkında oldukları herhangi bir özel etkene bağımlı değildir. Lenin'in aynı yerde ifade ettiği gibi, «bizim görece bilgimizin yaklaşıklaştırdığı, insanlıktan bağımsız, nesnel olarak varolan bir ölçü ya da model» oluştururlar.

Görece ve Mutlak Hakikat: Nedensellik, Uzay ve Zaman

Mutlak hakikatin görece hakikat yoluyla nasıl açıklanabileceğine bir örnek olarak nedenselliği, uzay ve zamanı alabiliriz.

Doğadaki nedensellik hakkındaki fikirlerimiz, doğal nesnelerle olan uğraşmamızdan elde ettiğimiz deneylerin bir sonucu olarak üretilirler. Deneylerden öğreniyoruz ki, kendimiz, düzenli bir biçimde doğada değişiklikler meydana getirebilir ve bu temelden hareket ederek nedensel ilişkiler

ve nedensel yasalar hakkında fikirler ifadelendirebiliriz. Bununla beraber, nedenselliği anladığımız biçim ve zaman zaman ifade ettiğimiz nedensel bağıntılar hakkındaki fikirler öznel olarak koşullandırılmışlardır. Üretimin, toplumsal ilişkilerine ve toplumsal faaliyetin gelişmesiyle nedensellik kavramı da düzeltilmiş ve değiştirilmiştir. Canlıcılık, son nedenler, mekanik ve diyalektik ilişki, nedensellik fikrinin gelişmesindeki bir çok aşamayı oluştururlar.

Nedensellik hakkındaki fikirlerimiz, deneylerimizden doğduğu ve o deneyin karakterine bağımlı olduğu halde, doğadaki nedenselliğin varlığı, kendimizden ve deneyimizden tamamen bağımsız, nesnel bir olgudur. Çünkü, özneler olarak bizler, dışsal nesneler üzerinde değişiklik yaratmak için kendi gücümüzü kullandığımızdan ve aynı şekilde o nesnelerin itici güçlerini de kendimizde denediğimizden, ilk önce, nedensellik fikrine ulaşırız. Ardından bu fikir, toplumsal hayatın gelişmesine ilişkin olarak işlenir ve geliştirilir. Ancak, bu fikre tekabül eden ve nedensel bağıntılar hakkındaki fikirlerimizde büyük ya da küçük ölçüde bir tutarlılık ortaya koymuş olan gerçek, kendimizden, özne ile nesne arasındaki herhangi bir ilişkiden bağımsız, nesnel bir gerçek tir.

İdealizm, nedensellik fikrinin sadece öznel yanına basar. İdealist felsefeciler, nedenselliğin, sadece, deneylerimize akılcı bir düzen getirilmesi için icad edildiğini ve deneyden bağımsız olan dışsal dünyaya yanlışlıkla atfedildiğini iddia etmişlerdi. Fakat idealizme zıt olarak «doğadaki nesnel yasanın ve bu yasanın insan kafasına yaklaşık bir doğrulukla yansıtılmasının anlaşılması materyalizmdir.» (Lenin, *Materyalizm ve Ampirio - Kritisizm*, 3. Bölüm.)

Uzay ve zaman kavramlarımızda da aynı şey geçerlidir. Zamangeçidi, nesnelerin uzaysal karakteristikleri ve ilişkileri üzerine algılarımızdan başlayıp, ölçüler yoluyla nesnelerin uzaysal ve geçici özelliklerini ve ilişkilerini ifade etme yöntemlerini bularak, uzay ve zaman hakkındaki genel kavramlarımız derece derece gelişir ve işlenir. Uzay ve zaman kavramları daima insan deneyine görecedir. Fakat insan deneyine bağımlı değildir. Tam tersine, «bütün yararlıkların temel biçimleri uzay ve zamandır» (Engels, *Anti-Düh-*

ring, I. Kısım, 5. Bölüm.) ve insanın uzay ve zaman kavramları daima gerçek uzaysal ve geçici ilişkilerin yaklaşık yansımalarıdır.

«Kafalarımızdan bağımsız, nesnel gerçeğin yani hareket halindeki maddenin varlığını anlayınca, materyalizm, kaçınılmaz olarak uzay ve zamanın da nesnel gerçeğini anlamalıdır,» diye yazmıştı Lenin, «... İnsanın uzay ve zaman kavramlarının değişebilirliği uzay ve zamanın nesnel gerçekliğini, hareket halindeki maddenin yapısı ve biçimleri hakkındaki değişebilir bilimsel bilginin dış dünyanın nesnel gerçeğini çürüttüğünden daha fazla çürütmez... Çeşitli duyu organlarının yardımıyla insanın uzayı nasıl algıladığı ve uzun süren tarihsel gelişme boyunca bu algılardan soyut uzay fikirlerinin nasıl çıkartıldığı başka birşey, bu algılara ve insanlığın kavramlarına tekabül eden, insanlıktan bağımsız bir nesnel gerçeğin varolup olmadığı ise büsbütün başka birşeydir... Deneylerimiz ve algılarımız kendilerini nesnel uzay ve zamana daha fazla uydururlar, onları daha kapsamlı ve daha doğru olarak yansıtırlar.» (*Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm*, 3. Bölüm.)

Hakikatin İlerlemesi

İnsan kafası, hakikate varmağa ve hakikati meydana getirmeğe ne kadar muktedirdir?

Tam, dolu, mutlak hakikat —herşey hakkındaki bütün hakikat ve hakikatten başka birşey olmayan hakikat— asla varamayacağımız, fakat sürekli olarak yaklaştığımız birşeydir.

Dolu, ayrıntılı hakikate doğru, sadece belirli olguları değil, genel yasaları ve içbağıntıları kucaklayarak, bir sıra özel, kısmi ve yaklaşık hakikatle ilerleriz. Herhangi bir zamanda, herhangi bir birey ya da insanlık tarafından ifadelendirilen hakikat daima yaklaşıktır, eksiktir ve düzeltilmesi gerekir. Fakat, bireyler birbirlerinden, birbirlerinin başarılarından ve birbirlerinin hatalarından öğrenirler. Aynı şey, toplumun peşpeşe gelen nesilleri için de geçerlidir. Dolayısıyla, eksik, özel, kısmi ve yaklaşık olan hakikatlerin tümü, daima daha yakına yaklaşmakta, fakat asla tamam, ayrıntılı, nihai ve mutlak hakikat hedefine ulaşamamaktadır.

Fikirlerimiz ve ifadelerimizde ortaya konan dünya gerçekten vardır. Bu dünyaya tekabül ettikleri ve onu doğru biçimde ortaya koydukları sürece orantılı olarak da doğrudurlar. Biz, bu hakikati deneyde ve uygulamada sınarız. Uygunluğu hiçbir zaman kesin, net ve mutlak değildir. Hakikat ve bilgi sürekli olarak ilerlediğinden, insanlar üretim araçlarını ve bilgi kazanma unsurlarını mükemmelleştirdiklerinden sürekli olarak yaklaştığı halde, yine de o mutlak sınırdan sonsuz derecede uzaktadır.

Engels, şöyle yazıyordu, *(Anti - Dühring,* I. Kısım. 3. Bölüm) :

«Doğanın bütün fenomenlerinin sistematik olarak bağıntılı olması anlayışı, bilimi hem genel olarak hem de ayrıntıda bu sistematik içbağıntıyı sonuna kadar ispatlamağa sürükler. Fakat bu içbağıntının yeterli, mükemmel ve bilimsel bir ifadesi, düşüncede, yaşadığımız dünya sisteminin net bir görüntüsünün çizilmesi bizim için imkânsızdır ve daima da imkânsız olarak kalacaktır.

«Eğer insanlığın evrimi sırasındaki herhangi bir zamanda, dünyadaki içbağıntıların —zihinsel ve tarihsel olduğu kadar fiziksel— bu tür bir son ve kati sistemi bir tamamlığa ulaştırılabilirse, bu, insan bilgisinin, sınırlarına ulaştığı anlamına gelir... Bundan dolayı da insanlık, kendisini bir çelişmeyle karşı karşıya bulur : bir yandan, bütün iç ilişkileri içinde dünya sisteminin mükemmel bilgisini kazanmak zorundadır; öte yandan da, insanın ve dünya sisteminin doğasından dolayı bu görev hiçbir zaman tam olarak yerine getirilemez. Ancak bu çelişme, sadece iki unsurun —dünya ve insan— doğasında yatmaz, aynı zamanda bütün akılsal ilerlemenin ana kaldıraç noktasıdır. Çözümünü de sürekli olarak, gün be gün insanlığın sonsuz ilerici evriminde bulur...

«Dünya sisteminin her zihinsel imgesi, bütün tarihsel dönem boyunca nesnel, yaratıcısının fiziksel ve zihinsel yapısı yüzünden de öznel olarak gerçekte sınırlıdır ve sınırlı olarak kalır.»

Buna rağmen, nesnel dünyanın bu tür sınırlı zihinsel imgelerinin sonsuz ilerici evrimi yoluyla, insanlık, sürekli olarak daha tamam hakikate, daha kapsamlı bilgiye yaklaşmaktadır.

«İnsan düşüncesi mükemmel midir?» diye soruyordu Engels. Bu şu anlama geliyordu: herşey hakkında hakikati elde edebilir miyiz, kapsamlı ve bütünüyle doğrulanmış bir bilgiyi elde edebilir miyiz?

«Evet ya da hayır diye bir cevap vermeden önce şunu araştırmalıyız: insan düşüncesi nedir? Bir tek insanın düşüncesi midir? Hayır. Geçmişin, bugünün ve geleceğin, milyonlarca insanın bireysel düşüncesi olarak varolur sadece... Başka bir deyişle, düşüncenin mükemmelliği bir dizi hiç de mükemmel düşünmeyen insan aracılığıyla gerçekleştirilir. Kesinlikle hakikat olduğu ileri sürülen bilgi, bir dizi görece hatalar aracılığıyla gerçekleştirilir; ne biri, ne de öteki, insan varoluşunun sonsuzluğunda başka bir biçimde gerçekleştirilemezler.

«Burada da yukarda karşılaştığımız çelişmeyle, yani, insan düşüncesinin zorunlu olarak mutlak kabul edilen karakteriyle, son derece sınırlı düşünceye sahip olan tek tek insanlardaki varoluşu arasındaki çelişkiyle karşılaşıyoruz. Bu, sonsuz ilerlemede ya da bize geldiği biçimiyle en azından pratik görüş açısından insanlık neslinin sonsuz devamlılığında çözümlenebilecek bir çelişmedir. Bu anlamda insan düşüncesi, mükemmel olmadığı kadar mükemmel ve sınırlı olmadığı kadar da sınırlıdır. Düzeni, hizmeti, olasılıkları ve tarihsel amacı açısından mükemmel ve sınırsızdır; her belirli andaki bireysel ifadesi ve gerçekleştirilmesi açısından mükemmel değildir ve sınırlıdır.» (Engels, *Anti-Dühring*, I. Kısım, 9. Bölüm.)

Materyalist hakikat kuramı, nasıl varılırsa varılsın değiştirilemez. Nihai hakikatler olarak da —yeni deneyin ve yeni şartların ışığı altında esaslarını incelemeyi, onları değiştirmeyi ve düzeltmeyi ya da gerekiyorsa hepsini toptan reddederek— genel ilkeleri ortaya koyan dogmacılığa nasıl engel olacağımızı gösterir.

Aynı zamanda kendisini, olguları toplamaya ve düzenlemeye hasreden, bu olgularda ortaya konmuş olan içbağıntılarıyla, bu olguların altında yatan hareket yasalarını bulmayla ilgilenmeyen bütün cüretli genellemeler ve kuramlar hakkında kuşkucu olan dar ampirizme de nasıl engel olacağımızı gösterir. Dogmacılık gibi ampirizm de, mevcut anın kısıtlı deneylerinden ötesini göremez.

Felsefe ve bilimlerde yeterince ortak olan bu tavırlar işçi sınıfı hareketi içinde de karşımıza çıkarlar. Dogmatizm, işçi sınıfı hareketi içinde belirli formülleri papağan gibi öğrenmede ve her yeni problemin bu formüllerin tekrar edilmesiyle çözümlenebileğinde bulunur. Bunun sonucu olarak da insanlar, deneylerden çıkan dersleri özümleyemezler. Yeni bir durumla karşılaştıklarında da cesaretle yeni politikalar ortaya koyamazlar. Öte yandan ampirizm, küçük, günlük «pratik» sorunlara gömülmek demektir; ampirizm, bu tür sorunlarla ilgilenip bütün öbür sorunları önemsemez ve pratik işçilerinin değil, «aydınların» bir sorunu olarak görür. Bunun sonucu olarak da insanlar, deneylerden çıkan dersleri özümleyemezler ve yeni bir durumla karşılaştıklarında cesaretle yeni politikalar ortaya koyamazlar. Böylece dogmacılık ve ampirizm aynı sonuca götürür. Sosyalizmin zaferine giden doğru yolu bulmalarına engel olarak işçi sınıfı hareketine büyük zarar verirler.

Marksçılık, hem eleştirmeci, hem de devrimcidir.

Eleştirmecidir, çünkü dogmalara karşıdır. Devrimci pratiğin potasındaki bütün fikirlerin ve bütün politikaların sürekli olarak, —hakikatin değiştiğini, bugün yeterince doğru olanın düzeltilmediği ve yeni bir hakikat haline geliştirilmediği takdirde yarın yanlış olabileceğini bildiğinden— tekrar tekrar denenmesini ister.

Fakat sadece eleştirmeci olmak yetmez. Sadece eleştirmeci olmak olumsuz bir tavırdır ve hareketin felce uğramasına yol açabilir.

Marksçılık, aynı zamanda devrimcidir de. Devrimcidir, çünkü sadece eleştirmekle kalmaz, eskiyi yeniyle değiştirmek için ileriye de gider. Duruş noktası sağlam, davasının doğruluğu ve haklılığından emindir, gelecekteki ilerlemenin temeli olarak ilkelerinin doğruluğuna inancı vardır ve devrimci fikirlerini devrimci pratikte kanıtlar.

11. BİLGİNİN KÖKLERİ

Bilgi Nedir?

Nesneler hakkında doğru fikirler elde ederken; onlar hakkında bilgi de kazanır ve geliştiririz. O halde, bilgi nedir?

Fikirlerimiz gerçeğe uymazsa; kuşkusuz, hiçbir bilgiye sahip değiliz demektir. Bilgi kazanmak, cehaletin ya da doğru olmayan fikirlerin yerine, doğru fikirler koymaktır. Böylece bilginin büyümesi, yanlış ve doğru fikirler topluluğu içinde doğru fikirlerin gelişmesinde bulunur.

Fakat, bilgiyi doğruya eş kılmak, bilgiyi tanımlamak değildir. Çünkü şu soru doğmaktadır: doğru fikirlerimizin doğru olduklarını nasıl *biliyoruz?* Birşeyin sadece doğru olduğunu belirtmek, ya da buna inanmak onu bilmemektir.

Örneğin bazı astronomiciler Merih'te hayat olduğunu söylüyorlar. Belki de vardır. Bu durumda söyledikleri doğrudur. Fakat yeterli delil toplamadıkları için, Merih'te hayat olup olmadığını daha *bilmiyorlar.* Sorun, ancak uzay gemileri Merih hakkında derin ve etraflı bir araştırma yaptıktan sonra çözülebilir. Öte yandan, astronomiciler, Merih'in bir gezegen olduğunu söylerken maddenin bilgisini ifade ediyorlar; çünkü bu durumda, söyledikleri güvenilir araştırma yöntemlerine oturmuştur.

Aynı biçimde, eski Yunan felsefecileri, cisimlerin atomlardan meydana geldiklerini söylemişlerdi. Biz bugün, bunun doğru olduğunu biliyoruz. Ancak onlar bilmiyorlardı. Onların yönünden sadece şanslı bir tahmindi. Cisimlerin atomlardan meydana geldiğini nasıl biliyoruz? Çünkü onlar, maddenin doğası hakkında şanslı tahmin ve spekülasyonlarda bulunurlarken; biz, sistematik bir biçimde araştırdık. Fikirlerimizi, bu tür bir araştırmanın üzerine oturtup; o özel fikirlerin doğruluğunu denedik ve kanıtladık. Öte yandan, eski Yunanlılardan fazla birşey bilmediğimiz daha birçok konu var. Aynen onlar gibi, biz de bu tür konularda halâ spekülasyondan başka birşey yapmıyoruz. Onlar gibi spe-

külasyonlarımızın doğruya ne kadar yakın olduğunu bulmak zorundayız.

O halde bilgiyi fikirlerimizin gerçekle olan uygunluğu ispatlandıktan ve denendikten sonra kazanırız. Ancak o zaman bilgiye sahip çıkabiliriz.

Öyleyse bilginin gelişmesi, fikirlerimizin, kuramlarımızın, nesneler hakkındaki görüşlerimizin toplam gelişmesindeki özel bir niteliğin gelişmesidir. Nesneler hakkındaki birçok görüş, kuram ve fikirler genellikle en sistematik ve mantıki yolla işlenmişlerdir. Doğru olsalar bile, sadece spekülatiftirler ve çok zaman da oldukça hayali. Fikirlerin gelişmesi, bilginin gelişmesiyle birlikte yer alır. Bu, sadece gerçeğe uymakla kalmayıp, bu uygunluğu sınanmış ve kanıtlanmış fikirlerin de gelişmesi demektir.

O halde bilgimiz, varabilecekleri son nokta olan nesnel gerçeğin, doğru yansımaları olarak meydana getirilmiş, denenmiş kavramlarımızın, görüşlerimizin ve önermelerimizin bir toplamıdır.

Bilginin Toplumsal Karakteri

Bilgi, özünde, toplumsal bir üründür. İnsanların toplumsal faaliyetinin bir ürünü biçiminde, toplumsal olarak inşa edilir.

Bazı felsefeciler, bilginin büyümesini tecrit olmuş bireyin kafasında, köklerini de bireysel deneyde izlemeğe kalkarak; hem kendilerine hem de okurlarına yığınla problem çıkarmışlardır. Bilgi, bu yolla inşa edilmediği ve edilemeyeceği için, böyle yapmağa çalışarak önlerine çözülemeyecek bir problem koymuşlardır. Bütün öteki insanlarla bağlarını koparıp sadece kendine dayanan, tek başına hareket eden bir birey, çok az bilgi kazanabilir. O da sadece bazı özel olgulardır. Dolayısıyla, bu felsefecilerden bazıları bir insanın maddi dünya ve öbür insanların varoluşlarını değil, sadece kendi anlık varoluşunu bilebileceğini ilan ettikleri zaman; mantık sonucuyla —her ne kadar bu sonucu yayınlatmakta daha mantıksız iseler de— sadece kendi önermelerini izliyorlardı. Çünkü, bunları okuyabilmeye yetenekli kimselerin varolduğuna inanmaları için hiçbir nedenleri yoktu.

İnsanın yarattığı herşeyin bireyler tarafından yaratılması gibi, kuşkusuz bilgi de bireyler tarafından yaratılır. Birbirine bağımlı, deneylerini ve fikirlerini birbirlerine ileten, birlikte çalışan bireyler tarafından. Toplumda, bir aradaki birçok birey tek tek yapabileceklerinden daha fazla şey yaparlar. Bu işlerden bir tanesi de insan bilgisinin inşasıdır. Her birey, kendi deneyinden önemli ölçüde bilgi kazanır. Ancak başkalarıyla iş birliğinde bulunmazsa ve onların bildiğini öğrenmek istemezse, bunu bile başaramaz. Fikirleri oluşturmada ve ifade etmedeki unsurlar, bu arada onsuz hiçbir fikrin mümkün olamayacağı dil, toplumsal bir üründür ve ancak toplumun ortak kazancı olarak var olur. Bazıları hiçbir katkıda bulunmadıkları halde, bazı bireyler, yeni bilginin inşa edilmesine büyük katkılarda bulunurlar. Ancak bunlar, bir toplumun üyeleri olmasalar da, öbür insanlarla iletişimde bulunmasalar da, toplumlarından öğrenmeleri gerekeni öğrenemeseler de, bilgi kazanmak için toplumlarının üreteceği sayısız maddi ve akılsal unsur, emirlerinde olmasaydı katkılarını yapamazlardı.

O halde bilgi, ancak toplum içinde kazanılır ve inşa edilir. Kökleri de insanın toplumsal faaliyetinde bulunur. Değişik toplumsal faaliyetler süresince, toplumun üyeleri arasındaki deneylerin ve fikirlerin karşılıklı alış verişiyle inşa edilir; aynı süreç içinde elenir ve sınanır.

Sonuç olarak toplum, toplumsal bilgi —yani biriktirilen ve toplum için kullanılmağa hazır olan bilgi— daima bireyler tarafından kazanılan bilgiden büyüktür. Birçok nesil ve bir arada olan insanlar, bireylerin elde edebileceklerinden daha fazla bilgi üretmişlerdir. Bu bilgi, toplum tarafından ilk planda, birçok insanın hafızalarına yayılarak; ikinci plânda da yazıyla sürekli olarak kaydedilip depo edilir. Bu anlamda her türlü kitap ve kayıt toplumda kazanılan bilgiye fiziksel bir depo olarak hizmet eder. Örneğin, hiç kimse Londra'daki bütün telefon numaralarını bilemez. Ancak bu bilgi toplumsal olarak elde edilebilir. Telefon rehberi bunu sağlayabilir. Aynı şekilde, hiç kimse bilimin yaptığı bütün buluşları bilemeyebilir. Ancak bu konudaki toplu bilgi, toplumsal olarak kazanılabilir ve bunu sağlayabilecek örgütler de mevcuttur (her nekadar büyük ölçüde aksi ispatlanmışsa da). Dolayısıyla toplumda, bireylerin katkıda bulunabilece-

ği ve ondan birşeyler öğrenebileceği bir toplumsal bilgi birikimi vardır.

Toplumsal Pratik ve Toplumsal Bilgi

İnsan işbirliğinin tümü, insanın üretimdeki temel işbirliğinden doğar ve gelişir. Dolayısıyla insan işbirliğinin bir ürünü olan bilginin gelişmesi, son tahlilde toplumsal üretimin gelişmesine bağlıdır. İnsanlar, ilk kez üretim sürecinde fikirler oluşturmağa başlarlar. İnsanın üretici faaliyetinde başlayan düşüncenin ve bilginin gelişmesi de hiçbir noktada ondan ayrılamaz.

Bilgi, tarih boyunca adım adım kazanılmış ve sağlamlaştırılmıştır. İnsanlar, üretici güçlerini ve üretici güçlerinin gelişmesine uyumlu olarak üretim ilişkilerini yeniden biçimlendirmek için mücadele ederlerken; aynı zamanda, maddi ilerlemelerini engelleyen cehalet, sahte fikirler ve yeni bilgi için de mücadele etmeğe mecbur kalmışlardır.

Bilginin, toplumsal gelişmenin herhangi bir aşamasındaki tüm toplamı ve karakteri, daima üretimdeki gelişmenin aşamasına bağımlıdır ve görecedir. İnsanın doğa ve toplum hakkında bulabildiği herşey, daima, doğa ile ve bu şeylerin birbirleriyle olan pratik ilişkilerine bağımlıdır. Bu ilişki tarafından ortaya konan pratik probleme ilişkindir ve bu problemlerin pratik çözümlerinde sınanır. İnsanlar, bu temel üzerinde düşünce yapısının inşa edildiği unsurlar olan düşünce kategorilerini, çıkartılacak netice biçimlerini ve araştırma yöntemlerini çözerler.

Ancak, son tahlilde, bilginin gelişmesi, üretimin gelişmesine bağımlı olduğu halde sadece üretime bağımlı değildir. Gelişme, aynı zamanda, üretimden doğan değişik toplumsal faaliyet ve ilişki ile de ilgilidir. Maddi üretim faaliyetine bağımlı olan bilginin inşa edilmesi, sınıflı toplumda, sınıflara ve sınıf mücadelesine de bağımlıdır. Bilginin yapısını koruma ve genişletme görevi aslında belirli sınıfların temsilcilerinin eline geçmiştir. Yeni doğa ve toplum bilgisinin kazanılması, geniş ölçüde değişik sınıfların, değişik zamanlardaki faaliyet ve mücadelelerinin —ekonomik, politik, bilimsel ve sanatsal— bir sonucudur.

Toplumdaki bilginin kazanılması, genel olarak, toplumdaki üyelerin pratik faaliyetlerinden, dış doğa ve birbirleriyle olan ilişkilerinden doğan birşeydir. Bu tür pratik faaliyetlerin, aktif ilişkilerin dışında, nesnel gerçekliğe uymayan ya da bu uygunluğu denemek için fikirler ortaya çıkaracak bir temel olamayacağından hiçbirşey hakkında fikir kazanamayız.

Lenin şöyle yazıyor: «Hayatın, pratiğin bakış açısı, bilgi kuramında ilk ve esas olmalıdır.» *(Materyalizm ve Ampirio - Kritisizm,* 2. Bölüm).

«Pratik» ya da «Pratik Faaliyet» derken kesinlikle neyi kasdediyoruz?

(1) Birincisi, pratik, çevredeki dünyada değişikliklere neden olan insan bedeninin organlarının hareketini içerir.

(2) Ancak, böylesine hareketler ve davranışlar, pratik ya da pratik faaliyet olarak geçerli değildir. Örneğin, basit refleks faaliyetlerini pratik olarak sayamayız, ya da bir uyur-gezerin hareketlerine pratik faaliyet adını veremeyiz. Pratik faaliyet esasen, bilinçli insan faaliyetidir; yani, (a) nihai amacın ya da sonucun başarılması fikriyle ve (b) eylemin şartları, eylem konusunun özellikleri ve bu amacın başarılabilmesi için gerekli unsurlar hakkında bilinçlilikle, kasıtlı olarak yapılır.

(3) Üçüncüsü, pratik toplumsaldır. Kuşkusuz, bireysel faaliyet —yani bir bireyin kendi başına yürüttüğü faaliyetler— ve aynı zamanda, sadece bir arada çalışan belli sayıdaki bireyler tarafından yürütülebilecek toplumsal pratik vardır. Fakat insanın toplumsal faaliyetinin ve bireylerin, toplumları tarafından koşullandırılmalarının dışında hiçbir bilinçli pratik faaliyet gelişemez.

İnsanlar, toplumda pratik faaliyetlerine ilişkin birçok unsur geliştirirler. Birbirlerimizle iletişimde bulunduğumuz konuşma, bunlardan birisidir. Bu yüzden, bir yığın sorunun ortaya çıkmasında çok önemli bir unsur olduğundan, konuşma, pratik faaliyetlerimizde son derece geniş ve önemli bir rol oynamaktadır.

Yukarıdaki üç nokta «Pratik» ile neyi kastettiğimizi açıklamaktadır.

O halde bilgi, değişik şartlara, konulara ve pratik faaliyetlerimizin unsurlarına tekabül eden fikirlerin gelişmesinden ortaya çıktığı için, pratikten doğar. Pratik, bu tür fikirleri ister, onlar da bilginin gelişmesine uyumlu olarak gelişirler. Bilgi, tıpkı, pratiğin, değişik nesneler hakkında talep yaratması ve onların işlenmesi, denenmesi için araçları ve şartları sağladığı gibi kazanılır.

İnsanları, bilgilerini geliştirmek ve mükemmel hale getirmek için zorlayan, daima toplumsal pratik —yani maddî üretici faaliyetin gelişme ihtiyaçları, kendi pratik çıkarlarını sürdürmek için, doğa ve toplumun farklı boyutları hakkında gittikçe derinleşen bir bilgiyi kazanma zorunluluğunu deneyleriyle görmüş olan çeşitli sınıfların bundan aşağı kalmayan ihtiyaçları— olmuştur.

Bundan dolayı insanlar, üretim araçlarını, üretim tekniklerini, doğaya hakim olabilmek için pratik yeteneklerini geliştirdikleri sürece doğa hakkındaki bilgileri de ilerledi. Üretimdeki değişiklikler, bilginin karşısına yeni sorunlar çıkardı; aynı zamanda bu sorunları çözme araçlarını da sağladı. Böylece yeni bilgi alanları açıldı. Yeni ve daha ileri sonuçlara ulaşıldı. Bunlar, karşılığında daha ileri teknik ilerlemeye katkıda bulundular, onların pratikteki uygulamalarını denediler ve onları geliştirdiler.

Kapitalist sınıf, modern endüstrinin gelişmesini üstlenirken, doğa bilgisinin özellikle fiziksel ve kimyasal süreçlerin derinleştirilmesine büyük bir hız verdi. Buna karşılık işçi sınıfı, sosyalizmin inşasını üslenmede ve ona yol göstermede daha ayrıntılı bir doğal bilgi için şartlar ister ve bu şartları yaratır.

Aynı şekilde insanlar, refahlarını geliştirmek için çaba gösterdikçe ve eski modası geçmiş ilişkilerin yerine yerine yeni, daha yüksek toplumsal ilişkiler kurmayı başardıkça kendileri ve toplum hakkındaki bilgileri de ilerledi.

Bilimsel sosyalizmde bulunan toplumsal gelişme yasalarının bilgisi ancak, işçi sınıfının gelişmesiyle birlikte, sosyalizm için mücadele pratik bir sorun haline gelince elde edilebilir. Genel olarak, toplumun ve yasalarının bilgisinin gelişmesi her tarihsel çağda daima o çağdaki pratik toplumsal görevlere tekabül eder. Böylece, dünya pazarının ge-

lişmesi, dünyanın, emperyalist güçler tarafından parçalanması, toplumsal ve tarihsel araştırmanın geniş çapta yaygınlaşmasıyla sonuçlanan değişik gelişme aşamalarında kapitalizm dünya tarihindeki ve toplumlardaki çalışmalara hız verdi. Temel toplumsal ilişkilerin ve toplumsal gelişmenin yasalarına girip; bundan da öteye giderek sosyalizm için mücadele, gerçekten bilimsel toplum biliminin temelini ortaya koydu.

Öte yandan insanlar, pratikleri onlara birşey bulma ihtiyacı ya da fırsatı vermediği sürece, nesneler hakkında bilgi edinemezler ve edinememişlerdir. Örneğin, insanlar küçük komünler halinde yaşarlar ve çok ilkel üretim araçları kullanırlarken coğrafya, matematik, astronomi ya da mekanik hakkında bilgi geliştirmemiş, geliştirememişlerdir. Çok az şey biliyorlardı. Nesneler hakkında türlü fikirleri olmasına rağmen bilgileri azdı. İnsanlar, kapitalizm ve işçi sınıfının ortaya çıkmasından önce toplumun gelişme yasaları hakkında hiç bilgi edinememişlerdi ya da çok az edinmişlerdi. Sosyalizm fikri dahil bu tür meseleler hakkında her türlü fikirleri vardı. Buna karşılık çok da az bilgileri.

Pratikten doğan bilgi, pratikte sınanır. Pratik faaliyetin şartları, konuları ve unsurları hakkındaki fikirlerimizin, fikirlerimizden bağımsız olan nesnel gerçekle uygunluğu, son çözümlemede bu fikirlerin yol gösterdiği faaliyetin sonuçlarıyla denenir ve ancak bunlarla denenebilir.

Her davranış, o davranışa yol gösteren fikirlere dayanmış belli amaçlarla yapılır. Fikirlerin, gerçekle olan uygunluğunun tek sınanma biçimi, fikirlere oturmuş olan amaçların tamamlığı ya da eksikliğinde bulunur.

Öte yandan, eğer pratiğin sonuçlarının amaçlarıyla hiçbir şekilde ilişkili olmayan fikirlerimiz varsa, bu yüzden de amaçların tamamlığına ya da eksikliğine ilişkin olarak sınanamıyorlarsa, böylesine fikirlerin gerçekle olan uygunluğunu ya da uygunsuzluğunu saptamanın hiçbir yolu yoktur. Yani bunlar, bilginin hiçbir parçasını meydana getirmezler. Sadece görüntüseldirler ya da spekülatif.

Marx, şöyle yazıyordu : «Nesnel hakikatin, insan düşüncesine atfedilip atfedilemeyeceği sorunu, bir kuram sorunu değil bir *pratik sorundur*. İnsan, hakikati, yani pratikteki

düşüncesinin gerçeğini, gücünü ve 'tek yanlılığını' ispat etmek zorundadır. Pratikten tecridedilmiş olan, düşüncenin gerçek oluşu ya da gerçek olmayışı üzerindeki tartışma [yani, gerçekle olan uygunluk ya da uygunsuzluk —M. C.] tamamiyle *skolastik* bir sorudur.» (Feuerbach Üzerine Tezler, II.)

O halde bilgiyi, pratiğin problemlerinden doğan fikirleri çözerek kazanıyor, adım adım sınıyoruz. Başka bir deyişle, pratikteki amaçlarımızın tamamlığına ya da eksikliğine ilişkin olarak, bilgi biçiminde meydana getiriyoruz.

Böylece bilgi, gelişmesi içinde, devamlı olarak üç aşamalı bir süreçten geçer :

(1) Toplumsal pratik, üretimin ve toplumsal ilişkilerin gelişmesi, kuramsal çözüm için problemlerin ortaya konması.

(2) Elde edilebilen deneylere dayalı, bu problemlerden doğan kuramların işlenmesi ve bu kuramların mantıksal olarak çözümlenmeleri.

(3) Bu kuramların toplumsal pratiğe uygulanmaları ve kullanılır hale getirme sürecinde sınama, doğrulama ve düzeltme.

Bu hiçbir zaman bitmeyen bir süreçtir. Bilgimiz ne olursa olsun, pratiğin yeni talepleri, yeni bilgi genişlemelerine yol açar. Bundan başka varolan bilgi, daima pratikten çıkan dersler ve pratiğin talepleriyle uygun hale getirilmelidir. Böylece yeni bilgiler hazırlandığında, eski kuramlar yeniden ifadelendirilir, varolan bilgi hem düzeltilir hem de derinleştirilir.

Duyum - Algı, Bütün Bilginin Başlangıcı

Bütün bu bilgiyi kazanma ve inşa etme sürecinde nesneler hakkında bilgi edinmede ve amaçların tamamlık ya da eksikliklerinin sınanmasını yürütmede neye dayanacağız? Duyumlarımıza dayanmamız gerekir.

Bir çok felsefeci, bilgiyi pratikten ayırarak, bilginin «saf düşünce» süreciyle inşa edildiğini de iddia etmişlerdir. Onlar, duyumlara güvenilemeyeceğini, bunların bilgi kaynağı olamayacaklarını, bilgi kazanmak için duyum verileri-

ni inkâr etmemizi ve sadece akıla dayanmamızı söylüyorlardı.

Yine de sınırsız yayılmaya yeteneği olan insan bilgisi, daima insan beyninin çalışmasının bir ürünüdür. Beyin, insanın dış dünya ile olan en karmaşık ilişkilerinin organıdır. Bu ilişkileri incelerken, ilk önce kendi dışımızdaki nesnelerle olan ilişkilerimizin sonucu olarak duyumlar yoluyla elde ettiğimiz malumata bağlıyız. O halde, bütün bilgimizin başlangıcı, hayat boyunca kazandığımız duyum - algılardan başka birşey değildir. Bilgi, duyumlarımızın faaliyeti ve kaynakları nesnel maddi dünyada olan duyum - algılar yoluyla elde edilen malumattan başka hiçbir temel üzerine inşa edilemez.

Bilgi kuramındaki bu materyalist görüş açısı, Lenin'in çok iyi bilinen «İnsanlara duyumlarıyla verilen ve onlardan bağımsız olarak varolurken duyumlarımız tarafından yansıtılan nesnel gerçek» (*Materyalizm ve Ampirio - Kritisizm*, 2. Bölüm), şeklindeki madde tanımında ortaya konulmuştur. Bu tanım, maddi dünyanın duyumların içine girebilen dünya olduğunun üstüne basmak olur. Maddi dünya hakkındaki bütün bildiklerimiz, duyumlarımızın faaliyetinden elde edilmiştir. Bunun ötesindeki herhangi bir sözde bilgi, bilgi değil fantezidir ve duyumlara giremeyen herhangi bir sözde nesnel gerçek de gerçek değil, imgeseldir.

Bunlara itiraz edilerek, bunların dogmatik ifadeler oldukları söylenebilir. Ancak burada dogma yoktur. Tam tersine bu esas maddi durumdan bir kere ayrılırsak, bütün doğrulanabilir bilgiden uzaklaşır ve saf spekülasyonun batağına düşeriz. Bir kere, duyumların araçlarıyla hiçbir şekilde ortaya çıkarılamayacak «gerçekler» icadetmeye başladık mı bulutlarda gezinmeye başlarız. Son skolastiklerin sordukları türden sorularla karşılaşırız: «Bir iğnenin ucunda kaç melek durabilir?» Bunu ortaya çıkartmanın hiçbir yolu yoktur. Dolayısıyla cevap da gerekmez. İşte bundan dolayı bu tür soruların ve böylesine spekülasyonların bilgi ile hiçbir ilişkileri yoktur. Sadece insanları kandırmak için ortaya çıkarılmışlardır.

Gerçekten de yemek yemeden yaşayamayız demek ne kadar dogma ise, pratik faaliyetlerimiz süresince sadece du-

yumlarımız yoluyla bilgi kazanırız demek de o kadar dogmadır. İnsanlara «üstün» ya da «olağanüstü» bilgi vaadetmek, onlara yiyecek hiçbir şey vermeksizin ebedî yaşamın unsurlarını vaadetmek gibidir. Bu tür vaadler genellikle aynı sofu ve alim insanlar tarafından yapılır. Materyalist bilgi kuramı böylesine aldatmacalara karşı bir savunma ve silahtır.

Dolayısıyla, bir ilahi ışıkla ya da bir otoritenin erdemiyle deneylerden, duyumların hareketlerinden bağımsız olduğunu iddia eden bütün «ilkeleri» ve dogmaları sürekli olarak reddetmeliyiz. Özel bir akılsal kazanca sahip olduklarını iddia edenlere, ya da esrarlı birşey tarafından yönlendirildiklerini ya da özel bir otorite tarafından güçlendirildiklerini iddia edip güçlerini kabul ettirmeğe çalışanlara inanmamalıyız. Kuşkucu olmalı, pratik ve duyum deneyleriyle açıklanamayan ve doğrulanamayan hiçbir şeyi kabul etmemeliyiz. Çünkü, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak şu ya da biçimde varlıkları ve özellikleri duyumlarımız tarafından belirlenemeyen hiçbir şeyin varlığını ya da özelliğini bilemeyiz.

Duyumların Güvenilebilirliği

Bununla birlikte, duyumlarımıza güvenebilir miyiz ? Bazen hayallerde ve rüyalarda yaptıkları gibi, duyumlarımızın bizleri daima aldatmadıklarından nasıl emin olabiliriz? Genel olarak, algılarımıza tekabül etmeyen hiçbir şeyin varolmadığını nasıl biliyoruz ?

Bu suallere cevap bulabilmek için, nesneler hakkındaki algılarımızı ancak pratik faaliyet süresince kazandığımızı ve inşa ettiğimizi hatırlamamız gerekir. Duyumlar yoluyla kazandığımız malumat, bize kendiliğinden gelmez. Pratik hayatta, dışımızdaki nesnelerle olan bilinçli pratik ilişkilerimizle elde ederiz.

Örneğin, yeni doğmuş bir bebek, kendisi ve dış dünya hakkında karmaşık bir izlenimler yığınıyla hayata başlar. Etrafını çevreleyen nesnelere ulaşabildiği, onlarla neler yapılabileceğini gördüğü, onları araştırdığı, her yolla onları denemeğe ve sınamağa başladığı zaman duyumlarını kullanmağa ve onlar hakkında malûmat edinmeğe başlar.

İnsan ırkının her üyesinin dünya hakkında bu yolla malûmat edinmeğe başlaması gibi, dünya hakkındaki bütün bilginin kazanılması ve inşa edilmesi de böyle meydana gelir. Tanımadığımız bir nesneyle olan ilk karmaşık izlenimimize asla güvenilmez ve bu izlenim bize çok az malumat sağlar. Malumat elde etmek için onu araştırır, duyumlarımızı kullanırız. Onunla olan pratik uğraşımızın içinde algılarımızın güvenilirliğini sürekli olarak sınarız.

Dışımızdaki nesnelerle böylesine pratik ilişkilere girmeksizin algılarımızın nesnelerle uyum içinde olduğunu ya da herhangi bir nesnenin algılarımıza tekabül edip etmediğini hiçbir biçimde söyleyemeyiz. Fakat bir kere algılarımızı kullanmağa başladık ve algıladığımız nesnelerin niteliklerine göre, kullanımlarını kendi istediğimiz biçime dönüştürdük mü, algılarımızın, duyumlarımızın dışındaki gerçekle ne kadar uygunluk içinde olup olmadığını sınayabiliriz.

Çalışma odasında oturan ve kafasındaki iç kaynaklardan bilgi çıkartmağa çalışan bir felsefeci, bunu yapmakta güçlük çekebilir. Odasının, kitaplarının, üzerinde oturmakta olduğu iskemlenin, kendi bedeninin gerçekten varolup olmadığını ya da bunların kafasındaki bir rüya, bir yanılsama mı olduğunu merak eder durur. Ancak, çalışma odasının dışında, felsefecilerin akademik tartışmalarının dışında hiçbir güçlük yoktur.

«İnsan faaliyeti bu güçlüğü, insan hünerinin onu icadetmesinden çok önce çözmüştü,» diye yazıyordu Engels. «Pastanın ispatı, onu yemededir. Nesnelerde algıladığımız niteliklere göre bu nesneleri kendi kullanımımıza göre değiştirdiğimiz anda, bunların ya da duyum algılarımızın doğruluğunu bir sınava sokarız. Eğer bu algılar yanlışsa, bir nesnenin kullanımı hakkındaki tahminimiz de yanlış demektir ve çabamızın başarısız kalması gerekir. Eğer amacımıza ulaşmayı başarırsak, eğer nesne onun hakkındaki fikirlerimizle uyum halinde ise ve onun için amaçladığımız özelliğe cevap veriyorsa onun ve onun özellikleri hakkındaki algılarımız için pozitif bir ispattır, çünkü kendi dışımızdaki gerçekle uyum halindedir.... Duyumlarımızı doğru biçimde kullanmağa, onları eğitmeğe, faaliyetimizi de, doğru yapılmış ve doğru kullanılmış algıların belirlediği sınırların içinde tut-

mağa dikkat edersek; faaliyetimizin sonuçlarının da duyumlarımızın, algılanan nesnelerin nesnel doğasıyla olan uygunluğunu ispat ettiğini görürüz» (*Bilimsel ve Ütopyacı Sosyalizm*, Giriş.)

Maddi dünya vardır ve bizler onun bir parçasıyız. Kendi dışımızdaki cisimlerin ve kendi bedenlerimizin durumu hakkında duyumlarımız yoluyla bilgi edinebiliriz. Bundan dolayı, dünya hakkında birşey öğrenebilmek için — yani, bilgi kazanmak için— kendi duyumlarımızın faaliyetinden başka bir yol yoktur. Bunun için de, duyumlarımız daima ya da genellikle bizi aldatacak şekilde düzenlenemezler. Eğer böyle düzenlenselerdi, hiçbir biçimde yaşayamazdık.

«Son tahlilde, doğanın da ürünü olan insan beyninin ürünleri,» diye yazıyordu Engels, «doğayla çelişmezler, aksine, onunla uyum halindedirler.» (*Anti-Dühring* I. Kısım, 3 Bölüm) Duyumlarımız, bizi, kendi dışımızdaki gerçekle uyum halinde olan algılarla donatmak için zorunlu olarak böyle meydana getirilmişlerdir. Bütün bilgilerimizin başlangıcı olan bu algılar, pratik faaliyet sırasında elde edilirler ve gerçekle olan doğrulukları da pratik sırasında ortaya getirilir ve sınanır.

Dolayısıyla, bütün bilgimiz — yani, nesnel gerçeğin doğru yansımaları olarak meydana getirilen ve sınanan bütün kavramlarımızın tümü — pratik hayatımızda kazandığımız algıların temeline oturur ve aynı şekilde, bu faaliyette denenir.

Bilginin Yayılması, Eksikliği ve Eleştirisi

Bazı felsefeciler, bilginin amacının, varolduğu bilinen herşey hakkında tam ve herşeyi içeren, yuvarlatılmış bir sistemi başarmak olduğuna inanıyorlardı. Balliol okul müdürü Profesör B. Jowett gibi bazıları da kendilerini bu amaca ulaşmış görüyorlardı :

İşte, buradayım, adım Jowett'tir,
Bildiğimden ötede bilgi yoktur,
Ben bu okulun müdürüyüm,
Benim bilmediğim bilgi değildir.

Ne bir bütün, ne de kısımlarından biri olarak insan bilgisi, asla bitirilemez, bir sona ulaştırılamaz ve bütünlenemez. Bilgi, daima büyümekte ve gelişmektedir. Gerçekten de, bütün bilgimizin pratikten doğduğunu orada denendiğini ve pratik faaliyet içinde kazandığımız duyum algılardan elde edilir olduğunu gözönünde bulundurursak, bu açıktır. Yapılabilecek herşeyi asla yapamayacağız, varolmuş, varolan ya da varolacak herşeyin boyutunu sınayamayacağız. Her zaman yapılabilecek, bulunacak, dolayısıyla da bilinmesi gereken çok şey vardır.

Bu nedenle bilgi, daima genişlemektedir. Ya da en azından, genişleme yeteneğine sahiptir. Bu yüzden de daima eksiktir. Bilgideki bu büyümenin ve eksikliğin iki boyutu vardır.

Birinci boyut, nicelikseldir. Yeni bilgi daima eskisine eklenir, dolayısıyla daha fazla şey biliriz. Bilginin enine ve derinliğine olmak üzere bu genişleme, iki boyutta meydana gelir. Daha önce bilmediğimiz şeyler hakkında birşeyler öğreniriz; daha önce birşeyler bildiğimiz nesneler hakkında daha fazla öğreniriz. Bu şekilde, daima daha fazla öğreniriz. Fakat asla hepsini değil.

Örneğin, modern fizikte varlıkları daha önce bilinmeyen «esas parçacıklar» hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir. Onlar hakkında birşeyler öğrenirken daha önce bilinen atomlar ve yapıları hakkındaki bilgilerimizi de arttırmış ya da derinleştirmiş oluruz. Ancak, bu biçimde fizik bilgimizin enini ve derinliğini arttırmamıza rağmen, fizik bilgimizi tamamladığımızı söyleyemeyiz. Tam tersine, söyleyebileceğimiz tek şey, bizden öncekilerden daha fazla bilgi sahibi olduğumuz ve bizim bıraktığımız yerden başlayacak olan, bizden sonra gelenlerin de bizden daha fazlasına sahip olacaklarıdır.

İkinci boyut nitelikseldir. Daha fazla öğrenmeğe başlayınca, yeni öğrendiklerimiz eski öğrendiklerimizi etkisiz hale getirmez. Tam tersine, yeni nesneler ve eski şeyler hakkındaki yeni bilgiler, daha önce bildiklerimize yeni bir ışık tutar. Bunun sonucunda da, daha önce oluşturduklarımızda yeni sonuçlar ve yeni noktalar bulabiliriz. Aynı zamanda da, yeni bilginin ışığında eskilerden çıkartılan bazı sonuçların

yanlış olduğunu ve değişik biçimlerde yeniden hesaba katılmaları ve yeniden ifadelendirilmeleri gerektiğini buluruz.

Örneğin, kuantum mekaniğinde toparlanmış olan fizikteki yeni buluşlar, klasik mekanikte toplanmış olan fizikteki eski buluşların üzerine yeni bir ışık tutmuştur. Sonuçta, eski bilginin yeniden hesaba katılması gerekmiş ve değişik biçimlerde yeniden ifadelendirilmiştir. Çünkü, onlardan çıkartılan sonuçların yanlış oldukları iyice açık bir hale gelmiştir. Aynı şekilde, tek ülkede, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin inşası sırasında sosyalist devletin doğası ve işlevi hakında yeni bilgiler kazanılmış ve marksçılık tarafından daha önce ortaya konan sosyalist devlet hakkındaki bazı önermelerin yeniden gözden geçirilmesi ve yeniden ifadelendirilmesi zorunlu olmuş, ondan çıkartılan bazı sonuçların yanlış olduğu iyice açıklık kazanmıştır.

Bunların hiçbiri, eski bilginin görüntüsel olduğu, hiç de gerçek bilgi olmadığı anlamına gelmez. İfade ettiği tek şey, eski bilginin eksikliğinin yeni bilginin ışığı altında eleştirisel bir biçimde yeniden ifadelendirilmesinin zorunluluğudur. Tabii aynı şey, eski bilgi haline geldiğinde yeni bilgi için de geçerlidir.

Bilgi, bilginin zaten varolan gövdesine sadece eklemede bulunarak değil, onu mükemmelleştirerek, düzelterek, bir süreçten geçerek büyür. Bilgi, hiçbir alanda asla mükemmel, nihai ve tam değildir. Aynı şekilde, bilginin meydana getirdiği ne olursa olsun, bilginin daha fazla ilerlemesi için ona bir hareket noktası olarak bakılmalıdır. Tıpkı, pratikte başarılmış olana erişilen nokta değil de, ilerdeki kazançlar için hareket noktası olarak bakılması gibi. Bu, aynı zamanda, bütün bilginin daima sınırlı, eksik, kusurlu olduğunu; dolayısıyla, sadece eksiklerini tamamlamak değil, ileriye götürmek ve yeni keşifler için ilerlemek amacıyla eleştiriye de ihtiyacı olduğunu kabul etmemiz gerektiği anlamına gelir.

12. BİLGİNİN BÜYÜMESİ

Cehaletten Bilgiye

Bilginin kazanılması ve bilginin inşa edilmesi, doğası gereği daima cehaletten bilgiye, nesneleri bilmemekten bilmeye geçme sürecidir. Genel olarak bilgimizi yada özel olarak bir konu hakkındaki bilgimizi gözönüne alırsak, sorun hep aynıdır; ilk başta hiçbir şey bilmeyiz ve bilgiyi, ağır ağır kazanırız.

Ansiklopediye, Karl Marx maddesine yazdığı makalede Lenin, bilgi kuramının «bilgi *olmayandan* bilgiye geçişi» incelemesi gerektiğini söylüyordu. «Bilgimize hazır yapılmış olarak bakmamamız gerekir,» diye yazıyordu, «...bilginin cehaletten nasıl doğduğunu, tamam, net olmayan bilginin nasıl daha tamam ve daha net hale geldiğini saptamamız gerekir.» *(Materyalizm ve Ampirio - Kritisizm*, 2. Bölüm.)

Öte yandan birçok felsefeci, bilginin, ancak daha önce ki bilgiden elde edilebileceğini muhakkak olarak kabul etmişlerdi. Dolayısıyla da, bütün bilginin ortaya çıkartıldığı temel kesinliklerin bulunması gerektiğini tahmin ediyorlardı. Bu, onları, birbirine tamamen zıt, ancak eşit şekilde yanlış yollara götürücü sonuçlara ulaştırdı. Bir yandan, kesin olduklarını söyledikleri değişik ilkeler icadediyorlar ve bu ilkelerden ortaya çıkartılmış bütün önermeleri bildiklerini ve doğruluklarını ispatladıklarını iddia; öte yandan da, böyle ortaya çıkartılamadığı için bizim gerçek bilgimizin büyük bir bölümünü inkâr ediyorlardı. Örneğin felsefeciler, Allaha ve gerçeğin nihai doğası hakkındaki her türlü sonucu ilk ilkelerden ortaya çıkarmışlar; öte yandan da, maddi dünya hakkındaki bilgimizin tümünü, kesinlikle doğru ve apaçık olarak kabul etmeğe hazır oldukları herhangi birşeyle doğru lanamayacağı gerekçesiyle reddetmişlerdi.

Yine de bilginin gerçek hareket noktası bilgi değil cehalet; kesinlik değil, kesinsizliktir. Bilgiyi daima daha önceki bilgi eksikliğinden inşa ederiz. Dolayısıyla, açık öner-

melerden bilgi sistemleri inşa etmeğe çalışmak, bilgi inşa etme sorununun tümünü anlamamak demektir ve daima boşunadır.

O halde, cehaletten nasıl bilgi inşa edilir? Bu, ancak ve ancak nesnelerle olan duyumsal ilişkilerimiz yoluyla olur. Daha önce de defalarca dediğimiz gibi, insanla dış dünya arasındaki ilişkilerin en karmaşık organı olan insan beyniyle yapılır. Nesnelerle girişilen değişik ilişkilerden sonuçlanan, nesnelerin algısal olarak farkında olunmasıyla onlar hakkında daha önce birşey bilmediğimiz halde, onları öğrenir duruma geliriz. Nesnelerle bulunduğumuz ilişkiler ne kadar çeşitliyse, onlar hakkındaki bilgimiz de o kadar artar. Dolayısıyla bilgi, nesnelerle bilinçli olarak girişiğimiz aktif ilişkilerin bir ürünüdür. Bilgi yoksunluğundan bilgiye geçiş, nesnelerle olan ilişki yoksunluğundan nesnelerle ilişkiye geçen insan faaliyeti tarafından gerçekleştirilmiştir.

Örneğin, Nil nehrinin kaynağını bilmiyorduk, oraya giderek öğrenmemiz gerekiyordu. Atomların yapısını bilmiyorduk deneyler yaparak öğrenmemiz gerekiyordu. Yıldızların uzaklıklarını bilmiyorduk, ölçme yöntemlerini geliştirerek öğrenmemiz gerekiyordu. İnsan toplumunun gelişme yasalarını bilmiyorduk; yeni bir toplumsal gelişme aşaması getirebilmeleri için bilinçli olarak faydalı kılmağa çabalayarak öğrenmemiz gerekiyordu.

Algılar ve Yargılar

Bilginin inşa edilmesi için gerekli olan ilk şey, algılar elde etmektir. Yani, nesnelerle olan değişik ilişkilerden doğan gözlemlerde bulunmaktır. İlk başta, belirli birşeye ya da nesneye ilişkin olarak bir gözlemimiz yoktur. Ardından, bazı gözlemler elde ederiz. Bu, ilk adımdır. Bunu ortaya koymadan sadece cehalet olur —ya açık cehalet, ya da sık sık olduğu gibi, nesneler hakkında görüntüsel ya da spekülatif kuramlarla örtülüp, gizlenmiş cehalet— bilgi değil. İkincisi, nesnelerle ilişkilere girdikten ve onlar hakkında gözlemlerde bulunduktan sonra onlar hakkında, onların özellikleri, ilişkileri hakkında yargılar ya da önermeler ifadelendirerek devam etmeliyiz. Gözlemlerin sonuçlarını fikirlerde, yargılarda ya da önermelerde ifade etmek için düşünce yasala-

rını —yani, fikirler yoluyla nesnel gerçeğin yansımasının mantıksal yasalarını— kullanmalıyız.

Bilginin inşası daima, duyumlardan fikirlere geçişi içerir. Bütün gelişmiş hayvanların duyuları vardır ve duyumlarında, daha güvenilir hale getirmeyi öğrendikleri, yaşama faaliyetleri içinde kullandıkları nesneler hakkında kesin ve somut bilgiye sahiptirler. Fakat, duyumlar tarafından sağlanmış olan bu bilgi, fikirler ve önermeler biçiminde ifade edildiği anlamda ancak insanda bilgiye dönüşür.

Burada, «bilgi» terimini kesinlikle *insan* bilgisi anlamında alıyoruz. Örneğin, bir köpeğin evin yolunu bilmesiyle bir insanın evin yolunu bilmesi birbirinden farklıdır. Çünkü insanda evin yolunu bilme, iletilebilen önermeler ve fikirlerle ifade edilebilir. Fikirler ve önermeler, toplumsal yaşamları içinde insanlar tarafından iletilir, paylaşılır ve tartışılır. Bu, insan bilgisinin esas özelliğini meydana getiren fikirlerdeki ve önermelerdeki bilginin ifade edilmesidir. İnsanlar, bilgiyi, her birey için özel olan ve bütün hayvanlarla ortak olarak sahip oldukları duyumlardan, toplumsal olarak ilettikleri ve insan için özel olan fikirlere, yargılara ve önermelere geçince kazanır ve sahip olurlar.

O halde, kendi başına algı, bilginin tek şartıdır. Fakat henüz onun gerçekleştirilmesi değil. İnsan tarafından sahip olunan nesneler hakkındaki bilgi, duyumlardan, duyumlardan çıkartılmış yargılara vararak başarılır.

Böylece bilgi, bütün bilme sürecini meydana getiren niteliksel faaliyetlerin sürekli olarak devretmesiyle inşa edilir. Nesnelerle aktif ilişkilere girmek, bu ilişkilerden algılar ve gözlemler elde etmek, gözlemlerden, yargılar ifadelendirmek, bu yargıları, nesnelerle daha aktif ilişkilere girmek, daha ileri gözlemlerde bulunmak, böylece daha ileri yargılar için, sonu olmaksızın kullanılır hale getirmek.

Yüzeysel Yargılardan Derin Yargılara

Duyum-algı, nesneleri, eylemleriyle duyum organlarımıza yansıdıkları biçimde ortaya koyar. Duyumlar, onları algıladığımız özel şartlar tarafından belirlenmiş olan belirli nesneler hakkında belirli malumat parçacıkları verir sadece.

Algılardan elde edilmiş malumatları önermelerle ifade ederek insanlar, birçok özel algı verisini kıyaslama ve bir araya koymaktan ortaya çıkan sonuçları ifade eden yargılara varırlar. Mao Zedung, materyalist bilgi kuramının esaslarını özetlediği *Pratik Üzerine* adlı makalesinde, «öğrenme sürecindeki ilk adım,» diyordu, «dış dünyadaki nesnelerle temas halinde bulunmaktır; bu, algı aşamasına aittir. İkinci adım, bir düzenleme ya da yeniden inşada bulunarak algı verilerinin bir sentezini yapmaktır; bu, kavram, yargı ve netice aşamasına aittir.»

Örneğin, toplumun birçok üyesinin birçok algısından (hepsinin, toplumsal bilginin ana unsurlarını meydana getirdiği) şu tür sonuçlara ulaşırız: «Köpekler havlar,» «inekler süt verir,» «su, soğuk havada buz olur,» vb. Böylesine yargılar, Mao'nun ifade ettiği gibi «algı verilerinin bir sentezi» dir.

Nesneler hakkında bu tür yargılar oluşturmak, bir tek adamın bir tek gözlemine değil, birçok adamın birçok gözlemine bağımlıdır. Gözlemler, bakıldıkları açıların durumları ne kadar çeşitli, sahip oldukları nesnelerin değişiklikleri ve ilişkileri ne kadar değişik olursa, yargının, nesnelerin nesnel özelliklerini, ilişkilerini ve hareket biçimlerini yansıtması da o kadar geniş ve inandırıcı olur.

Eğer bir nesneyi gözlemleyeceksek, onunla bilinçli bir biçimde ilişkiye girmemiz gerekir. Eğer onu daha ayrıntılı gözlemleyeceksek daha da çeşitli ilişkilere girmemiz gerektiğinden —nesnenin değişik boyutlarını, çeşitli değişmelerini vb., saptayarak— bizzat gözlem, bir faaliyettir. Fakat, gözlemin kendisi de pasif gözlem diyebileceğimiz şeyden aktif gözleme geçer. Nesneler hakkında bilgi inşası için de birinci derecede önemli olan bu aktif gözlemdir.

Gözlem, gözlemlenenle birlikte değişmez. Bu anlamda gözlem, pasiftir. Örneğin, bir kuş gözlemcisi kuşlar hakkında bilgi sahibidir. Fakat gözlemini yaparken onlara müdahale etmemeli, tam tersine, bunu yapmamak için son derece dikkatli olmalıdır. Eğer, faaliyetimiz sonucu biz, nesnelerdeki çeşitli değişmeleri ortaya çıkarmada etkili olursak ve kendi kontrolumuz altında etkilediğimiz ilişkilerin ya da değişikliklerin sonuçlarını gözlemlersek, aktif gözlem ortaya çıkar.

Örneğin, nesneleri aktif olarak gözlemlemenin en önemli yöntemlerinden biri, onları ölçmektir. Ölçenler biz olsak bile, ölçme süreci, birşeyi başka birşeyle ilişkiye sokma ve sonuçları not etmeyi içerir. Öbür aktif gözlemleme yöntemleri, birşeyi parçalarına ya da elemanlarına ayırmak ve onları yeniden bir araya getirmektir. Ya da başka şeylerin yardımıyla özelliklerinde değişiklikler yaratmaktır. Genel olarak, haklarında birşeyler bilmek istediğimiz değişik nesneler ve onlar hakkında bilmek istediklerimiz üzerine, uygun aktif gözlem yöntemleri kullanarak, onların özellikleri, ilişkileri, hareketleri, hareket yasaları, nedenleri, etkileri ve bileşimleri vb., hakkında bizi sonuçlara götüren önemli birçok gözlem elde ederiz.

Aktif ve pasif gözlemler yoluyla ve onların yargılara geçmesiyle yargılarda ifade edilen belli bir bilgi yapısı kazanılır. Bundan sonra, daha fazla bilgi elde etmek için bu bilgiyi kullanabiliriz. Çünkü bu bilgi, yeni keşif alanları ve nesnelerle yeni ilişkiler kurmak için yöntemler önerecektir. İnşa edilmiş olan bilgi, daha geniş faaliyet alanı ve ondan daha fazla gözlem çıkartmak için faydalı hale getirilmiştir. Bu şekilde, inşa edilmiş olan bilgi daha fazla sınanmış ve düzeltilmiş bilgi inşası devam etmiştir.

Gözlemden yargıya, ardından da daha ayrıntılı gözlemden daha ayrıntılı yargıya geçiş süreci, ilk planda, yetersiz gözlem üzerine kurulmuş ilk sonuçların düzeltilmesini getirir.

Adi deney, zaten bize nesnelerin duyum - algıdaki ilk beliren biçimleriyle gerçekleri arasında bir farklılık olduğunu öğretir. Çünkü, genellikle, nesnelerin ilk göründükleri biçimden daha başka oldukları ortaya çıkar. Bu da, pratikte, ilk görüntülerin temeline oturtulmuş olan amaçların gerçekleştirilmesiyle gösterilir. Bilgi inşa etme sürecinde, daima, nesnelerin görünürdeki özelliklerini, ilişkilerini, hareketlerini ifade eden sonuçlardan, nesnelerin gerçekte oldukları biçime daha yaklaşan sonuçlara geçiyoruz.

Örneğin güneş görece olarak bize küçük gözükür. Çok uzun bir zaman da insanlar güneşin gerçekten küçük olduğunu sanmışlardı. Aynı biçimde, güneş, dünyanın etrafında dönüyormuş gibi görünür. Gerçekten de insanlar uzun

bir süre güneşin, dünyanın etrafında döndüğüne inanmışlardı. Fakat dünyanın, güneş etrafında döndüğünü öğrendik.

İkinci olarak, nesneler hakkında daha ayrıntılı yargılar meydana getirme sürecinde, nesnelerin özel ilişkileri, özellikleri ve hareketleriyle parçacık halindeki bilgilerden, daha bağlantılı varlık, değişim ve içbağıntı yasalarının bilgisine geçeriz.

Nesnelerin ilk gözlemine oturtulmuş olan ilk bilgi, o nesneler hakkında bir sıra olgudur. Bu olgularda ortaya çıkan, onları belirleyen, onlar arasındaki içbağıntıların ve varlıkların yasaları değildir. O halde, görünüşlerinin doğmasına yol açan nesnelerin ilk görünüşlerinin temeli üzerine oturtulmuş sonuçları düzeltip, onların gerçek özellikleri, ilişkileri ve hareketleri üzerine yeni yargılar inşa ederiz. Bu işi yaparken de, gözlemin ilk delili olarak nesnelerin belirli nitelikleri, hareketleri ve ilişkilerinde ortaya konan genel yasalar ve içbağıntılar hakkında yargılar da meydana getiririz.

Örneğin, güneş sistemi hakkındaki ana olguları meydana getirdikten sonra —gezegenler, ki dünya da onlardan biridir, güneşin etrafında dönerler— o sistem içinde beliren, ortaya çıkan ve varolarak kalan yasaları da ortaya koyarız.

Aynı şekilde, deneylerimizden biliyoruz ki su, yeterince soğutulunca buz olur. Bunu bildikten sonra —birçok özel gözlemin sentezlerinin ve çıkartılan sonuçların bir sonucu olarak— bu olayın nedenlerinin, ısı düşürüldüğü zaman moleküllerin, hareketlerindeki değişmelerin nedeni olarak yeniden düzenlenmelerinin sonucundan ortaya çıktığını belirtebiliriz.

Böylece, gözlemden yargıya geçme sürecinde, yüzeysel yargılardan derin yargılara geçmeyi başarıyoruz. Sadece gözlemlediğimizi ifade eden yargılardan, nesnelerin yapıları, onların iç örgütlenmeleri, nedenleri ve etkileri, iç ilişkileri, içbağıntıları, hareketleri hakkında, içbağıntıların ve hareketin yasaları hakkında sonuçlar çıkartabileceğimiz yargılara varıyoruz.

Bu, yargılardaki niteliksel bir değişmedir. Yüzeysel içerikli yargılardan daha derin içerikli yargılara bir geçiştir.

Duyumlar tarafından doğrudan algılanabilir nesnelere tekabül eden ilk fikirler biçimindeki yargılardan, gözlemlediğimiz nesnelerin yasalarını, etkilerini, açıklamalarını, nedenlerini, mantıklarını belirten soyut fikirler biçiminde ifade ettiğimiz yargılara bir geçiştir.

Yüzeysel Bilgiden Derin Bilgiye

Özetlersek, genel olarak bilginin, sadece algıdan yargıya geçerek gerçekleştirildiğini, yargılarda ifade edilen bilginin geliştirilme, yaygınlaştırılma ve derinleştirilme sürecinin de niteliksel olarak farklı iki aşamadan —birincisi, nesnelerin doğrudan doğruya algılanmasıyla elde edilmiş, yüzeysel ve parçalar halindeki bilgi; ikincisi, onların esas özellikleri, içbağıntıları ve yasaları hakkında bilgi— geçtiğini söyleyebiliriz.

Birinci aşamada yargılarımız, Mao Zedung'un «nesnelerin ayrı ayrı boyutları ve bu nesneler arasındaki dış ilişkiler» dediği şeyi ifade eder. İkinci aşamada, Mao'nun ifade ettiği biçimde, «nesnelerin görünüşlerini, ayrı ayrı boyutlarını ya da dış ilişkilerini artık ifade etmeyen, ama özlerini, bütünlüklerini ve iç ilişkilerini kavrayan» yargılara varırız.

Birinci aşamadan ikinci aşamaya geçiş, ilk planda aktif gözlemi içerir. Aktif gözlem olmaksızın, daha derin ve ayrıntılı yargıları bulabileceğimiz veriler eksik kalır ve böyle yapılan herhangi bir yargı, ancak spekülatif ya da görüntüsel olur.

İkinci planda, gözlemden doğan bir düşünme süreci —gözlemlerin kıyaslanmasını, ayıklanmasını, soyut fikirlerin genelleştirilmesini ve oluşumunu, bu tür genelleme ve soyutlamalardan sonuçlar çıkarma ve mantıklandırma süreci— içerir. Amaçlanan sonuçlara ulaşıldıktan sonra, aktif gözlemle yeniden sınanmaları gerekir. Böylece, sonuçların gözlemle uyum halinde olup olmadığını, düşünce ile varılan soyut genellemenin, algının verdiği somut olguları ifade edip etmediği saptanır. O halde, birinci aşamadan ikinci aşamaya geçiş, doğrudan doğruya algı verilerini ifade eden yargılardan, bir soyutlama ve genelleme süreci yoluyla, algıların verilerinden elde edilen yargılara bir geçişi içerir.

Örneğin, güneşin sıcak olduğu biçimindeki bir yargıdan, onun dış sıcaklığının yaklaşık 6 bin derece santigrat olduğu biçimindeki bir yargıya geçiş, bilginin, birinci aşamadan ikinci aşamaya geçişini ifade eder. Güneşin sıcak olduğu yargısı, doğrudan doğruya güneşin duyumlarımıza olan etkisini ifade eder. Fakat onun sıcaklığı hakkındaki yargı, birincisi, derece kavramı hakkında soyut bir fikir meydana getirdiğimizi; ikincisi, bu fikrin yardımıyla, hassas bir aktif gözlemleme süreci ve onun üzerine oturtulmuş mantıklamayla güneşin sıcaklığı hakkında sonuçlara ulaştığımızı içerir. Sonuç olarak, sadece güneş hakkında belirli gözlemleri ifade eden bir yargıdan, onun iç durumunu ifade eden bir yargıya geçiyoruz.

Aynı şekilde, bir ülkenin, örneğin İngiltere'nin devlet örgütünü ele aldığımızı varsayalım. Yapılacak ilk gözlemler, başkentin Londra olduğu, yasaların parlamentoda oturan insanlar tarafından yapıldığı, bu yasaların kraliçe tarafından onaylandığı ve idari güçler tarafından yürütüldüğü vb., gibi bazı özel olguları içerecektir. İngiliz parlamenter demokrasisi hakkında birçok soru, bu tür gözlemleri özetleyen yargıların ifadelendirilmesinden öteye gitmez. Yani, bilginin ilk aşamasından öteye geçemiyor demektir. Eğer sorular daha ilerletilirse; eğer devlet, toplumun ekonomik yapısının bütün gelişmesinin temeli üzerinde tarihsel gelişmesinin içinde hesaba katılırsa ve eğer bu sorulardan mantıklı sonuçlar çıkartılırsa, o zaman İngiliz parlamenter devletinin, İngiliz kapitalist sınıfının yönetim organı olduğu yargısına varırız. Bu, devlet bilgisinin, sadece bir kaç gözlemlenmemiş unsuru değil, onun esas doğasını kavrayan ikinci aşamaya ilerletilmesidir.

Mao Zedung, bilgi kuramı üzerindeki çalışmasında *(Pratik Üzerine)*, bilginin birinci aşamasının «nesnelerin ayrı ayrı boyutlarını, görünüşlerini, nesnelerin dış ilişkilerini», ikinci aşamanın da «nesnelerin bütünlüğünü, özünü ve iç ilişkilerini kavramak için büyük bir adım attığını, etrafı çevreleyen dünyanın iç çelişmelerini açtığını, etrafı saran dünyanın gelişmesinin bütünlüğü içinde bütün boyutlardaki iç ilişkileri kavramaya yetenekli» olduğunu yazıyordu.

Birçok felsefeci (sözde «ampirist» ve «pozitivist» okullara bağlı olanlar), bilginin, bu tür iki aşamadan geçerek ge-

liştiğini inkâr etmişlerdir. Onlara göre, ilkönce bir «duyum veri» elde ederiz. Ardından da, bu gözlemleri özetleyen yargıları ya da önermeleri ifadelendirmek için, bu verileri kıyaslar ve birbirleriyle ilişkili kılarız. Onlara göre, bilgi sürecinin tümü budur. Yine aynı biçimde, onlar için bilgi, tamamiyle «nesnelerin ayrı ayrı boyutlarına, görünüşlerine ve dış ilişkilerine» hasredilmiştir ve nesnelerin daha derin bilgileri —bizim gördüğümüz görünüşlerinin tersine, gerçekleri, esas nitelikleri, içbağıntıları ve yasaları— olabileceğini sanmak bir hayaldir.

Bu tür ampirist ya da pozitivist felsefeye karşı Marksçılık, bilginin büyümesini alt bir aşamadan üst bir aşamaya kadar izler. Herşeyden önce, duyumlarımız yoluyla malumat elde ederken, duyumlardan yargılara geçeriz. Ardından, fikirler ve yargılarda ifade edilmiş olan bilgimizin gelişmesinde, yüzeysel görünüşler ve nesnelerin dış ilişkileri bilgisinden, onların öz nitelikleri ve iç ilişkileri derin bilgisine geçeriz.

Görünüş ve Gerçek

İlk fikirlerden soyut fikirlere, yüzeysel yargılardan derin yargılara geçerken, geçiş, nesnelerin görünüşlerinden, gerçeklerine yapılır. Bilgiyi göz önünde bulundururken, görünüş ve gerçek arasında daima bir ayırım —yani, gözlem için hemen açık olan belirli olaylar ile gizli süreçler, görünüşlerde ortaya çıkan ve gözlenen olguları belirleyen içbağıntılar ve yasalar arasında bir ayırım— yapılması gerekir. Nesneleri bilme görevi daima, görünüşten gerçeğe ilerleme, dolayısıyla da, özel varoluşları ve görünüş biçimleri içinde ortaya konmuş nesnelerin, gerçek hareketleri ve içbağıntılarını daha fazla bilmek demektir.

Bunun için Marx, bilimin görevinin, görünüşlerden elde edilen anlık bilgiden gerçeğin, içbağıntıların ve görünüşleri belirleyen yasaların bulunuşuna doğru ilerleme ve bu ilerleme sonucunda da görünüşlerin ayrıntılı olarak anlaşılmasına varma olduğunun üzerinde önemle durmuştu.

Araştırma, diye yazıyordu «malzemeye ayrıntılı olarak uymalı, değişik gelişme biçimlerini analiz etmeli ve içbağıntılarını ortaya çıkarmalıdır. Ancak bu çalışma yapıldıktan

sonradır ki, gerçek hareket yeterli biçimde tarif edilebilir. Eğer bu başarılı bir biçimde yapılırsa... söz konusu maddenin hayatı aynadaki gibi ideal olarak yansıtılmış olur.» (*Kapital,* İkinci Baskıya Sonsöz.)

Dolayısıyla Marx, söz konusu olan herhangi bir maddenin yasalarının ve gerçek karakterinin bilgisinin daima, bütün ilgili olguların ayrıntılı bir analizinden çıkartılması ve karşılığında da onları açıklamağa hizmet etmesi —içbağıntılarını ve gerçek hareketi ortaya koyması— gerektiğinin üzerine basmıştı.

Toplumsal bilimler konusundaki çalışmaları bu nokta üzerindeki örneklerle doludur. Örneğin *Kapital*'de Marx, «vülger ekonomicilerin», kapitalist ekonominin sadece yüzeydeki görünüşleriyle uğraştıklarına işaret etmiş, buna karşılık bilimsel ekonomi politiğin görünüşlerin altında yatan gerçek üretim ilişkilerini ortaya çıkarmayı ve görünüşleri, bu temel üzerinden açıklamayı amaçladığını söylemişti. Eğer altta yatan süreçler, yüzeysel bir gözlemle yüzeyden anlaşılabilir olsalardı, daha fazla derin araştırmaya gerek kalmayacaktı. Ancak gerçek, hiçbir zaman yüzeyden anlaşılmaz. Güçlüklerle dolu bilimsel analizlerle bulunabilir.

«Vülger ekonomicilerin düşünme biçimi», diye yazıyordu Marx, «beyne yansıtılan şeyin daima ilişkinin ortaya çıktığı ilk biçim olduğu, onların içbağıntıları olmadığı olgusundan ortaya çıkar. Eğer içbağıntılardan yaratılsaydı bilime ne gerek vardı?» Kapitalist ekonominin bilimsel analizinin yöntemini açıklarken de, bunun sonunda, «vülger için hareket noktası olarak hizmet eden görünüş biçimlerine ulaştık: arazi rantı topraktan, kâr sermayeden, ücretler emekten çıkar. Fakat bizim açımızdan mesele, başka türlü görünüyor. Görünüşteki hareket açıklanmıştır.» (Engels'e, 27 Haziran 1867 ve 30 Nisan 1858 tarihli *Mektup*'lar.)

Bundan dolayı, bilgiyi, tamamen yüzevsel görünüşlerle uğraşmağa hasreden pozitivist kuram, Marx'ın eleştirdiği «vülger ekonomicilerin» çalışma biçimleri ile tamamen uyum halinde idi. Onların çalışma biçimleri de ötekilerle. Gerçekten de bu felsefe, bütün görüşleri toplumsal hayatın hiçbir zaman altına bakmamalarına dayanan kapitalizm savunucuları için en uygun kuramdır.

Bunun önemini değerlendirmeğe iyi bir örnek olarak, yüzeysel görünüşlerinden değil, iç ilişkileri ve bağıntıları açısından bakarak ücretler sorununu alabiliriz. Eğer, sadece dış görünüşlerden yargılara varırsak ücretler, çalışmaya karşı yapılan basit bir ödemedir. Bir adam şu kadar saat çalışıyor ve saatine şu kadar ücret alıyor. Bu durumda, kapitalist toplumla, sosyalist toplum arasında ücretler açısından hiçbir farklılık göremeyiz. Kapitalist ya da sosyalist bir fabrika olsun kişi, şu kadar saat çalışıyor ve şu kadar para alıyor. Farklılık nerededir? Farklılık, ücretlerin dış biçiminin değişik toplumsal ilişkileri ifade ettiğidir. Ücret, kapitalist toplumda, işçinin kapitaliste sattığı işgücünün fiyatıdır. Sosyalist toplumda fabrikalar, işgüçlerini kendilerine satmayan emekçi halka ait olduğundan dolayı, ücret, işgücünün fiyatı değildir. Ücretler artık, katkıda bulunduğu işe göre işçinin ürettiği değerdeki belirli payının ödenmesini ifade eder. Dolayısıyla kapitalist toplumda işçiler, ücretlerini ancak kapitalist sınıfla mücadele ederek ve onu, grevle tehdit ederek devam ettirmeğe ve yükseltmeğe çalışırlarken; sosyalist toplumda üretimi arttırarak, yaşama standartlarını sürekli yükseltirler. Başka bir deyişle, ücretleri belirleyen yasalar sosyalist toplumda kapitalist toplumdan tamamiyle farklıdır. Ancak, neden farklı oldukları, nesnelerin görünüşlerinin ötesine gidersek, bu görünüşleri belirleyen iç ilişkileri ve bağıntıları bulmağa çalışırsak anlaşılabilir.

Devrimci Kuram ve Devrimci Pratik

Daha önce de dediğimiz gibi, nesneler hakkında yüzeysel yargıdan derin yargıya geçmek; onların görünüşlerinden gerçeğe, nesneleri bilmenin bir aşamasından başka bir aşamasına geçmektir. Bilgideki bu tür bir niteliksel değişme, aynı zamanda devrimci değişmenin de kuralıdır. Devrimcidir çünkü, yapabileceğimiz şeye devrimci bir değişiklik getirmektedir.

Eğer pratik, sadece nesnelerin dış görünüşlerine dair öğrendiklerimizle idare edilirse, o nesneler içinde bilerek derin değişiklikler ya da daha ileri amaçlar için onları faydalı hale getirmek gücünden yoksun kalır. Tam tersine, eğer biz nesneleri sadece dış görünüşleriyle bilirsek, —genel-

likle kötü, acı sürprizler, geri dönüşler ve talihsizliklerle— onlara hükmetmek ve onları kendi amaçlarımıza uydurmak yerine, pratikte neyin meydana geleceğini beklemek, kendimizi onlara uydurmak zorunda kalırız.

Fakat, görünüşleri belirleyen gerçeği kavramağa başlar başlamaz, nesnelerle daha etkili bir biçimde uğraşmağa, onlarda derin değişiklikler meydana getirmeye ve onları kendi amaçlarımız için faydalı kılmağa başlarız.

Örneğin, son zamanlara kadar kimyasal süreçler hakkında çok yüzeysel bilgilere sahip bulunuyorduk. Dolayısıyla da bu süreçlerin üretimde etkili bir biçimde planlanması çok az oluyordu. Ancak modern kimya, maddeleri parçalamamıza ve onları başka biçimlerde yeniden bir araya getirebilmemize olanak verdi. İsteklerimize uygun özelliklerle, sentetik yöntemler kullanarak birçok madde yapıldı. Atomları parçalıyabiliyoruz. Bir elemanı parçalarına bölebiliyoruz. Bu süreç içinde üretilen enerjiyi faydalı kılabiliyoruz. Hatta, insanın yaptığı plütonyum gibi yeni elemanlar bile yaratabiliyoruz.

Aynı biçimde, ütopyacı sosyalistler ve eski işçi sınıfı hareketi, toplumu etkili bir biçimde değiştiremiyorlardı. Ancak toplumsal süreçlerin gerçeğine girebilen Marksçılık, işçi sınıfı hareketinin, bazı ülkelerde tamamiyle sosyalizme geçmesine ve sosyalizmi inşa etmesine olanak tanımıştır.

İncelediğimiz, doğanın ya da toplumun bilgisi olsun, bilgi, görünüş bilgisinden gerçeğin bilgisine ne zaman yükseltilmişse, bu devrimci bir gelişme olmuştur, insanların yapabileceklerinde bir devrim.

Bilgideki böylesine derin ilerlemeler, —onları etkilemede büyük kuramsal rol oynayanlar tarafından bilinçli olarak pratiğe bağlansınlar, bağlanmasınlar— son tahlilde, toplumsal pratik içindeki devrimci çabaların bir ürünüdür. İnsanlar, güçlerini arttırmak ve şartlarını düzeltmek için yeni birşey yapmağa çabaladıkları zaman, bilgilerini derinleştirmenin zorunluluğunu anlarlar. Bilgi olmaksızın devrimci pratik olmaz. Çünkü devrimci pratik, bilgisiz, yönünü kaybeder ve amacına ulaşamaz. Bilgide ileri atılan bir adım, pratikte bir devrimin gerçekleştirilmesinin bir şartıdır.

Bilginin seviyesini, ona uygun pratikten ayrı ya da on-

dan ileride yükseltmek mümkün değildir. Tıpkı, gerekli bilgi olmaksızın, pratiğin karanlıkta el yordamıyla yürüyeceği gibi. Tahmin ve spekülâsyon hariç, uygun pratiğin yanısıra hiçbir has bilgi mümkün değildir. Bütün has bilgi, pratikten doğar ve tekrar pratikte sınanır. Her ne kadar bu, bir buluştan yapılan kuramsal araştırmaların, onun bütün pratik sonuçlarını etkilemenin ötesinde ilerleyemeyeceği anlamına geliyorsa da. Gerçek dünyanın yasalarını bulmada, gerçek nesnelerle ve süreçlerle pratik ilişkilere girmekten, onlara hakim olmak ve değiştirmek için çabalamaktan, kazanılan deneyler üzerinde kavramlar oluşturmaktan ve kuramsal sonuçları, yaşayan pratikte bir kere daha sınamaktan başka bir yol yoktur.

Kendi İçlerindeki Nesneler

Bilginin büyümesinin bu analizinden, bütün aşamalarında, nesnel dünyanın insan bilinçliliğindeki doğru yansımasının büyümesi olduğu ortaya çıkar.

Birçok felsefeci, bilgimizin, nesnelerin kafamızdaki görünüşleriyle sınırlandığını ve «kendi içlerindeki nesnelerin», nesnelerin gerçekten «kendi içlerinde» varoldukları biçimde, bize göründüklerinden bağımsız olarak bilinemeyeceklerini iddia etmişlerdi. Bu felsefecilere göre, bir yanda bilinçliliğimizde ortaya çıkan duyum verileri öte yanda da bilinçliliğimizden bağımsız olarak varolan nesneler, kendi içlerindeki nesneler arasında geçilemez bir boşluk vardır. Birçokları da, sadece kendi içlerindeki nesneleri bilebileceğimizi inkâr etmekle kalmaz, aynı zamanda bu tür şeylerin varolmadığını da iddia ederler.

Buna rağmen, doğrudan doğruya algıya dayanan yargılarda, kendi içlerindeki nesnelerin bilgisini —ilk planda tamam, ya da derin bilgi olmasa bile, en azından nesnelerin değişik, ayrı ayrı boyutlarının ve dış ilişkilerinin bilgilerini— kazanmaktayız. Bu bilgiyi, kesinlikle duyum verileriyle kazanırız. Daha ileri araştırmalar ve mantıklamalarla nesnelerin ilişkileri, özellikleri, girdikleri süreçler ve hareketlerinin yasaları hakkında sonuçlara ulaşınca da, daha önce sadece yüzeysel olarak bildiğimiz, bilinçliliğimizden bağımsız ola-

rak varolan bu nesneler hakkında derin bilgiler kazanmağa başlarız.

Öyleyse, kendi içlerindeki nesnelerle, onların görünüşleri ya da «fenomen» arasında geçilemeyecek boşluklar yoktur. Nesneleri, kesinlikle bize ulaşan görünüşleriyle biliriz ve görünüşleri ne kadar fazla incelersek, haklarında o kadar fazla şey öğreniriz. Görünüş, gerçeğin bir ifadesi olduğuna göre ve biz gerçeği, görünüşten ayrı olarak öğrenmeyip onun vasıtasıyla öğrendiğimize göre, nesnelerin görünüşleri ve gerçekleri arasında da geçilemez boşluklar yoktur. «Eğer bir nesnenin bütün niteliklerini bilirseniz, nesnenin kendisini de bilirsiniz,» diye yazıyordu Engels. *Bilimsel ve Ütopyacı Sosyalizm*'in Girişi'nde. Nesnelerin gerçek özelliklerini ve ilişkilerini pratik ve çalışma ile öğrenebiliriz. Nesnelerle neler yapabileceğimizi bularak, değişik şartlar altında değişik boyutlarının değişik görünüşlerini inceleyerek, nesnelerin kendileri hakkında daha fazla bilgi elde ederiz.

Böylece, bütün bilgimiz, bize ulaşan görünüşlerinin dışında bağımsız olarak varolan nesnelerin, gerçek nesnelerin bilgisidir. «Materyalist, kendi içlerindeki nesnelerin varlıklarını ve bilinebilirliklerini doğrular,» diye yazıyordu Lenin, *Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm*, 2. Bölüm'de. Nesneleri, ilk önce algılar yoluyla, yüzeyden biliriz. Ardından da, algı verileriyle düşünce çalışması yapıp daha derin ve ayrıntılı öğreniriz. Kendi içlerindeki nesnelerle, bizce bilinen nesneler arasında bir fark yoktur ve olamaz. Tek farklılık, bilinen le henüz bilinmeyen arasında, belli boyutları içinde sadece yüzeysel olarak bilinenle daha ayrıntılı olarak bilinen arasındadır.

Bilginin Sınırlarının Üstesinden Gelmek

O halde, insan bilgisinin sınırları var mıdır?

Bilgi, insanlığın gelişmesinin her hangi bir özel aşamasında mevcut deneyin kaçınılmaz olarak kısıtlı karekteri tarafından konmuş sınırlarla ve bilgi elde etmek için varolan unsurlarla karşılaşır.

Ancak, insanlık böylesine sınırların üstesinden gelerek ilerler. Yeni deneyler, eski deneyin sınırlarını, yeni teknik-

ler, yeni bilgi elde etme usulleri, eski teknikleri ve eski bilgi elde etme unsurlarını kaldırıp atar.

Dolayısıyla, tekrar yeni sınırlar ortaya çıkar. Fakat bu yeni sınırları, eski sınırların mutlak ve nihai sanıldığı gibi mutlak ve nihai sanmak için artık hiçbir neden yoktur. Her aşamada sınıra ulaşıldığını sanan ve artık daha ileriye bakmanın gereği olmadığına inanan insanlar vardır. Fakat, er veya geç bu sınırları atan ve bunların ötesinde yeni sınırlara doğru cesaretle ilerleyen başka insanlar da vardır.

Dolayısıyla bilgi, daima sınırlıdır ve mevcut sınırların üstesinden gelerek ilerler.

Örneğin, feodal toplumdaki insanların sosyalist toplum ve onun yasaları hakkında birşeyler bilmeleri, sosyalizm hakkındaki hakikati, sosyalizmden komünizme dönüşümü ifadelendirmeleri olanaksızdı. Bu, ancak kapitalist toplumun gelişmesiyle mümkün hale geldi. Ancak o zaman sosyalizmin bilimsel kavramını oluşturacak unsurlar ortaya çıktı. Aynı şekilde, bizim için bugün, kurulduktan sonra bir komünist toplumun nasıl gelişeceğini bilmek imkânsızdır. Fakat o süre içinde insanlar, gelişmesi ve yasaları hakkındaki hakikati elde edebileceklerdir.

Aynı şekilde, modern elektronik tekniklerinin icadından önce, atom ve yapısı hakkında bilgi edinmek imkânsızdı. Bugün, bu tekniklerle, bir zamanlar bütün fizik bilgisinin sınırları sanılan sınırları geçmiş bulunuyoruz. Bununla beraber, bizzat bu teknikler, fizik bilgisinin kendi sınırlarını meydana getirirler. Dolayısıyla, bazı yeni fizikçiler, çağdaş kuantum kuramında eldekilerden ötede alt atomik süreçler hakkında daha fazla birşeyler bilebilmenin olanaksız olduğunu iddia ediyorlar. Ancak bu sınırların, geçmişteki öbür tekniklerin bir zamanlar aşılmaz sınırları olduğu gibi mutlak olacaklarını iddia etmek hem dogmacılık hem de dar görüşlülük olur. «Bu bilginin derinliği dün atomdan öteye gidemezken, bugün elektrondan öteye gitmiyor,» diye yazmıştı Lenin. «... Diyalektik materyalizm, bilimin ilerlemesiyle kazanılmış olan doğa bilgisindeki *kilometre taşlarının* geçici, görece ve yaklaşık karakterinin üzerine basar. Elektron da atom kadar tükenmez birşeydir. Doğa sonsuzdur...» (*Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm*, 5. Bölüm.)

Bilgi her aşamada ve her şart altında, elde edildiği tarihsel şartlarla belirlenmiş ve sınırlanmış olarak, onu elde etmek için kullanılan yöntemleri ve unsurları, fikirlerin ve çıkartılmış sonuçların ifadelendirilmesinde kullanılan tarihsel olarak belirlenmiş varsayımları ve kategorileri içererek, daima eksik ve kısmidir.

Her aşaması böylesine belirlenmiş bir karaktere sahip olan bilginin bu gelişmesi, gerçek maddi dünyanın bilgisinin bir gelişmesidir. İnsan toplumunu ve bilinçliliğini içeren gerçek maddi süreçlerin hareketlerinin içbağıntıları ve yasalarının bulunuşudur. Bilginin sınırlarının aşama aşama genişletildiği, fikirlerin ve kuramların nesnel gerçekle olan uyumunun aşama aşama arttırıldığı, aşama aşama kısmi ve kuramsal olanın, yerini, doğrulamış ve kanıtlanmış olana terk ettiği ilerici bir gelişmedir.

Bilginin ilerlemesi daima, varolan bilginin ve varolan pratiğin kısıtlamalarından doğan engellerle karşılaşır. Ancak bilginin ilerlemesi, daha ileri gitmek için her zaman bu engellerle karşılaşır. Bilgi, bunların üstesinden nasıl gelineceğini bularak ilerler.

13. ZORUNLULUK VE ÖZGÜRLÜK

Zorunluluk ve Rastlantı (Accident)

Bilgi, nesnelerin görünüşlerini belirleyen hareket ve içbağıntılarının bilgisi aşamasına ilerledi mi, hem doğa hem de toplum fenomenine ait olan zorunluluk boyutunu anlamağa başlarız.

Sorunun doğası gereği başka türlü olamıyacağı için, biz bunu zorunlu olarak adlandırırız. Bir nesnenin varlık biçimini belirleyen, belirli özelliklerini ortaya koyan, belirli biçimde gelişen, o karakteristiklerden ve gelişmeden başka türlü gelişmeyen gerçek süreçler, zorunlu olarak adlandırılırlar.

Genel olarak, nesnelerin içbağıntılarının ve gelişmelerinin yasalarının bilgisini kazanır kazanmaz, sadece olguların neler olduklarını belirtmekle kalmayız. Onları açıklar, nedenlerini anlar, zorunluluklarını kavrarız.

Örneğin, doğa bilimleri alanında mekaniğin ilkelerini ilgilendiren Newton'un buluşları, doğadaki birçok fenomenin zorunluluğunu meydana çıkartmıştır. Böylece, öbür nesnelerin yanısıra Newton'un ilkeleri, dünyanın da bir parçası olduğu güneş sisteminin belirli özelliklerinin zorunluluğunu ortaya koymuştur. Örneğin, gezegenlerin güneş etrafında elips biçimindeki bir yörüngede hareket etmeleri bir olgudur. Bu olgu, Kepler tarafından bulunmuştur. Fakat, Kepler'in gezegen hareketi yasasının zorunluluğu, güneş sisteminin mekaniği hakkındaki analizleri, böyle bir sistemde hareket eden güçlerin doğasından dolayı, daire ya da herhangi bir cins yörünge içinde değil, elips biçimindeki yörüngeler içinde hareket etmek zorunda olduğunu gösteren Newton tarafından ortaya konmuştu. Bunun içindir ki, güneş sisteminin genel karakteri rastlantısal değildir. Böylesine bir sistemin içbağıntılarının ve gelişme yasalarının zorunlu bir sonucudur.

Aynı biçimde, toplumsal hayattan bir örnek alırsak İngiliz polisinin, endüstri kesimindeki çatışmalarda daima işverenin tarafında yer alması bir gerçektir. Yüzeysel gözlem açısından bu sadece bir olgudur. Ama yine de rastlantı değildir. Çünkü çağdaş İngiliz devletinin doğasını bir kez kapitalist bir devlet olarak kavradık mı, polisin de işverenlere yardımını bir rastlantı olarak değil, kapitalist rejiminin zorunlu bir sonucu olarak değerlendiririz.

Ancak, eğer nesnelerin belirli boyutlarının, belirli tür olayların zorunluluğunu anlarsak, bu, herşeyin zorunlu olarak anlaşıldığı, *rastlantıya* dünyada yer kalmadığı anlamına gelmez. Tam tersine, belirli olaylar daima bir şans ya da rastlantı karakterine sahiptirler. Nesnelerdeki zorunluluğun kavranması, aynı zamanda rastlantının da kavranmasından ayrı değildir.

Örneğin, kapitalist devlette polis, zorunlu olarak kapitalist sınıfa hizmet eder. Fakat zorunlu olduğu için mavi üniforma giymez. Tam tersine, başka renk üniforma giyerek de kapitalist sınıfa aynı biçimde hizmet edebilir. Dolayısıyla, İngiliz polisinin mavi üniforma giymesi tamamen bir rastlantıdır, raslantısal nedenlere bağlıdır.

Aynı biçimde, dünyanın güneş etrafında elips biçiminde-

ki bir yörünge içinde dönmesi, güneş sisteminin zorunlu bir özelliği iken, dünyanın boyutlarının böyle olması zorunlu bir özellik değildir; bu boyut tamamen rastlantısal koşullara bağlıdır.

Yüzeysel gözlem açısından herşey, rastlantı sonucu ortaya çıkar. Biz, sadece gözlenmiş olgular ve onlar arasındaki dış bağıntılarla karşılaşmış durumdayız. Gözlemlediğimiz nesnelerin kendi içlerindeki değişme ve içbağıntıları yöneten ve ortaya koyan yasaları daha kavramadığımıza göre, gözlemlediğimiz her olgu, başka türlü de olabilecek bir olgu biçiminde anlaşılabilir. «Her olgu, bir durumu oluşturabilir ya da oluşturmayabilir ve bunun dışındaki herşey aynı kalır,» (Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico — Philosophicus*. 1. 21) : nesnelere yüzeyden bakmanın ulaştığı sonuç budur.

Fakat, derinlemesine araştırma «rastlantının, yüzeyde sallantılı tutunabildiğini, aslında daima iç, gizli yasalarla idare edildiğini ve sorunun, bu yasaları bulmak olduğunu» ortaya koyar. (Engels, *Ludwig Feuerbach*, 4. Bölüm).

Buna karşılık, yaptıkları buluş rastlantı kavramını ortadan kaldırmaz. Daha çok, nesnelerin zorunlu özelliklerini bir sıra rastlantılarla ortaya koyduklarını, bunun yanısıra rastlantının da daima zorunlu olan tarafından yönetildiğini ortaya koyar.

İşte bundan dolayı, toplumun gelişmesinde kapitalizmin yerini sosyalizmin alması tarihsel bir zorunluluktur. Bu devrimin nasıl ve ne zaman meydana geleceği bir sıra rastlantısal şart içerdiği halde, karşılığında, bu şartların gelişmesi tarihsel zorunluluk tarafından yönetilir.

Her ne kadar belirli bir maddi sistemde gelişmenin değişik aşamalarının ne zaman ve nasıl gerçekleştirileceği ya da hangi özel durumda gerçekleştirildikleri tamamen rastlantısal koşullara bağımlı olsa da, doğada, maddenin gelişmesi zorunlu bir biçimde belli bir yolu izler.

Dolayısıyla, doğadaki rastlantının ve zorunluluğun iç ilişkileri ile uğraşırken Engels, güneş sisteminin «doğal olarak hareket eden maddenin içinde bulunan hareketin dönüşümleriyle, doğal bir yoldan üretildiğini, milyonlarca, milyonlarca yıl sonra ve aşağı yukarı şans eseri bile olsa, aynı

zamanda zorunluluğun da şansın içinde olmasıyla, şanslarının da madde tarafından ortaya konması gerektiğini» yazıyordu. Maddenin hareketinin en yüksek biçimi olarak bilinçliliğin ortaya çıkışını da, aynı biçimde anlıyordu. «Bilinçlilik, düşünen varlıkların evrimine doğru ilerleyen maddenin doğasıdır. Aynı biçimde bu da, onun için şartlar varolunca zorunlu olarak daima meydana gelir (her ne kadar her yerde ve zamanda zorunlu olarak özdeş olmasa bile).» *(Doğanın Diyalektiği.)*

Engels, şöyle özetliyordu : «zorunlu, diye iddia edilen şey, sadece rastlantılardan meydana gelmiştir. Dolayısıyla, sözde rastlantı, ardında zorunluluğun kendisini sakladığı bir biçimdir.»

Eğer zorunlu olan, başka türlü olamayanın doğasından ortaya çıkıyorsa, o zaman, başka türlü olamayan rastlantısaldır. Her iki boyut da, herşeyin içinde daima mevcuttur. Genel olarak, zorunlu olan, olayların belirli bütün karakteristikleri ve onların ortaya çıkışlarının bütün karakterleridir. Öte yandan tek tek olayların ayrıntıları, tek tek özellikleri. ve onların ortaya çıkışlarının belirli özellikleri ve ayrıntıları zorunlu değil, rastlantısaldır. «Zorunlu olanın rastlantılardan meydana gelmesi» bu anlamdadır. Kaçınılmaz olarak zorunlu olanın kendisini ortaya koyduğu, kesinlikle rastlantısal ayrıntılardadır ve kendi içlerinde rastlantısaldırlar. Onlar aynı zamanda zorunlu olan tarafından biçimlenir ve yönetilirler.

Zorunluluk, Rastlantı ve Nedensellik

Doğa ve toplumdaki zorunluluğun bulunması, nedenlerin ve etkilerin ilişkisini yöneten nedenlerin ve yasaların bulunuşu ile bağımlıdır. Zorunlu olan, nedenlerin hareketinden dolayı zorunludur. Eğer, nedensellik yasalarının yönetimi olmaksızın kesinlikle rastgele meydana gelen olaylar olsaydı, böylesine nesnelerde ve olaylarda bulunabilecek bir zorunluluk da olmazdı.

Dolayısıyla, belirli bir karakteristik, belirli olayların bir karakteristiği ise ve belirli bir sonuç, onların zorunlu bir sonucuysa bu, bu olaylar içinde rol oynayan nedensellik süreçlerinin doğasının bir sonucudur. Olayların içinde bulunan

zorunluluğu anlamak, onlar içinde rol oynayan nedensellik süreçleri hakkında derin bir bilgiye ulaşmak demektir.

Örneğin, kapitalizmin yerini zorunlu olarak sosyalizm alacaksa bu, kapitalizmden sosyalizme dönüşümün nedenlerinin kapitalist sistemin içinde bulunmasından dolayıdır. Eğer kapitalizmin doğasını derinliğine bilirsek, bu tür nedenlerin böylesine bir sistem içinde varolduğunu ve böylesine bir sistemin içinde varolmağa ve devam etmeye devam edemeyeceğini de biliriz.

Nedenlerin bilgisi bize aynı zamanda, nesnelerin rastlantısal özelliklerini de anlama olanağı verir.

Örneğin, sosyalizm için nedenler kapitalizm içinde ortaya çıkar ve meydana gelir. Dolayısıyla sosyalizmin ortaya çıkışı zorunlu olarak bilinir. Fakat bu nedenlerin bazı özellikleri rastlantısaldır. Onlar hakkında hiçbir zorunluluk yoktur. Dolayısıyla, işçi sınıfının kapitalizm geliştikçe sayısal olarak artması ve örgütsel olarak gelişmesi zorunludur. Bunun olması kaçınılmazdır ve kapitalizmin sosyalizme yol açmasının nedenlerinden biridir. Fakat kapitalizmin devam eden gelişmesi, zorunlu olarak daha fazla işçi olacağını ve onların örgütlenerek sonunda sistemi kaldırıp atacaklarını ortaya koymasına karşın, bir bay Jones'un ve bir bay Smith'in bir örgüte girerek hareketin liderleri olarak ön planda rol oynamalarını zorunlu olarak ortaya koymayabilir. Kuşkusuz, liderler olacaktır, ancak bir tek ailenin bir tek çocuğunun lider olması birçok rastlantısal unsura bağımlıdır. Ancak, böylesine rastlantısal unsurlar, toptan ve uzun vadede liderlerin doğacağı sonucuna sahiptirler.

Böylece, nedensellik hareketi dünyada hem zorunluluğun hem de rastlantının varolduğunu, zorunlunun, kendisini rastlantı yoluyla ortaya koyduğunu meydana çıkarır.

Sık sık iddia edildiği gibi, herhangi birşeye bir neden bulduk mu, o şeyin zorunlu olacağını iddia etmek yanlıştır. Rastlantı olan birşeyi, nedeni olmadan meydana gelen bir olay olarak tanımlamak da aynı derecede yanlıştır. Bütün olayların bir nedeni vardır ve zorunlu olaylar ve rastlantılar da bundan ayrılmaz. Bir şeyi, sadece çok uzaktaki nedenlere kadar izlemek, onun zorunluluğunu kanıtlamak değildir. Çünkü rastlantı, tam olaylar zincirinin ortasındadır. Eğer bir-

şey zorunlu ise, bu, özel nedenlerin sonucu değil, genel yasaların sonucudur.

O halde, olaylardaki rastlantı ve zorunluluğun iç ilişkisi, nesnelerin dış ilişkilerinden iç ilişkilerine, görünüşten gerçeğe, yüzeysel gözlem ve olguların karşılaştırılmasından, gelişmenin gerçek diyalektiğinin araştırılmasına bilginin yaptığı ilerlemenin bir sonucu olarak kavranmalıdır. Bundan sonra, nesnelerin içbağıntılarının sonuçlarının, kendilerini bir dizi rastlantısal şart yoluyla ortaya koyduklarını ve rastlantısal olayların iç bir zorunlukla belirlendiğini ve yönetildiğini, zorunlu bir sonucu ortaya çıkarmaya katkıda bulunduklarını görürüz.

İnsan Pratiğinde Zorunluluk ve Özgürlük

Zorunluluğun ve rastlantının iç ilişkilerini ve doğa ile toplumdaki nedenselliğin evrensel hareketinden her ikisinin de nasıl ortaya çıktıklarını gördük. Şimdi, bu sonuçların pratik hayattaki yansımalarını inceleyeceğiz.

Pratik faaliyetlerimizi yürütürken, yaptığımız işte her hangi bir özgürlüğe sahip miyiz, yoksa bu, kendi iradelerimizden bağımsız, zorunlu olarak mı belirleniyor? Cevap vermemiz gereken soru budur. Zorunluluğun ve rastlantının birbirine uymaz zıtlar oldukları ve biri varken öbürünün olmaması gerektiğinin düşünüldüğü gibi, aynı şey zorunluluk ve özgürlük için de düşünülür. Zorunluluğun olduğu yerde özgürlüğün olamıyacağı, öte yandan da, eğer özgür olarak davranırsak, herhangi bir biçimde zorunluluktan kaçmamız gerektiği sanılır.

Eğer bu fikir doğru olsaydı, insanın özgür olması hayal olurdu. Dünyadaki öteki bütün şeyler gibi insanların bütün faaliyetleri de bütün biçimleriyle nedensellik yasaları tarafından yönetilir. Nedenselliğin faaliyetleri zorunlu özelliklerini ortaya koyar ve onların zorunlu olan ortaya çıkışlarını belirler. Bu, insan faaliyetleri için herşeyden daha fazla geçerlidir. Dolayısıyla insanlar, doğa ve toplumdaki zorunluluktan kendilerini bağımsız kılamazlar. Ancak, özgürlük ve zorunluluğa zıtlar olarak karşı çıkmak yanlıştır. Tam tersine, zorunluluk, özgürlüğün ve onun ön şartının doğmasına yol açar.

Doğal ve toplumsal yasaların faaliyetleri ve buna bağımlı olan zorunluluklar, bizim irademizden ve bilinçliliğimizden bağımsızdırlar. Dolayısıyla, düşündüğümüz, istediğimiz ya da karar verdiğimiz ne olursa olsun faaliyetlerimiz, daima genel olarak doğa yasalarına ve özel olarak kendi doğamıza uyumlu bir biçimde belirlenir, yürütme ve sonuçlarında zorunluluğun emirlerine uyar.

İnsanın kendisi doğanın bir parçasıdır ve «doğanın zorunluluğu birinci, insan aklı ve iradesi ikincidir. Bunlar, zorunlu olarak ve kaçınılmaz bir biçimde kendilerini birinciye uydurmak zorundadırlar.» (Lenin, *Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm,* 3. Kısım 6. Bölüm.)

Ancak, insan pratiğini belirleyen ve hayvan davranışından ayıran, insanların, toplumsal faaliyetleri sırasında zorunluluk bilgisini, ilk planda da doğadaki zorunluluğun bilgisini kazandıkları ve bunu kendi amaçlarını gerçekleştirmek, amaçlanan hedefleri üretmek için kullandıkları ve bu bilgiye dayanarak hareket etmeyi öğrendikleridir.

Bu, insanın «kendi isteklerine uydurulmuş bir biçimde, doğanın üretimlerini ele geçirmek için bedeninin doğal güçlerini harekete geçirdiği» ve «kendi başına bir amaç gerçekleştirdiği» üretim sürecinin kendisi ile başlar. (Marx, *Kapital,* I. Cilt, 7. Kısım, 1. Bölüm.)

Dolayısıyla insanlar, hayvanlar gibi önceden belirlenmiş bir davranış yolu izlemeğe zorlanmazlar. Kendilerini, hayvanlar gibi sadece çevrelerine uydurmakla kalmazlar, aynı zamanda, kendi iradeleriyle çevrelerini de kendilerine uydururlar. Kavradıkları ve arzuladıkları hedefleri araştırma ve gerçekleştirme için *kendilerini özgür hale getirirler.* Bunu yaparken, kendilerini de değiştirirler, doğalarını da.

Fakat, insanı hayvanlardan ayıran doğa üzerindeki hakimiyet, insanın doğal yasalardan ve doğal zorunluluktan en küçük bir biçimde bile bağımsız olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, bağımlı olduğu şey, doğal yasaların ve doğal zorunluluğun ortadan kaldırılması değil, onların bilgisi ve bilinçli olarak faydalı kılınmalarıdır.

Aynı biçimde, kendi maddi ve kültürel taleplerini karşılamak için kendi toplumsal hayatlarını kontrol etmeyi ve planlamayı öğrendikleri zaman da bu, toplumun nesnel ya-

Nesneler, yasalara bağımlı *oldukları* için, doğa ve toplumda nesnel zorunluluk *varolduğu* için, mutlak faaliyetler hakkında karar alabiliyor ve onları yürütebiliyoruz. İnsan özgürlüğü için koşul budur. Özgürlük de, bilgimizi genişlettiğimiz sürece orantılı olarak gerçekleştirilir ve ona bağımlı olarak da bilginin temeli üzerinde karar alabilme ve onları yürürlüğe sokabilme yeteneğimizde gelişir.

Bundan başka, nesneleri yöneten yasaları bildik mi, böylesine bilgi olmaksızın yürütemeyeceğimiz faaliyetlerimizi de onlara ilişkin olarak yürütebiliriz. Örneğin, insanlar uçmak hakkında birçok hayale dalmışlar, ancak çok yakın zamanlarda doğa yasalarının onları uçmaktan alakoyduğunu gözönüne almışlardır. Ancak uçmaya hakim olan yasaları bulduğumuz zaman uçma unsurlarını inşa edebiliriz. Böylesine birçok durumda, hareketlerimizde belli kısıtlamaların doğmasına neden olan yasaların bilgisi, pratikte bu kısıtlamaları yenmemizi mümkün kılar.

İnsan Özgürlüğünün Unsurları Olarak Bilgi

Bununla beraber, hareketlerimiz, değişik nedenlerle belirlenmiyor, bundan dolayı da önemsiz bir zorunluluğa bağımlı olmuyorlar mı? O halde, nasıl özgür olabiliriz?

Bizim, belirli şartların ürünleri olduğumuz, bu şartlar farklı olsaydı bizim de farklı olacağımız, kendi şartlarımızın ve kendi doğamızın zorunluluğuna uygun olarak davrandığımız doğrudur. Fakat bu, özgür insanlar olmamız olasılığıyla hiçbir biçimde çelişmez.

Ne yapmışsak, onu yapmamızda bir neden vardır. Eğer bu neden, kendi irademizin her hangi bir müdahalesi olmaksızın birşey yapmamıza neden olan herhangi bir dış güç ise, kuşkusuz, böyle bir durumda kısıtlıyızdır ve özgür değilizdir. Örneğin, kalabalıkta biri beni iter de, ben de birini itersem, ben, bu durumda özgür bir unsur değilimdir. Özgürlük sorunu, işleri kendi irademize uygun olarak yapınca ortaya çıkar. Yani yaptığımız şeyin nedeni kendi irademizin bir sonucu ise. Ancak, irademiz nasıl belirleniyor? Eğer irademiz, cereyan eden değişik dış güçlerle belirleniyor ve bu güçler kendimize ait olmayan amaçları etkilemek için irademizi biçimlendiriyorsa, hala özgür değiliz demektir. Bu

salarının, toplumsal zorunluluğun bağımsızlığını başardıkları anlamına gelmez. Tam tersine bağımlı olduğu şey, nesnel toplumsal yasaların ortadan kaldırılması değil, bu yasaların, bilgili ve bilinçli olarak faydalı hale getirilmesidir. Toplumdaki zorunluluğun sona erdirilmesi değil, kavranılması, bu kavramaya uygun olarak da toplumsal faaliyetin yönetilmesidir.

O halde insanlar, ne biçimde ve hangi faaliyet içinde olurlarsa olsunlar, doğal ya da toplumsal yasalardan ve onların zorunlu sonuçlarından bağımsız değillerdir. Buradan da, bu yasalar ve onların sonuçları hakkındaki bilgiden yoksun oldukları sürece zorlandıkları ve özgür olmadıkları ortaya çıkar. Zorunlu sonuçlarıyla birlikte bu yasalar, insan isteklerini çıkmaza sokan, beklenmeyen ya da yıkıcı etkileriyle kendilerini yabancı bir güç olarak ortaya koyarlar. Fakat insanlar, bu yasalar ve onların zorunlu sonuçları hakkında bilgi edindiler mi, onları kendi amaçları için yararlı hale getirirler.

Özgürlük, nedenselliğin hareketlerinden kopmakta bulunmaz; onları anlamada bulunur. Zorunluluğu ortadan kaldırmağa bağımlı değildir, onun hakkında bilgi sahibi olmaya bağımlıdır.

O halde, zorunluluğun varolmasıyla insan özgürlüğü arasında bir zıtlık yoktur. Tam tersine, belirttiğimiz gibi zorunluluk, özgürlüğün doğmasına neden olur. Yani insanlar, zorunluluğun bilgisini kazanıp onu kavradılar mı, kararlarını da üzerinde uğraştıkları şeyin gerçek anlaşılmasıyla alırlar.

Daha önce belirttiğimiz gibi, zorunluluğun varlığı insan özgürlüğüne zıt olmasından ötede onun ön şartıdır da.

Eğer doğa ve toplumda nedensellik yasaları olmasaydı, olayların gidişini düzenleyen nesnel zorunluluk olmasaydı ne olurdu? Herşey olabilirdi. Amaçladığımız sonuçlara ulaşabilmek için ne yapmamız gerektiğini asla bilemeyeceğimizden, en basit hareketlere bile asla karar veremez ya da onları yürütmezdik. Örneğin, bir bardak çay yapmak özgürlüğüne bile sahip olamayacaktık. Çünkü suyun kaynayıp kaynamayacağını asla bilemeyecek ya da çaydanlığa boşalttığımız zaman demlenme neye benzeyecekti? Herşey bir kaos içinde olacağından, daha karmaşık toplumsal faaliyetleri daha da az yürütebilecektik. Aslında, hiçbir biçimde varolamayacaktık.

O halde, insan bilgisi insan özgürlüğü için ana unsurdur. Eğer bilgi, pratiğe bağımlı ise, bilginin büyümesinin pratik üzerinde dönüştürücü bir etkisi de vardır. Bilgi üzerine oturtulan pratik, bilgi üzerine oturtulmayan pratikten başka birşeydir. Çünkü, nesnelerin özelliklerini ve yasalarını bildiğimiz sürece, pratik içinde onlara hükmedebilir, onlara bağımlı olacağımız yerde onları kendimize bağımlı kılabiliriz. İnsanın doğaya hakim olması ve kendi toplumsal hayatını örgütleme çabasının bir ürünü olan bilginin büyümesi, adım adım bu hakimiyetin gerçekleştirilmesi, daha yüksek örgütlenme biçimlerinin inşasına, herkes için tam ve özgür bir yaşam olasılığının gerçekleştirilmesine katkıda bulunur.

Özgürlük ve Rastlantı

Doğa ve toplumdaki zorunluluk ve rastlantının bağlılığından söz etmiş, zorunluluğun, bir sıra rastlantıyla gerçekleştirildiğini görmüştük. O halde, bilgi temeli üzerinde özgür bir biçimde hareket etmek, bundan başka, faaliyetimizin sonuçlarının belirlenmesindeki rastlantı ya da şans unsurunu ortadan kaldırmak ve bu sonuçları amaçlarımıza tamamen uyumlu hale getirmek için bilinçli unsurlar olarak bizlerin, bu rastlantılar üzerinde pratik denetimde bulunmamız gerektiği anlamına gelir. Başka bir deyişle, hareket özgürlüğümüzün uygulanması ve belirli bir amaca yöneltilmiş olan faaliyetlerimizi yönetmede, hareketimizin konusunun yasaları hakkındaki bilgimizin temeli üzerinde bizler, konu üzerinde öylesine bir denetimde bulunmaktayız ki, sonuçların belirlenmesinde şansın etkileri ortadan kaldırılıyor demektir.

Böylece, insan davranışının özgürlüğünün gerçekleştirilmesi hiçbir biçimde zorunluluğun ortadan kaldırılması anlamına gelmez. Hatta, belirli bir anlamda, rastlantının ortadan kaldırılması ya da şansı saf dışı bırakmak anlamına gelir.

Herkesin bildiği gibi, bir görevi yürütmede görevin başarısını etkileyecek herhangi birşeyi şansa bırakmayız. Eğer bırakırsak, görevin başarılması tehlikeye atılmış demektir. Eğer başarıya ulaşırsa bu, yargı sonucu değil, talih eseri

durumda, özgür davranma hayaline sahip olabiliriz, ama sadece bir kuruntudur bu. Fakat irademiz, hareketlerimizin şartları hakkındaki bilgimizle, kendimizin olan bir amacı gerçekleştirmek için ne yapılması gerektiği ile belirleniyorsa, ancak o zaman sadece özgür olduğumuzu hissetmeyiz, gerçekten özgürüzdür de.

Özgür davranmanın bu tür bir niteliği iradenin içinde bulunmaz, fakat orada ortaya çıkar. Ortaya çıkması ve gelişmesinin sınırı, toplumsal hayatta meydana gelen mutlak nedenleri takip eder.

Kendi gelişme yasalarımızın hareketinin, kendi doğamızın zorunluluklarının bir sonucu olarak, dış nesneler, kendi doğamız ve isteklerimiz hakkında bilgi kazanır, ardından da böylesine bir bilginin temeli üzerinde hareket ederiz. Bunun meydana gelmesiyle orantılı olarak yaptıklarımız, kendi isteklerimizin ve onları nasıl gerçekleştireceğimizin bilgisine oturan bilinçli kararlarımızdan ortaya çıkar. Dolayısıyla da özgürüzdür. Bundan başka nasıl bir özgürlük isteyebilir ya da umabiliriz?

Bu, ana noktalarıyla, çok eskiden büyük materyalist felsefeci Spinoza tarafından açıklanmış bir sorundur. Spinoza, bütün öbür şeyler gibi insan hareketlerinin de ilk nedenlerle belirlendiğini; insanların davranışları nedensiz meydana geldiği zaman insanların özgür olmadıklarını, ancak hareketleri, kendi isteklerinin ve onları nasıl gerçekleştirmeleri gerektiğinin bilgisiyle belirlendiği zaman özgür olduklarına işaret ediyordu.

«Özgürlük, doğal yasaların bağımsızlığı rüyasında değil,» diye yazıyordu Engels, «bu yasaların bilgisinde, bunun, onların belirli amaçlara doğru sistematik olarak işlemeleri için ortaya çıkardığı olasılıkta bulunur. Bu, dış doğanın ve insanların bedensel ve zihinsel hayatlarını yöneten yasalar —birbirlerinden sadece düşüncede ayırabileceğimiz, gerçekte ayıramayacağımız iki yasa sınıfı— için de geçerlidir. Bundan dolayı iradenin özgürlüğü, konunun gerçek bilgisiyle kararlar alabilme kapasitesinden başka birşey değildir... O halde özgürlük, doğal zorunluluğun bilgisi üzerine kurulmuş dış dünya ve kendimiz üzerinde kontrolu içerir.» (*Anti-Dühring*, I. Kısım, 11. Bölüm.)

olmuştur. Başarıyı bize şartlar getirmiştir, belirli davranışlarla başarıyı ortaya koyan bizler değil. Ancak, şartlara genellikle böylesine güvenilir olarak bakılmaz.

Örneğin, açık hava toplantısı düzenleyenler bazen, üzerinde konuşma yapılacak olan kürsüyü birinin getirmesi işini düzenlemeyi unuturlar. Şansa bırakırlar ve genel olarak da kendilerini kürsüsüz bulurlar. Aynı nedenle bazen konuşmacıyı da bulamazlar. Herhangi bir şeyi düzenleyen bir kimsenin üştlenilen görevin başarısını etkiliyecek bütün unsurları göz önünde bulundurması ve bunlardan hiçbirini şansa bırakmaması gerekir.

Özgür davranışın ana karakteristiklerinin, yani zorunluluk bilgisi ve şansın ortadan kaldırılması insan faaliyetinin ana süreci olan emek sürecinde ortaya konur.

İş araçlarını kullanarak emek sürecinde insan, çalışmasıyla, amaçlanan bir değişmeyi gerçekleştirmek için çalışmanın konusu üzerinde faaliyette bulunur. Bunu yapmak için çalışmanın konusunun gerekli özelliklerini bilmek ve hesaba katmak, aynı zamanda da, çalışmanın konusu üzerindeki şans etkilerini ortadan kaldırmak zorundadır.

İnsan emeğinin görevleri ne kadar geniş ölçekte olursa ve istekli bir şekilde büyürse, çalışmalardaki şans unsurunu ortadan kaldırmada insan o kadar başarılı olur.

Bu, herhangi bir mühendislik çalışmasında ,son derece önemli bir konudur. Örneğin, bir köprüyü inşa etmek için mühendisler, planlarını yerin yapısal özellikleri ve kullanılan malzeme üzerindeki bilgilerine oturturlar. Etkilenebileceği değişik şans unsurlarını da hesaba katarlar. Şansı hesaba katmanın çok yakın bir örneği İngiltere'nin doğu kıyısındaki deniz barikatlarıdır. Bu barikatların yapımından sorumlu olanlar, son derece yüksek bir meddin, son derece sert bir doğu rüzgârıyla birleşebileceği olasılığını hesaba katmamışlardı. Şans eseri bu birleşme ortaya çıkınca, deniz, barikatları aştı. Eğer, deniz barikatları ya da herhangi bir mühendislik çalışması, düzgün biçimde planlanmış olsaydı, böylesine şans unsurları hesaba katılır ve etkileri de ortadan kaldırılırdı.

Bu tür örnekleri göz önünde bulundurarak zorunluluğun, rastlantının ve insan özgürlüğünün iç ilişkileri konusunda daha başka sonuçlar da çıkartabiliriz.

Kuşkusuz, özgürlüğün şansı ortadan kaldırmağa sahip olduğunu söylemek, özgürlüğün uygulamasıyla raslantı ve zorunluğun bağını ortadan kaldırmak değildir. Rastlantı ya da şansın hareketi ve onun zorunlulukla olan bağıntısı, hesaba katmamız ve hareketlerimizi uydurmamız gereken nesnel bir olgu, toplum ve doğadaki olayların evrensel bir özelliğidir. Bu, bizden bağımsız olarak varolur. Hiçbir biçimde onu değiştiremeyiz ya da yok edemeyiz. Zorunluluk bilgisi yoluyla hareket özgürlüğünü gerçekleştirmek için yapmamız gereken şey, şanslar da dahil olmak üzere, kendi denetimimiz altında bütün bir süreç meydana getirmek ve onu tarafımızdan belirlenmiş hedeflere yöneltmektir. Dolayısıyla, şansı ortadan kaldırmak demek, onun hareketini yönetmek ve sonucun artık rastlantıya kalmaması için onu denetlemek demektir. Bu, (a) şans unsurları üzerinde doğrudan doğruya denetimde bulunarak ve (b) doğrudan doğruya denetimin sınırları dışında kalıyorlarsa, onlarla uğraşabilmek için tedbirler alarak ve öngörüde bulunarak gerçekleştirilebilir. İşte bundan dolayıdır ki bir sosyalist ekonomi planlaması daima «yedek» lerin (rezerv) inşasını içermelidir.

Şansı ortadan kaldırmanın başka bir boyutu da bir yorum getirmek için son derece dikkat ettiğimiz yazı — tura atışıyla gösterilmiştir.

Şansa ilişkin olarak öngörünün bir boyutu «yazı gelirse ben kazanırım, tura gelirse sen kaybedersin» deyişinde ifade edilmiştir. Eğer böyle bir durum meydana gelebilirse kazanacağımı garanti etmişim demektir. Eğer sonuç, paranın atılmasının rastlantısal sonucuna bağımlı ise, insanın iradesiyle değil, insan iradesinden bağımsız olarak belirleniyor demektir. Fakat, şanslar ne olursa olsun, istenilen sonucu elde etmek için elverişli bir ön tedbir alınmışsa; sonucu belirleyen, insanın iradesidir. Eğer insanlar, bahse giriyorlarsa, buna hile yapmak denir. Fakat doğaya ilişkin olarak biz bunu hile diye kabul etmemekteyiz.

Zorunluluğun kendisini, bir dizi rastlantılarla gerçekleştirdiğini, aynı zamanda da rastlantısal olayların iç zorunluluk tarafından yöneltildiğini gördük. Bu noktayı pratik bir biçimde kavrayıp, faaliyetimizin konusunun yasalarıyla silahlandık mı, konunun içinde bulunan rastlantı etmenlerini hesaba katabilecek, denetleyebilecek, dolayısıyla da onları amaçlarımıza uygun bir şekilde gerekli bir sonuca yöneltebilecek bir noktadayız demektir.

Bu da bilgimizin, sadece kaçınılmaz olanın bilgisini değil, aynı zamanda mümkün olabilecek olanın bilgisini de içermesini talebeder. Örneğin, belli bir sürece ilişkin olarak sadece bu nedenden evrensel olarak ortaya çıkan etkiyi, böylece de nedeni ortaya çıkartarak ona tekabül eden etkiyi de güven altına almayı bilmemiz yetmez. Meydana gelen değişik nedenlerin ve onlardan ortaya çıkabilecek değişik etkilerin de olasılığını bilmemiz gerekir. Bu, rastlantısal özellikler de dahil olmak üzere, bütün süreci denetleyebilmek için nasıl davranmamız gerektiğini mümkün kılar.

İhtimal yargıları, rastlantıların olmasındaki umudumuzu ifade eder. Bir ihtimal yargısının, öznel emin olmayışımız ya da bilgi eksikliğimizin bir ifadesinden başka bir şey olmadığı biçimindeki bazı kuramlara göre ihtimal, tamamiyle özneldir. Fakat, tam tersine, ihtimal fikri, bir nesnel gerçeği —ya da daha doğrusu nesnel gerçeğin bir boyutunu— yani olayların bütün sırası ya da örneklemeler içinde rastlantısal nedenlerin hareketini yansıtır. Bu, ihtimalin konusu olmayan bir tek olaydaki bir tek nedenin hareketinin olduğu kadar nesnel gerçektir.

Olaylarda bulunan ihtimaller, bildiğimiz gibi, orantılıdırlar ve bunlardan doğru ihtimal yargılarına varabiliriz. Rastlantısal unsurlar da dahil olmak üzere bütün bir süreci belli bir sona yöneltmek için, sürecin tümünde hareket etmekte olan *bütün* unsurları daha iyi hesaba katabiliriz.

Özetlersek :

Özgürlük, zorunluluk bilgisi üzerine kurulmuş, kendimiz ve dış doğa üzerindeki denetim demektir. Böylesine bir bilgi, ilgilendiğimiz sürece, hangi şans unsurlarının da girdiğini, onların hareketini belirleyen ihtimalleri bilmemiz, dolayısıyla (a) şans hareketini denetleme ve (b) sonucunda

da bütün sürecin istenilen amaca yöneltildiğini denetlemediğimiz sürece, şansı karşılayabilmek için tedbirler almamız gerektiğini talebeder.

«Şans, bir ilişkinin sadece bir kutbudur. Öteki kutup da 'zorunluluk'tur,» diyor Engels. «...Bir toplumsal faaliyet, bir sıra toplumsal süreç, insanların bilinçli denetimi için son derece güçlü bir hale gelir, başlarının üzerinde büyür ve ne kadar saf bir şans işi halinde ortaya çıkarlarsa, bu şansın içindeki ve ona özgü yasalar, kuşkusuz, kendilerinin doğal zorunluluğuymuş gibi, kendilerini daha güçlü ortaya koyacaklardır.» (*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, 9. Bölüm)

Böylece, ilgilendiğimiz olaylar, onlar üzerindeki bilinçli denetimimiz olmadan meydana gelirlerse; sonuçlar da, bir dizi rastlantılarla gerçekleştirilen doğal bir süreçle belirlenir. Ancak, olaylar üzerinde bilinçli bir denetim uygulamamıza oranla, böylesine olayların yasaları ve sonucu etkileyen unsurları üzerindeki bilgimize dayanarak, onların yönlerini bilinçli olarak belirleyenler bizleriz.

14. ÖZGÜRLÜĞÜN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

Özgürlüğün Kazanılması

Özgürlük sorununu düşünürken insanların karşılaştıkları kuramsal güçlüklerin çoğu, özgürlüğü, iradenin doğal bir niteliği olarak düşünmekten ortaya çıkar. Fakat, özgürlük, ne iradenin doğal bir niteliği, ne de Allahın ya da doğanın insana verdiği bir çeşit armağan, bir ihsandır. *Kazanılan* bir şeydir. İnsanın toplumsal faaliyetinin çağları boyunca, adım adım, parça parça kazanılmış, yaratılmış ve gerçekleştirilmiş birşeydir.

J.J. Rousseau, *Toplum Anlaşması* (*Contrat Sociale*) adlı kitabına «İnsan özgür doğar» şeklindeki ünlü sözleriyle başlar. İnsan özgür doğmaz. Tam tersine, insan ne biçimde olursa olsun özgür doğmaz, kendi iradesinden bağımsız şartların belirlediği bir yaratık olarak doğar. Ancak, toplumsal hayatı ve gelişmesinin yasalarının varlığı ile, toplumsal pratik-

te onu özgür hale *getirecek* kapasiteyi derece derece geliştirir. Sahip olduğu sürece, böylesine bir özgürlüğü kendisi için yaratır ve kendisi için kazanır. Dolayısıyla da yarattığı ve kazandığından daha fazlasına sahip olamaz.

Özgürlük, doğal bir nitelik olmadığı gibi, «ya hep ya hiç» türünden bir olay da değildir. Metafizikçiler, bizim ya özgür olduğumuzu ya da olmadığımızı iddia ederler. Bu bazı açılardan özgür olduğumuzu, bazı açılardan da olmadığımızı ve az ya da çok özgür olabileceğimizi unutmak demektir.

İradenin belirlenmediğini iddia eden iradecilik (voluntarizm) ile iradenin *belirlendiğini* iddia eden gerekircilik (determinizm) arasındaki tartışmada Marksçılık, iradenin her davranışının bir nedeni olduğundan gerekirci tarafı tutar. Ancak, önemli olan soru davranışlarımızın belirlenip belirlenmediği değil — çünkü belirlendikten sonra o konuda bir kuşku yoktur — nasıl ve ne ile — dış nedenlerle ya da kendi isteklerimiz ve onların nasıl karşılanacağı hakkındaki kendi bilgimizle — belirlendikleridir. Soru, böyle konulduğu zaman özgürlüğün bir derece sorunu olduğu açıktır. Yaptığımız ve başardığımız şeyi belirleyenin, bilgi üzerine oturtulmuş kendi bilinçli kararımız olduğunu ortaya koyduğumuz sürece kendimizi özgürleştiririz. Fakat, böylesine bir özgürlük, nadiren mutlak özgürlük olur. Hareketlerimizi ve bu hareketlerin sonuçlarını belirleyen, bilgi temeline oturmuş kendi kararımız ne kadar *çok;* başka unsurlar tarafından bizim hakkımızda verilen karar ne kadar *azsa,* ulaştığımız hareket özgürlüğünün derecesi de o kadar *büyüktür.*

Bireyin Özgürlüğü ve Toplumdaki Özgürlük

Özgürlük, birey tarafından gerçekleştirilen bir şeydir. Özgür olan, genel olarak insanlık ya da toplum değildir, bireylerdir.

Ancak, ilk planda birey, özgürlüğü sadece toplum yoluyla gerçekleştirir. Özgürlüğün unsurları bilgidir. Bu da toplumsaldır. Bireyin özgürlüğü, ait olduğu toplumun sahip olduklarına, toplumun ona sağladığı eğitim ve yardıma, aynı zamanda da toplumda kendisinin başkalarıyla, başkalarının da kendisiyle yapacakları ortak çalışmanın boyutuna bağlıdır.

O halde, birey, ikinci planda içinde bulunduğu toplumun izin verdiği ölçüde ve onun sağladığı kadarıyla özgürlüğe sahip olur. Özgürlüğünün görüş açısı, içinde bulunduğu toplumun sahip olduklarına bağımlı olduğu gibi, toplumun bu sahip olunanlardan onun faydalanmasına ve paylaşmasına ne dereceye kadar izin verdiği ile de bağımlıdır. Özgürlüğünün gizil (potansiyel) görüşü, varolan toplumsal bilgi bu bilgiyi faydalı kılmak için bulunan unsurlar kadar büyüktür. Aynı zamanda bu gizil özgürlükten aldığı tad, kendi sahip olduklarına ve faaliyetlerine toplumun koyduğu kısıtlamalar ile engellenebilir.

O halde, bireylerin özgürlüğü, bu sahip olunanları faydalı kılmak için toplumun bireylere sağladığı olumlu yararlılıklara ve fırsatlara bağımlıdır. Bu böyle olduğuna göre, daha yüksek bir özgürlük için bireyler birlikte —her birbirleriyle hem de başkalarıyla— mücadele ederler. Böylece de, bütün bireyler tarafından sahip olunan ve toplum içinde onlar tarafından gerçekleştirilen özgürlük derecesini yükseltirler.

Buradan, toplum tarafından ona sağlanmış eğitime, teşviklere ve fırsatlara tekabül eden hayat süresi boyunca, bireyin özgür bir unsur olarak geliştiği ortaya çıkar. Aynı şekilde, toplumdaki insanlar da toplumsal evrim boyunca insan özgürlüğünü geliştirmişlerdir. Gerçekten de, bu hareket özgürlüğü, toplumsal ilerlemenin bir ölçüsü ya da kriteridir.

Özgürlük için Mücadele

İlkel toplumlarda insanların özgürlükleri, esas olarak doğa üzerindeki hakimiyetlerinin eksikliğinden dolayı kısıtlanmıştır. Büyük bir ölçüde dış doğanın insafına bırakılmışlar ve vahşinin varlığı, büyük bir dereceye kadar hayvanlarda olduğu gibi, dış şartlar tarafından belirlenmiştir.

Medeniyet geliştikçe, insanların doğa üzerindeki hakimiyetleri de gelişti. Dolayısıyla özgürlükleri de bu açıdan, daha az kısıtlı bir hale geldi ve daha genişledi. Ancak yeni bir kısıtlama ortaya çıktı. Günümüze kadarki medeni toplumlarda insanların özgürlükleri, toplumsal şartlar tarafından, özellikle bir sınıfın başka bir sınıf tarafından sömürülmesiyle kısıtlanmıştır. Dolayısıyla, doğa üzerindeki hakimiyete ilişkin

özgürlük artmış olmasına rağmen, sınıf baskısı tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu, insanların, sömürüldükleri ve zorlandıklarının yanı sıra, toplumda varolan bilgi ve gücü kendi çıkarları için faydalı kılma fırsatının da engellendiği anlamına gelir.

Eğer insanlar özgür olacaklarsa, ne ekonomik faaliyetlerinde, ne de öbür bütün faaliyetlerinde kendi çıkarlarına zıt biçimde davranmak ya da düşünmek için ve başkalarının çıkarına dışsal baskılarla kendi çıkarlarının zararına kısıtlanmamalıdırlar. Aynı zamanda da taleplerinin karşılanması için toplumun kendilerine sunduğu bütün şeyleri faydalı kılma fırsatı da ellerinden alınmamalıdır. Bu tür şartlar, insanların özgürlüklerinin bir inkârıdır. Bu şartların bugüne kadar olan hakimiyetleri, toplumun sömürülen ve sömüren sınıflar olarak bölünmesinden dolayıdır.

Metafizikçi felsefeciler, çok dikkatli bir biçimde, sözde irade özgürlüğü sorununu ekonomik ve politik özgürlük sorunundan ayrılmışlar ve bu ayırım her iki konu hakkında da insanları yanıltmak için onlara yardımcı olmuştur. Aslında bunlar ayrı ayrı sorular değil, insanın özgürlük mücadelesi sorununun iki boyutudurlar. Bir sınıfın, öbür sınıfı sömürdüğü bir toplumda, özgürlük mücadelesinin esas bölümü var olan baskı ve sömürü biçimlerini ortadan kaldırmak için mücadeledir. Durağan durumda bulunan bir köle, sadece bir köledir. Ama, isyan halindeki bir köle, zincirleri olduğu halde bile özgür bir insan olarak davranmaktadır. Bu insanlar, insan özgürlüğünün öncüleridirler.

Buradan, sınıflı bir toplumda, özgürlüğün ve özgürlüğün kazanılmasının her zaman sınıfsal bir zemine dayandığı ortaya çıkar. Dolayısıyla, özgürlük kavramının da sınıfsal bir önemi vardır. Birincisi, herhangi bir aşamada kazanılmış ve gerçekleştirilmiş olan özgürlük ve özgürlük yoksunluğu, daima belirli sınıfların özgürlüğü ya da özgürlük yoksunluğudur. İkincisi, bir sınıfın özgürlüğü ya da özgürsüzlüğü somut biçimlerde, başka bir sınıfın özgürlüğü ya da özgürsüzlüğünden ayrılır. Bunun sonucu olarak da değişik sınıfların, özgürlüğü neyin meydana getirdiği hakkında değişik fikirleri vardır.

İnsan özgürlüğü, sürekli olarak, sınıf mücadelesiyle iler-

lemiş ve kendi amaçlarını gerçekleştirmek ve bu amaçlara ulaşmak için kendilerini özgür hale getirmeğe çabalayan değişik sınıflar, insanların özgürlüklerini genellikle bir aşamadan diğerine ilerletmişlerdir. Her aşama, belirli bir sınıf yönetimi tarafından, özgürlüğe konulmuş kısıtlamalara karşı bir mücadelenin sonucunda gerçekleştirilir ve karşılığında da özgürlük üzerinde kendi kısıtlamalarını getirir.

Örneğin, feodal yönetim ve kölelik, burjuvazi tarafından, feodal kısıtlamalara karşı bir mücadelenin sonucu olarak ortadan kaldırılmışlardır. Bu, insanın özgürlüğünde ileri atılan bir adımdı. Beraberinde yeni sömürü ve baskı biçimleri getirmesine rağmen yeni ilerlemeler, daha geniş politik hakların ve özgürlüklerin kazanılmasını yeni ve daha güçlü bir örgütlenmeyi, bilgi ve kültürde ilerlemeyi de getirdi. Aynı zamanda, kapitalist toplumdaki iki ana sınıf için pratikte değişik şeyler ifade ediyorlardı. Kapitalist sınıf, yönetimini devam ettirmek ve kârını artırmakla ilgilenir. Buna karşılık işçi sınıfı, kapitalist yönetimi ve kapitalist sömürüyü ortadan kaldırmak ve daha yüksek düzeydeki bir özgürlük düzenine ilerlemek için kazanmış olduğu özgürlüğü kullanma göreviyle karşı karşıyadır.

Aynı biçimde, özgürlüğün kısıtlamaları da değişik sınıflar tarafından değişik biçimlerde yaşanır. Her sömürü sistemi, sömürülenin üzerinde belirli baskı ve zulüm biçimleri uygular. Örneğin, bugünkü işçi sınıfı da bunu yaşamaktadır. Aynı zamanda başkalarını sömürerek kendi özgürlüğünü gerçekleştirdiğini sanan her hakim sınıf, pratikte kendi özgürlüklerinin geniş şekilde hayali olduğunu görür. Örneğin, burjuvazi, kendisinin, kendi sisteminin yasalarına köle edilmiş olduğunu, birbirleriyle sonuna kadar rekabet ve mücadele ederek sermaye biriktirmeleri gerektiğini öğrenir.

Özgür iradelerini, kira ödemeye mi yoksa yiyecek almaya mı kullanacaklarına karar verme konusunu tartışan yoksul bir aile, genellikle, zengin bir kapitalistin kendilerinden daha özgür olduğunu sanır. O talihsiz insanın, kendi işinin kölesi olduğunu, sürekli olarak yüksek tansiyon, tedirginlik ve aksiliklerle karşı karşıya bulunduğunu anlamazlar. Eğer anlarlarsa bu basit insanlık bütün kaygılarından kurtulmaları için onları harekete geçirir, onun işini elinden alarak ve

ona namuslu çalışma özgürlüğünü bırakarak biraz iyilikte bulunurlar. Sömürmekte olan değişik sınıfların temsilcileri, genellikle zenginliğin ve gücün, kendilerine tam özgürlüğü sağlayacağına inanırlar. Ancak, kendi felsefecileri bile, çok üzüntülü ama doğru bir biçimde, onlara, zenginliğin ve gücün, başkalarını köleleştirdiği anda sahiplerini de köleleştirdiğine işaret etmişlerdir.

Özgürsüzlükten Özgürlüğe

Özgürlük için mücadele, özünde, insanların kendi maddi ve kültürel isteklerini karşılayabilmek için, bu isteklerin bilgisi ve onların nasıl karşılanması ve bu karşılanmayı etkileme gücü için gereken mücadeleleri demektir.

Ne zaman sosyalist toplumdaki insanlar, doğa üzerindeki hakimiyetlerini büyük ölçüde genişletmiş, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin gücü ve kendi bilinçli denetimleriyle toplumsal örgütlerini meydana getirmiş olurlar; işte ancak o zaman insan özgürlüğünde ileriye doğru kararlı bir adım atılmış olur. İnsanın insan tarafından sömürülmediği, üretim araçlarında ortak mülkiyetin olduğu ve bu araçların, her birinin isteğini karşılamak amacıyla kullanıldığı sosyalist toplumda insanlar, özgürlük için daha az mücadele etmeye başlayacaklar, onun tadını çıkarmağa ve ondan tam olarak tad almak için nasıl ileriye gitmeleri gerektiğini öğreneceklerdir. Ne zaman komünist toplumda insanların üretim araçlarına ve üretime olan bağımlılıklarının bütün izleri ortadan kaldırılacak, ancak o zaman insanlar, hayal edebileceğimiz en yüksek özgürlük noktasına ulaşmış olacaklardır. O zaman, Engels'in yazdığı biçimde, «belirli bir anlamda insan, öteki bütün hayvanlardan nihayet ayrılacak ve hayvan varoluş şartlarından gerçekten insan şartlarına geçeceklerdir... Bu, insanın zorunluluk ülkesinden özgürlük ülkesine yükselmesi olacaktır.» *(Bilimsel ve Ütopyacı Sosyalizm*, 3. Bölüm.)

İnsanların, hayvan varoluş şartlarından işe başladıklarını, fakat ilk toplumsal üretime başladıkları anda —yani, doğanın nesnel yasalarıyla uyum içinde kendi isteklerini karşılamak için bilinçli bir amaçla nesneleri değiştirmek için aletleri ve araçları kullanmağa başladıklarında— özgürlük için şartları da yaratmağa başladıklarını söyleyebiliriz.

İnsanlar üretim sırasında, üretim ilişkilerine girmişler ve sürekli artan isteklerini karşılamak için çağlar süren mücadele boyunca bilgilerini ve bunun sonucu olarak da kendi sorunları ve dış doğa üzerindeki denetimlerini ilerletmişlerdir. Bu mücadele, insanların içinde, üretici güçlerinin gelişmesine uygun olarak üretim ilişkilerini değiştirdikleri ve değişik sınıfların, bir sınıfın başka bir sınıf üzerinde, sadece yeni hakimiyet, kendi toplumsal örgütlenmelerinin nesnel yasaları, yeni bağlılık biçimleri fiyatına kendi özgür faaliyet alanlarını genişlettikleri birçok aşamadan geçmiştir. Nihayet, sınıf mücadelesi, sömürülen sınıfın kendi kurtuluşu için mücadelesinin, en sonunda toplumu da bütün sömürülerden baskılardan kurtaracağı bir aşamaya ulaşmıştır. Bu aşama, insanların toplumsal örgütlenmelerinin, kendi bilinçli, toplumsal denetimlerinin şartları ve kendi özgür faaliyetlerinin bir sonucu olacağı şartları da ortaya çıkartmıştır. O zaman da, insanların, özgürlük seyahatine onunla başladıkları ancak bir esirlik süreci haline gelen emek süreci de, bütün ihtiyaçlarını karşılamayı başardıkları bir bilinç unsuru haline gelecektir. Çalışma saatlerini de kısıtlayarak herkes, bütün yeteneklerini özgür bir biçimde geliştirebilecek ve onları zevkle kullanabilecektir.

Bu biçimde, tamamen yasaların yönettiği, her noktada nesnel yasaların hareketiyle belirlenen bir süreçle, yaptıkları ve başardıkları kendi bilinçli kararlarıyla değil, içinde bulundukları şartlarla belirlenince, özgürlüklerini de derece derece kazanınca, insanlar, bireysel olarak ve toplu halde kendi kaderlerini bilinçli bir biçimde, kendi ihtiyaçlarının temeli üzerinde belirleyip ve onların karşılanmaları şartları üzerinde bilinçli bir denetim uygulayabilecekleri bir şartı da en sonunda gerçekleştirerek, derece derece, tam bir özgürsüzlük durumundan kurtulurlar.

Ahlâk

Özgürlüğün evriminin aşamaları ahlâkın (morality) ya da törenin (ethics) evrimiyle yakından bağımlıdır. Aslında, ahlakın gelişmesi, özgürlüğün gelişmesinin bir boyutu ya da yanı ve ahlâk fikirlerinin gelişmesinin değişik aşamaları da insan özgürlüğünün evriminin birçok aşamasının boyutudur.

Birçok ahlâk felsefecisi, ahlâkın, özgürlüğün bir ifadesi olduğunu ve ahlâki hayatın, insanlar özgür olarak davrandıkları sürece bir anlamı olduğunu gözlemlemişlerdir. Doğal olarak, bütün davranışlarımız sadece dış nedenlerin belirlenmiş sonuçlarıyla, onları doğru ya da yanlış olarak adlandırmanın ya da şunun yerine bunu yapmak gibi bir görevimiz olduğunu söylemenin, o sorunu nasıl olsa yapacağımızdan dolayı, bir anlamı yoktur. Bu noktada, bu felsefeciler son derece haklıydılar. Ancak, gözlemlemedikleri nokta, özgürlüğün, belirli sınıfların faaliyetleri üzerinde toplumsal olarak gelişen birşey olduğu ve aynı şeyin ahlak için de geçerli olduğu idi.

İnsan ahlâkı, ne cennet tarafından buyurulan ve belirsiz bir biçimde insanlığa ulaşan ilâhi bir ahlâk yasasının ifadesidir; ne de, Kant'ın düşündüğü gibi, insanın iradesinde bulunan «kategorik buyruk» (categorical imperative) un ifadesi. Toplumsal örgütlenmelerinin doğal bir ürünüdür. İnsanlar toplum içinde yaşadıklarından dolayı, toplumdaki faaliyetlerini ve karşılıklı ilişkilerini düzenlemek için zorunlu olarak ahlâk ilkeleri koymuşlardır. Bu, bireylere ilişkin olarak, toplumsal yönetim düzenleyicisinin karakterinden dolayı dışsal olarak kabul ettirilmiş ve ahlâki olarak bağlayıcı bir gücün görüntüsünü varsayar. Bir «ahlâk» gücünün özel karakterini varsayar: sadece doğru davranmamalıyız, bunu yapmağa «mecbur» olmalıyız.

Ahlâk, belirli yönetim standartlarına ve ilkelerine sahiptir. Bireylerin yapmak isteyip istememelerine ya da gerçekte yaptıklarına ya da yapmadıklarına bakmaksızın, belirli şeylerin mutlaka yapılması ve belirli şeylerin de mutlaka yapılmaması gerektiğini söyler. «İyi, kötü mutlaka» gibi ahlâk terimlerinin bütün anlamı, bireylerin tek tek isteklerine, duygularına ve faaliyetlerine bağımlı olmayan standartların zorla kabul ettirilmesinde bulunur. Böylesine standartlar da, kesinlikle, toplumsal, bireysel yönetimi idare etme zorunluluğundan dolayı doğrudan ya da zorunlu olarak kabul edilirler.

Kuşkusuz, bu tür standartları kabul etmek ve anlamak başka, onları uygulamak ise daha başka birşeydir. Genel olarak konuşmak gerekirse her toplum, insanlara ne yapmaları gerektiğini öğretmek ve onları buna ikna etmek için yu-

muşak bir biçimde methetmeden ya da azarlamadan ödüllendirme ve cezalandırma sistemlerine — ki bu ikincisi doğrudan doğruya hayatın ya da mülkiyetin güvenliğini içeren hareketler için kullanılmaktadır — kadar ulaşan değişik yaptırım biçimleri çıkarır. Fakat, insanların, başkalarının harcamalarından kâr ettiği ve birbirleriyle rekabette bulundukları, sınıf uzlaşmazlıklarının olduğu toplumlarda ahlâkın geniş bir bölümü, başkalarına öğütlenen, ancak, kendisini bu öğütlerden kurtarmağa çalıştığı bir biçimi kabul eder. Ahlâk, riyakarlıktan ayrı değildir. Nihayet, ahlâk standartlarından sadece kaçınılmayıp, bunlardan tümüyle kuşku duyulup inkâr edilince ve değişik ahlâk yaptırımları zayıflayıp sallanmağa başlayınca, bu, sözkonusu toplumsal sistemin parçalanmağa ve değişmeye başladığının bir işaretidir.

Toplumsal ilişkinin tümü, toplumun üretim ilişkilerinin temeline oturur ve onunla belirlenir. Toplumsal ilişkilerin bir düzenleyicisi olarak ahlâk da, her toplumdaki belirli üretim ilişkilerinin bir ürünüdür. Onları yansıtır, onlarla birlikte değişir ve toplumdaki her sınıf, kendi özel sınıf durumuna ilişkin olarak kendi ahlâk fikirlerini ortaya çıkartır.

«İnsanlar, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, son çözümlemede, kendi ahlâk fikirlerini, kendi sınıf durumlarına dayanan pratik ilişkilerden, üretimi ve değişimi yürütükleri ekonomik ilişkilerden çıkartırlar,» diyordu Engels. «... Bütün eski ahlâk kuramları, son tahlilde, belirli bir çağda toplumun ulaştığı ekonomik aşamanın bir ürünüdür.» (*Anti-Dühring*, I. Kısım, 9. Bölüm.)

Bu böyle olunca, ahlâk fikirlerinin değişik toplumlara ve değişik sınıflara göre birçok biçimlerde farklı olması doğaldır. Aynı zamanda, aralarında ve genellikle büyük ölçüde, her zaman ortak bir şeyin varolduğunu bulmayı umabiliriz ve buluruz. Çünkü, değişik toplumsal sistemler ve sınıflar «aynı tarihsel gelişmenin değişik aşamalarını» temsil ederler, «dolayısıyla da ortak bir geçmişe sahiptirler. Sadece bu nedenden ötürü zorunlu olarak ortak birçok şeyleri vardır. Hatta daha da fazla. Ekonomik gelişmenin benzer ya da yaklaşık olarak benzer aşamalarında ahlâk kuramları zorunlu olarak, aşağı yukarı uyum içinde olmalıdır.» Örneğin, «taşınabilir nesnelerdeki özel mülkiyet geliştirildiği an-

da, bu mülkiyetin varolduğu bütün toplumlarda şu ahlâk yasasının ortak olması gerekir: Asla çalmayacaksın*.» (Engels, *Anti-Dühring*, I. Kısım, 9. Bölüm)

Herhangi bir toplumsal grubun töresi, özgürlüklerinin somut doğasının ve özgürlük arzularının — toplumsal üretimde kapladıkları yerde temelleri bulunan ve üretim unsurlarına olan ilişkilerinde — bir ifadesidir. Böyle bir grup başka bir grubun etkisi ve idaresi altında kaldığı sürece, o grubun ahlâk fikirlerini — genellikle onları baskı altında tutmağa hizmet ettiğinden dolayı— genellikle kendi zararlarına ve başkalarının yararına kabul edilebilirler. Fakat ne zaman kendi amaçlarının bilincine varırlar ve mücadele etmeğe, toplumsal değişim sürecinde pasif bir rol oynamayıp aktif bir rol oynamağa başlarlar; işte o zaman kendi özgürlüklerini kabul ettirirler ve süreç içinde kendi ahlâklarını geliştirirler.

Özgürlük, neden ahlâkı icabettirir? Çünkü hareket halindeki özgürlük, tepkilere dayanan harekete yada bir dış zorunluluğa tam tamına zıttır. İnsanlar, tepki ya da bir dış zorunluluk sonucu davranıyorlarsa, özgürlüğün tersi bir durum içinde, fakat şans eseri ya da dış nedenler yüzünden kısıtlanmış bulunmaktadırlar. İnsanlar, kendi hareket yönlerini kasıtlı ve bilerek belirledikleri sürece özgür davranırlar. Böylece, özgürlüklerini gerçekleştirmede ve ilerletmede, kendi ahlâk fikirlerini meydana getiren düzgülerini ya da hareket ilkelerini yaratırlar. İşte o zaman ahlâkları, maddi hayatlarının gerçek şartları üzerinde belirlenmiş olarak mücadelelerinin şartlarına ve amaçlarına uyar. Aynı zamanda, bu anlamda, ulaştıkları ya da ulaşmaya çabaladıkları hareket özgürlüğünün cinsi ve derecesi ile ahlâklarının dış ifadesi ve savunması olarak hizmet edecek kurumları ve toplumsal yaptırımları da yaratırlar.

Örneğin, modern işçi sınıfı, sendika hareketi ve komünist parti gibi kurumlarda özel ifadesini bulan kendi ahlâkını, bir dayanışma, karşılıklı işbirliği ve bireylerin tek tek kısa vadeli çıkarları yerine ortak mücadele koyma ahlakı

* Tevrat. — çev.

yaratmıştır ve yaratmaktadır. Burjuva ahlâkı, bundan bir çok yönlerde ayrılır. Eğer birçok emekçi, burjuva ahlâkının etkisi altında kalırsa —ya da bugün olduğu gibi, burjuva ahlâk yoksunluğu altında kalırsa— her ne kadar kendileri büyük bir kafa ve bağımsızlık gücüyle davrandıklarını düşünseler ve patronları tarafından da bunun böyle olduğuna inandırılsalar bile, kapitalist sistemin görece pasif köleleri olarak kaldıkları söylenebilir.

Dolayısıyla, sendikal mücadeleye katılmağa zorlanan bir işçi, buna katılmayacağını, her koyunun kendi bacağından asılması gerektiğini söylerse bu onun, kapitalist propaganda tarafından kendisine sokulan burjuva ahlakının bireysellik unsurunu iyice benimsediğini gösterir. Aynı zamanda da, kapitalistler tarafından çıkartılan herkesin kendi işiyle uğraşması yolundaki fikirler, işçilere yardım amacına tamamen zıt olduğundan, kendi sorunuyla nasıl uğraşacağını bilmediği anlamına da gelir.

Ahlak, sınıflı toplumda daima ve zorunlu olarak sınıf ahlakıdır. Kesinlikle değişik sınıfların isteklerini, toplumsal bilinçlerini, özgürlük ölçüsünü ve biçimini ifade eder. Bir sınıf ortadan kalkmağa başladığı zaman, ahlakı da onunla birlikte ortadan kalkmağa başlar ve başka bir ahlakın çıkmasına neden olur. Maddi ilerleme ve özgürlük yolunda toplumun bir adım ilerlemesine hizmet eden ahlakın yüksek oduğunu söyleyebiliriz. İnsanlar, özgürlük için mücadelede, maddi ilerlemelerini gerçekleştirdikleri ve maddi ilerleme için mücadelede de daha fazla özgürlük gerçekleştirdikleri için, bu iki şey birbirinden ayrılmaz. Daha dolu bir biçimde yaşamak, bütün özgür ve faal hayatın amacı olduğundan; sadece bu bile, hangi ahlakın daha yüksek olabileceğinin yargılamasında nesnel bir ölçü sağlayabilir.

Şimdiki durumda hiçbir ahlak, işçi sınıfının sınıf mücadelesinin ifadesi olan ahlaktan daha yüksek değildir. Kapitalist toplumdaki ahlâkın çöküşünden yakınanlar, ahlâk ilkesinin örneklerini görmek istiyorlarsa bakmaları gereken yer burasıdır. Ancak bunu yapamıyorlar, çünkü hem utanıyorlar hem de korkuyorlar.

«Bizim ahlâkımız, tamamiyle proletaryanın sınıf müca-

delesinin çıkarlarına bağımlıdır. Bizim ahlâkımız, proletaryanın sınıf mücadelesinin çıkarlarından elde edilmiştir,» diye yazıyordu Lenin. «... Ahlâk, eski sömürücü toplumu yıkmağa ve bütün ezilenleri yeni, komünist bir toplum kurmakta olan proletaryanın etrafında birleştirmeğe hizmet eden birşeydir. Komünist ahlâk, bu mücadeleye hizmet eden, ezilenleri birleştiren ahlâktır...» (*Gençlik Birliklerinin Görevleri.*)

Sosyalist ve komünist bir toplumda sınıf uzlaşmazlıkları ortadan kaldırıldığı zaman ahlâk, insan ahlâkı haline gelir, sınıf ahlâkı değil.

«Toplum, bugüne kadar sınıf ulaşmazlıkları içinde hareket ettiğinden dolayı ahlâk, daima bir sınıf ahlâkı idi,» diyordu Engels. «Ya hakim sınıfın çıkarlarını ve hakimiyetini doğrulamıştır ya da ezilen sınıf yeterince güçlü hale gelirgelmez bu hakimiyete ve ezilenin gelecekteki çıkarlarına bir isyanı temsil etmiştir. Bu süreçte, ahlâkta tümüyle bir ilerleme olduğundan.... şüphe edilemez. Ancak, sınıf ahlâkının ötesine henüz geçmiş değiliz. Düşüncede sınıf ulaşmazlıklarının ve onların kalıntılarının üstüne çıkan gerçek bir insan ahlakı, ancak sadece sınıf çelişmelerinin üstesinden gelmekle kalmamış, onları pratik hayatta tamamen unutmuş olan bir toplum aşamasında mümkün olabilir.» (*Anti - Dühring*, I. Kısım, 9. Bölüm.)

Bu tür bir ahlak, «bireylerin özgür gelişmelerinin, herkesin özgür gelişmesinin bir şartı olan bir topluluktaki» özgür davranışın ilkelerini ve düsturlarını ifade eder. (Marx-Engels, *Komünist Partisi Manifestosu*, 2. Bölüm.) Bu, insan istekleri ve onların nasıl karşılanacağı bilgisinden başka birşeyden çıkartılamaz. İsteklerini karşılama unsurları üzerinde insanların kasıtlı ve bilinçli denetimlerinin bulunduğu şartlarda bu, özgürlüklerinin bir ifadesi ve özgür faaliyetlerine yol gösteren bir ilkedir. İnsanlığın bütün ahlak evriminde olumlu ve sağlam olan, herşeyi reddetmeyen, onları bir araya getiren işçi sınıfının özgürlük mücadelesinin töreleri yolu hazırlar ve ilkeleri saptar.

Her ne kadar insan ahlâkı henüz yoksa da, onun bazı özelliklerini belki tahmin edebiliriz. Dogmacı değildir, bi-

limsel ve özeleştirmecidir. Öz haklılığını, ahlâk gevezeliği ve saçmalığını teşvik etmez, sakin ve mantıkidir. Ona göre, ahlâksızca davranış eğitim eksikliği ve zayıflıktan dolayı sadece toplumsal olmayan bir davranıştır ve amacı onu cezalandırmak değil, eğitmek ve düzeltmektir. Bütün yönleriyle ince ve insanidir. İnsan bireyin özgür gelişmesine ve mutluluğuna herşeyin üzerinde değer verir.

Eğer ahlâkın cennet tarafından buyurulduğunu söyleyen felsefeye karşı çıkıyorsak; iyi ya da kötü yargılarının sadece duygusal davranışların bir ifadesi olduğunu ve onların gerçekte hiçbir temeli olmadığını söyleyen burjuva çevrelerindeki felsefeye de karşı çıkmamız gerektiğini söyleyerek sözlerimizi toparlayabiliriz. Eğer sosyalistlere, neden bunu doğru, ötekini yanlış kabul ettikleri sorulursa, onlar ne vaaz ederler ne de omuzlarını silkerler. Sosyalist ahlâk, insanlığın gerçek özgürlük mücadelesinin gerçek şartlarının ve gerçek taleplerinin kabul edilmesinde bulunur.

Bilgi kuramı, herhangi bir konuda felsefi bir sonuç çıkarmadan önce neyi bilmemiz ve hangi temeller üzerinde bilmemizden emin olmamız gerektiği gerekçesiyle burjuva felsefesinde ilk yeri tutmuştur. Ancak, burjuva felsefecileri konuya genellikle mümkün olan en soyut yolla yaklaşmışlardır. Bireysel insan kafasının varlığından başkasına kulak asmayarak, bilginin orada nasıl doğup büyüyeceğini sormuşlardır. Fakat, bireyler ve onların kafaları bir boşluk içinde varolmadıklarına göre, bu tür soruların cevaplanamayacak sorular doğuracağı ve kısır kalacağı açıktır.

Öte yandan, marksçılık, konuyu daha somut incelememiz ve fikirlerin, gerçekte, toplumun maddi hayatında, gerçek insan hayatının somut şartlarında nasıl doğduklarını, geliştiklerini ve sınandıklarını sormamız gerektiğini kabul eder. Bu kitap, insan bilinçliliğinin nasıl doğduğu ve geliştiği üzerinedir. Bu süreci, hayvan organizmasının dış dünyayla ilişkiye girdiği temel biçim olan basit şartlı refleksten, insan bilgisinin ve insan özgürlüğünün gelişmesine kadar adım adım izlemeye çalışıyor.

Fiatı : 20 Lira